

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาเรื่องบัวจากงานศิลปกรรมไทยและบัวในงานศิลปกรรม
ร่วมสมัยในประเทศไทย

THE STUDY LOTUS FROM THAI ARTS AND LOTUS IN
CONTEMPORARY ART IN THAILAND

คมกริช สวัสดิ์ดิรมย์

KOMKRIT SAWATDIROM

คณะศิลปกรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

พ.ศ. 2552

THE STUDY LOTUS FROM THAI ARTS AND LOTUS IN
CONTEMPORARY ART IN THAILAND

KOMKRIT SAWATDIROM

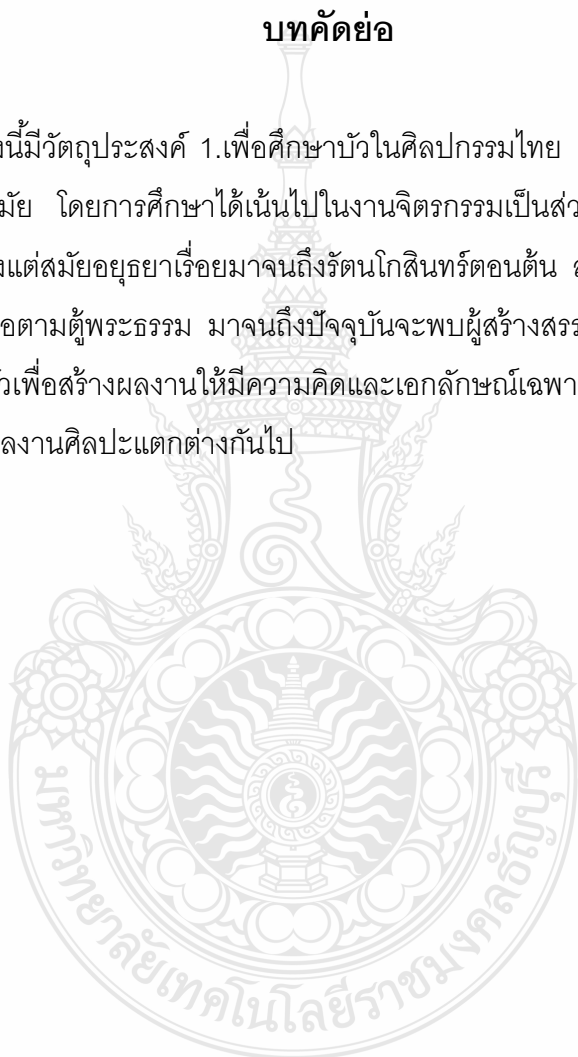
FACULTY OF FINE AND APPLIED ARTS
RAJAMANGALA UNIVERSITY OF TECHNOLOGY THANYABURI

B.E. 2009

หัวข้องานวิจัย การศึกษาเรื่องบัวจากงานศิลปกรรมไทยและบัวในงานศิลปกรรม
ร่วมสมัยในประเทศไทย
ชื่อผู้วิจัย นายคมกริช สวัสดิรัมย์
พ.ศ. 2552

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาบัวในศิลปกรรมไทย 2. เพื่อสร้างสรรค์บัวในงานศิลปกรรมไทยร่วมสมัย โดยการศึกษาได้เน้นไปในงานจิตรกรรมเป็นส่วนมากเพราะปรากฏชัดเจนมาตั้งแต่อดีต นับตั้งแต่สมัยอยุธยาเรื่อยมาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนมากจะพบอยู่ในวัดวาอาราม สมุดข่อยหรือตามตู้พระธรรม มาจนถึงปัจจุบันจะพบผู้สร้างสรรค์ผลงานศิลปกรรมที่ได้รับแรงบันดาลใจจากบัวเพื่อสร้างผลงานให้มีความคิดและเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่มีความหลากหลายและแสดงออกทางศิลปะแตกต่างกันไป

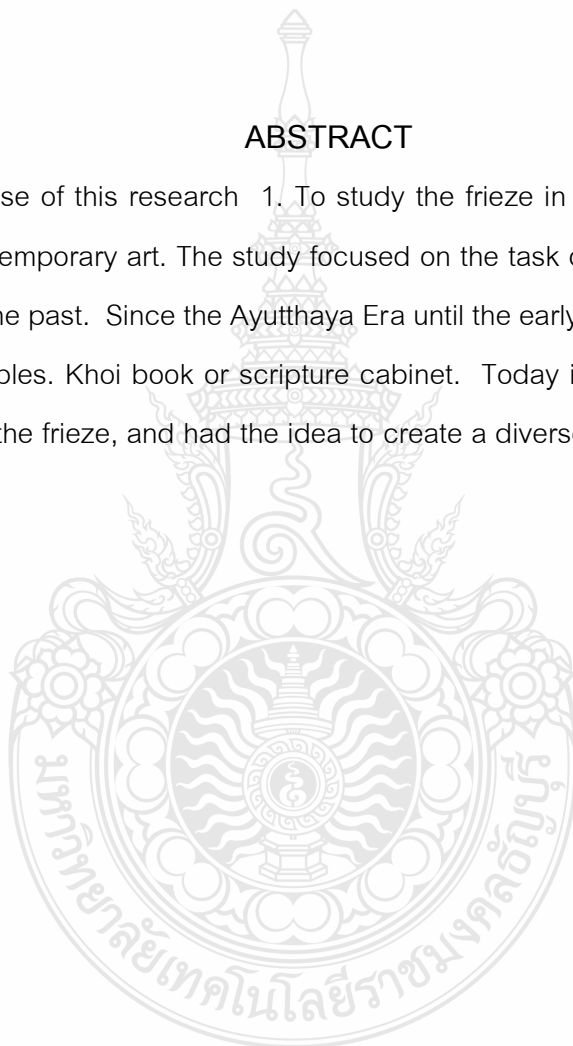
PROJECT TITLE : THE STUDY LOTUS FROM THAI ARTS AND LOTUS IN
CONTEMPORARY ART IN THAILAND

RESEARCHER : MR. KOMKRIT SAWATDIROM

PERIOD : 2552

ABSTRACT

The purpose of this research 1. To study the frieze in Thai art. 2. To create a frieze in Thai contemporary art. The study focused on the task of painting the most. It is clearly shown in the past. Since the Ayutthaya Era until the early Ratanakosin Era. Many are found in temples. Khoi book or scripture cabinet. Today is the creation of art has been inspired by the frieze, and had the idea to create a diverse and unique expression of art varies.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงได้เพราะได้รับแรงบันดาลใจจากช่างไทยในอดีต และศิลปินที่ได้สร้างสรรค์ผลงานฝากไว้ให้นุชนรุ่นหลังได้ศึกษา สืบสาน และอนุรักษ์ผลงานอันทรงคุณค่าให้แก่ มวลมนุษยชาติ ขอขอบคุณพิเศษแก่

คุณปริมลภา/เสริมลภา วสุวัต

คุณฤดีรัตน์ กายราศ

คุณอุไร จิรมงคลการ

และศิลปินที่ได้สร้างสรรค์ผลงานศิลปะเรื่องบัว อาจารย์และเจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑน์บัว มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรีทุกท่าน คุณค่าและประโยชน์จากผลงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบ เพื่อเป็นเครื่องตอบแทนพระคุณแก่ บิดา มารดา ครู อาจารย์และผู้ที่มีส่วนร่วมในงานวิจัยนี้ด้วยความเคารพยิ่ง

คมกฤษ สวัสดิธรรมย์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
สารบัญ.....	ง
สารบัญภาพ.....	ฉ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย.....	2
1.3 ขอบเขตของโครงการวิจัย.....	2
1.4 ทฤษฎี สมมุติฐาน และกรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย.....	2
1.5 การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศ (Information) ที่เกี่ยวข้อง.....	2
บทที่ 2 ประวัติความเป็นมาของบัว.....	6
1. ประวัติของบัวในต่างประเทศและการปลูกเป็นบัวประดับ.....	6
2. ประวัติของบัวในประเทศไทยและการปลูกเป็นบัวประดับ.....	8
บัวประดับในประเทศไทย.....	9
บัวในดินแดนประเทศไทย.....	12
หลักฐานเกี่ยวกับบัวในประเทศไทย.....	12
การจำแนกสายพันธุ์บัวที่มีอยู่ในประเทศไทย.....	15
บทที่ 3 ที่มา ความหมาย และความสำคัญของบัวจากประวัติศาสตร์.....	34
บัวในศาสนาพราหมณ์.....	37
ประวัติความเป็นมาของศาสนาพราหมณ์.....	37
ความสัมพันธ์ของบัวกับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์.....	39
ความสัมพันธ์ของบัวกับมนุษย์ในศาสนาพราหมณ์.....	43
ความสัมพันธ์ของบัวกับสัตว์ในศาสนาพราหมณ์.....	45
บัวในศาสนาพุทธ.....	46
ความสำคัญของบัว.....	47
บทบาทสำคัญของบัวในพุทธประวัติ.....	48

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ดอกบัวในความหมายแห่งเวไนยสัตว์.....	51
บทบาทของบัวในตำนานพระพุทธศาสนา.....	52
ความสำคัญของบัวในลัทธิมหายาน.....	58
ทัศนคติและค่านิยมบัวในสังคมไทย.....	62
ประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย.....	62
มูลเหตุแห่งความนิยมบัวของสังคมไทย.....	65
บทที่ 4 อิทธิพลของบัวในประวัติศาสตร์ศิลปวัฒนธรรมไทย.....	70
บัวในศิลปกรรมไทย.....	70
บัวในศิลปกรรมตามรูปทรงธรรมชาติ.....	70
บัวในศิลปกรรมแบบศิลปประดิษฐ์.....	71
บัวในศิลปกรรมแบบศิลปประยุกต์.....	73
บัวในงานจิตรกรรมไทย.....	76
ประวัติความเป็นมาของบัวในจิตรกรรมไทย.....	77
บทที่ 5 สรุป.....	155
บรรณานุกรม.....	158
ประวัติผู้วิจัย.....	159

สารบัญภาพ

	หน้า
บัวประดับในประเทศไทย.....	19
1. ปทุมชาติ หรือ บัวหลวง.....	20
1. ปุณทริก หรือ บัวขาว.....	21
1. สัตตบงกช.....	21
2. บัวสาย.....	22
2. อุกุลชาติ.....	22
3. บัววิคตอเรีย.....	33
บัวในงานศิลปกรรมโดยศิลปินไทย.....	83
จิตรกรรมฝาผนังวัดบวรนิเวศวิหาร โดย ขรัวอินโข่ง.....	84
ภาพวัด โดย ทวี นันทขำ.....	85
ภาพดอกบัว โดย ทวี นันทขำ.....	85
ภาพแจกันดอกไม้ โดย ทวี นันทขำ.....	86
ภาพดอกบัว โดย ทวี นันทขำ.....	87
ภาพ REFLECTIONS ON A LOTUS LEAF โดย ประเทือง เอมเจริญ.....	87
ภาพ MORNING SONG โดย ประเทือง เอมเจริญ.....	88
ภาพ THE MIRACLE โดย พิชัย นรินทร์.....	89
ภาพ ENLIGHTENMENT โดย พิชัย นรินทร์.....	90
ภาพ LIFE CYCLE โดย พิชัย นรินทร์.....	91
ภาพเมตตา คำจุนโลก โดย ปัญญา วิจิณนสาร.....	92
ภาพบรรพชิต โดย ปัญญา วิจิณนสาร.....	93
ภาพทับทิมมณีแดง โดย สมภาพ บุตราช.....	94
ภาพเขียวแสงใสมรกต โดย สมภาพ บุตราช.....	95
ภาพสัญลักษณ์สู่ความสงบ โดย สุพจน์ สิงห์สาย.....	96
ภาพความสัมพันธ์ที่เร้นลับ 21/50 โดย สุพจน์ สิงห์สาย.....	97
ภาพโดย ชาติชาย ปุญเปี้ย.....	97
ภาพเนรัญชรา โดย เนติกร ชินโย.....	102
ภาพธारा สมาวี โดย เนติกร ชินโย.....	103

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพมหาเวสสันดร 3/2538 โดย เต๋น หวานจริง.....	104
ภาพชุกก 2/2538 โดย เต๋น หวานจริง.....	104
ภาพ RETURN OF THE WATER โดย อริยะ กิตติเจริญวิวัฒน์.....	105
ภาพทุกข์-ธรรม โดย สุดใจ ไชยพันธุ์.....	106
ภาพพุทธปราบทกาล โดย สุวัฒน์ แสนขัติยรัตน์.....	107
ภาพศรัทธา (เทวดาวัดป่าสัก) โดย ทรงเดช ทิพย์ทอง.....	108
ภาพศรัทธา (วัดป่าสัก) โดย ทรงเดช ทิพย์ทอง.....	109
ภาพสว่าง โดย อานันต์ ราชวังอินทร์.....	109
ภาพความสงบ โดย มณฑล วิจิตรนสาร.....	114
ภาพโลกวิทู 1 โดย มณฑล วิจิตรนสาร.....	115
ภาพโลกวิทู 2 โดย มณฑล วิจิตรนสาร.....	116
อุปกรณ์ในการปฏิบัติงานจิตรกรรม.....	117
ผลงานสร้างสรรค์จิตรกรรมไทยแนวประเพณีโดยได้รับความประทับใจจากบัวในพุทธศาสนา โดย คมกริช สวัสดิ์รัมย์.....	123
ภาพใต้วพระบารมี.....	124
ภาพไตรภูมิ.....	125
ภาพใต้วโพธิ์.....	126
ภาพปทุมชาติ.....	127
ภาพลลิตถัดละ.....	128
ภาพมหานุรุช.....	129
ภาพจาร์ึกแสงวงบุญ.....	129
ภาพเบิกบาน.....	130
ภาพสมณภาวนา.....	131
ภาพวิปัสสนาภาวนา.....	132
ภาพชายไทยที่ปทุม.....	133
ภาพบัวราชมงคล.....	134
ภาพบัวราชมงคล 2.....	134

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
บึงบัวในพิพิธภัณฑ์มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี.....	135
ผลงานการสร้างสรรค์จิตรกรรมเรื่องบัวจากความประทับใจพิพิธภัณฑ์บัวในมหาวิทยาลัย เทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี โดย คมกริช สวัสดิรัมย์.....	140

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จากการศึกษางานศิลปกรรมไทย ได้พบเห็นดอกไม้หลากหลายชนิด เช่น ดอกพิกุล โบตัน ที่ปรากฏในงานจิตรกรรม ประติมากรรม และดอกไม้ที่พบมากที่สุดในงานศิลปกรรมคือ บัว โดยการศึกษาพบว่าดอกบัวนั้น มีความเกี่ยวข้องกับ ความเชื่อทางด้านศาสนา ในอินเดียและศรีลังกา ยกย่องดอกบัวเป็นดอกไม้ประจำชาติ ชาวเอเชียเปรียบเทียบบัวเป็นตัวแทนความบริสุทธิ์ ในพุทธประวัติ เชื่อกันว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระประสูติกาลมีดอกบัวหลวงหรือปทุมชาติมารองรับ

ในงานศิลปกรรมไทยจะปรากฏบัวทั้งจิตรกรรมและประติมากรรมมีรูปแบบของบัวแตกต่างกันไปเนื่องจากอิทธิพลความเชื่อ นิยาย

ลักษณะลายและกลีบบัวในสมัยต่าง ๆ

- ลายกลีบบัวในสมัยทวารวดี เป็นกลีบบัวหงาย- กลีบบัวคว่ำ มักประกอบกันเป็นรูปดอกบัวบาน ไม่นิยมประดับลวดลายในกลีบ
- กลีบบัวแบบขอม แบ่งออกเป็นสามส่วนในแนวตั้ง ส่วนประธานมีขนาดใหญ่อยู่กลาง อีกสองส่วนขนานข้าง ขอบกลีบประดับด้วยลายกระหนก
- กลีบบัวแบบสุโขทัย สลักบนแผ่นดิน คือ แทนมิ่งศิลา บาท พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงค้นพบที่เมืองกรุงเก่าสุโขทัยเป็นแบบอย่างผสมของรูปกลีบบัวที่แบ่งลายเป็นสามส่วนแบบขอมและเกี่ยวข้องกับอิทธิพลศิลปะจีน
- กลีบบัวสมัยต้นกรุงศรีอยุธยา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 ให้ประดับเจดีย์ทรงปราสาท แตกต่างจากกลีบบัวแบบขอมอยู่บ้างทางด้านรายละเอียดคือ เรียบง่ายกว่า

กระหนกในดินแดนไทยของสันติ เล็กสุขุม ได้กล่าวถึงประเภทของบัวปลายเส้า ประเภทของลายบัว ลวดบัว ประเภทลายบัวกลีบบัว ประเภทของบัวในงานศิลปกรรมสามารถแบ่งได้หลายยุค มีความแตกต่างกันอย่างไร เช่น สมัยสุโขทัยได้รับอิทธิพลของขอม ทำให้มีลวดลายอื่น ๆ ทั้งมีการพัฒนาการจากลวดลายขอมอย่างไร สมัยอยุธยาตอนต้นมีลวดลายและปรากฏในสถานที่ใดบ้าง สมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลายมีลวดลายและความซับซ้อนของลายเพิ่มมากขึ้น และจะปรากฏตามงานประติมากรรม

ศิลปะสมัยกรุงศรีอยุธยาของ น. ณ ปากน้ำ จะบ่งบอกถึงสถานที่ๆ สามารถพบบัวประดับตามงานศิลปกรรมที่ค้นพบได้หลาย ๆ ที่ เช่น ลายปูนปั้น หน้าบัน ลายจำหลัก เสลี่ยง คานหาม พระปราสาท สามารถนำมาใช้ในการศึกษาเพื่อเป็นต้นแบบในการที่จะนำไปศึกษาให้ละเอียดยิ่งขึ้นไป

1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

- 1.2.1 เพื่อศึกษาบัวในงานศิลปกรรมไทย
- 1.2.2 เพื่อสร้างสรรค์บัวในงานศิลปกรรมไทยร่วมสมัย

1.3 ขอบเขตของโครงการวิจัย

- 1.3.1 ศึกษาบัวในงานศิลปกรรมทั้งจิตรกรรม และประติมากรรม
- 1.3.2 ศึกษาบัวในงานศิลปกรรมในพื้นที่ภาคกลาง
- 1.3.3 ศึกษาศิลปกรรมสมัยอยุธยา ถึง รัตนโกสินทร์ตอนต้น
- 1.3.4 ศึกษาศิลปกรรมไทยร่วมสมัย

1.4 ทฤษฎี สมมุติฐาน และกรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

การศึกษาเรื่องบัวในงานศิลปกรรมไทย โดยศิลปกรรมไทยในที่นี้จะรวมทั้งหมดคือ ช่างสิบหมู่ โดยศึกษาประวัติความเป็นมาตั้งแต่โบราณกาลต่างยุคต่างสมัยจนถึงปัจจุบัน โดย เน้นถึงความสำคัญของบัวที่มีอิทธิพลต่อศิลปวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตการดำรงอยู่ และศึกษาผลงานศิลปกรรมร่วมสมัยที่ใช้บัวเป็นสื่อในการสร้างสรรค์ผลงาน

1.5 การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศ (Information) ที่เกี่ยวข้อง

ประวัติบัวในประเทศไทย หลักฐานกล่าวถึงเป็นลายลักษณ์อักษรมีอยู่ในศิลาจารึก ซึ่งมีอายุอยู่ในราวพุทธศักราช 1897 มีถ้อยคำจารึกว่า “ในรามอาวาสนั้นชุดตระพัง...บัวหลายพรรณเป็นบุชชาบได้ขาด” ย่อมแสดงว่ามีการปลูกบัวเป็นไม้ดอกและประดับในประเทศไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว หากแต่มีได้กล่าวว่าเป็นบัวชนิดใด

ประวัติที่เกี่ยวข้องกับภาพพจน์ทางนิเวศวิทยา และการใช้ประโยชน์เป็นไม้ประดับส่วนใหญ่จะได้จากวรรณคดีไทยโบราณ

บัวประดับในประเทศไทย ในเวลานี้มี 3 สกุล (Genus) คือ

1. ปทุมชาติ (Nelumbo)
2. อุกุลชาติ (Nymphaea)
3. วิคตอเรีย (Victoria)

1. ปทุมชาติ ชื่อสามัญภาษาสากลคือ Lotus มี 2 กลุ่มย่อย
 - 1.1 บัวหลวงซึ่งโลกตะวันออก
 - 1.2 บัวหลวงซึ่งโลกตะวันตก
2. อุกุลชาติ ชื่อสามัญภาษาสากลคือ Waterlily มี 2 กลุ่มย่อย คือ
 - 2.1 บัวฝรั่งหรืออุกุลชาติยืนต้น
 - 2.2 บัวผัน บัวเฟื่อน และบัวสายหรืออุกุลชาติล้มลุก
3. บัวกระดังงาหรือบัววิคตอเรีย
(บัวประดับในประเทศไทย : ปริมาณ/ เสริมภาพ, 2547 : หน้า 27,32,33,34)

บัวในงานศิลปกรรมไทย

ลายบัว “บัวปลายเส้า” ประเภทลายบัว เป็นบัวปลายเส้า หมายถึง ทรงดอกบัวใช้ประดับปลายเส้า แม้บัวปลายเส้ามิได้เกี่ยวข้องกับลวดลายประดับโดยตรง แต่ก็เป็นงานประดับอย่างหนึ่งตามแบบแผนประเพณี บัวปลายเส้าทรงกลุ่มของเส้ากลม หรือเส้าแปดเหลี่ยมมีมาแล้วในสมัยสุโขทัยและในสมัยต้นกรุงศรีอยุธยา ผ่านสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายแล้ว จึงมีปรากฏบัวปลายเส้าของเส้าสี่เหลี่ยม กลีบบัวแต่ละกลีบยาวเรียงจากโคนขึ้นไปแหลมปลายคล้ายสามเหลี่ยมรูปปลายหอกมีอยู่ที่เมรุทิศ ในวัดไชยวัฒนาราม

ระยะต่อมากลีบบัวของบัวปลายเส้าเปลี่ยนลักษณะเป็นแนวตั้งตรงจากโคนขึ้นไป ก่อนแหลมที่ปลายกลีบ ได้พบเสมอสำหรับบัวปลายเส้าติดผนัง

ลักษณะดังกล่าวสืบเนื่องมาจากในสมัยรัตนโกสินทร์ ประดิษฐ์รูปแบบให้แปลกออกไป มักยึดปลายกลีบให้เรียงสะบัดเล็กน้อย

ลายบัว “ลวดบัว” เกี่ยวข้องโดยอ้อมกับลวดลายประดับ แต่ก็เป็นงานประดับด้วยเช่นกันกับบัวปลายเส้า บัวที่หมายถึงลวดบัว คือแถบนูนลักษณะต่าง ๆ ประดับตามแนวอนบนพื้นระนาบของผนังที่เรียกลวดบัวว่า “คิ้ว” มีลักษณะต่าง ๆ กัน มักเรียกชื่อตามลักษณะเช่น คิ้วที่โป่งนูนก่อนแอ่นลาดลง ดูคล้ายกลีบบัวคว่ำควรเรียกว่าลวดบัวคว่ำ แต่เรียกกันเพียงสั้น ๆ ว่า “บัวคว่ำ”

หรือปูนโป่งล่างแล้วแอ่นขึ้นขึ้นดูคล้ายกลีบบัวหงายควรเรียกว่า ลวดบัวหงายก็เรียกสั้น ๆ ว่า บัว
หงาย

ลวดบัวแบบต่าง ๆ ใช้ประดิษฐ์ฐานประดับเรือนธาตุของอาคารศาสนสถานแบบต่างๆ มี
มาแล้วในสมัยทวารวดี ลวดลายประดับปราสาทแบบขอมคลี่คลายมาเป็นงานประดับเจดีย์ทรง
ปราสาทสมัยกรุงศรีอยุธยา เจดีย์ทรงอื่น ๆ ก็มีลวดบัวลักษณะต่าง ๆ ประดับอยู่ด้วย (กระหนกใน
ดินแดนไทย, สันติ, 2539 : หน้า 61 – 65)

นอกจากนั้นศิลปกรรมที่ค้นพบคือ วัดโมลีโลกยารามปากคลองบางหลวง กรุงเทพฯ เสาหิน
ในวิหารเป็นเสาแปดเหลี่ยม บัวหัวเสาเป็นบัวกลีบยาว (หน้า 27)

ลายปูนปั้นที่พระอุโบสถวัดยาว สามแยกไพศาล ถนนบุรี ขึ้นเป็นลายก้านขดฝรั่ง เทพยดา
ของสวรรค์ชั้นสุขาวัตินั้นเกิดจากดอกบัวและผุดจากดอกบัว (หน้า 40)

ลายปูนปั้นหน้าบันปีกนก พระอุโบสถ วัดเขาน้ำใส อโยธยา เพชรบุรี มีบัวหัวเสาบนเสา
ประดับอันปั้นขึ้นมาจากผนังด้านหลังใช้บัวจงกลหรือ “บัวกลีบยาว” (หน้า 59)

ลายจำหลักไม้ และเขียนลายทอง เป็นรูปดอกบัวลอยอยู่เต็มสวรรค์เพดาน โบสถ์ วัดสระ
บัว เพชรบุรี (หน้า 61)

เสด็จหรือคนหาม ในพิ พิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์ ลพบุรี
มีลายบัวคว่ำ บัวหงายไม่มี คงจะเป็นเพราะว่าบัวคว่ำ บัวหงายเป็นลักษณะดอกบัวที่ประทับของ
พระพุทธรูป (หน้า 76)

พระปราสาทอริยวดีชั้นสูงตรึง หีบบุรี พบได้ลายบัวหงายลงมาเป็นบัวลูกแก้วซึ่งมีขนาด
ใหญ่มาก (หน้า 97)

(ศิลปะสมัยกรุงศรีอยุธยา, น. ณ ปากน้ำ, 2543 : หน้า 27, 40, 59, 61, 76, 97)

ในสมัยต้นกรุงศรีอยุธยานั้นมีกลีบบัวที่สำคัญอีกแบบหนึ่งคือ รูปกลีบบัวประดับภายใน
ด้วยลายพรรณพฤกษา คือ มีช่อดอกไม้ หรือช่อกิ่งไม้ตั้งอยู่กลางกลีบ ประดับด้วยดอกและใบ

กลีบบัวแบบรัตนโกสินทร์ มีแบบอย่างอยู่อย่างมาก ได้ชื่อเรียกตามลักษณะตามตำแหน่ง
ที่ค้นพบ (กระหนกในดินแดน, สันติ, 2539 : หน้า 72, 73)

นอกจากยุคสมัยต่าง ๆ แล้วยังสามารถเจาะจงได้ตามลวดลายประดับตามซุ้มประตู
หน้าต่างของพระอุโบสถ เช่น วัดไผ่ล้อม วัดใหญ่สุวรรณาราม ลายจำหลักไม้และเขียนลายทอง
เป็นรูปดอกบัวบนเพดานโบสถ์ วัดสระบัว จังหวัดเพชรบุรี (ศิลปะกรุงศรีอยุธยา, น. ณ ปากน้ำ
, 2543 : หน้า 60, 61)

จากความสำคัญที่กล่าวมาจะพบความสำคัญของการนำบัวมาใช้ในงานศิลปกรรมและ
ปัญหาที่ค้นพบใหม่คือ ยังไม่ได้มีการรวบรวมอย่างเป็นระบบระเบียบ ขั้นตอนการพัฒนาผลงาน
ระหว่างยุคสมัยเพื่อให้มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมอย่างไร และสามารถทำให้เราได้รู้จัก
รากเหง้าของตัวเอง มีความสามารถ ภูมิปัญญาทางช่างสูงส่งเพียงใด มีแนวคิดสร้างสรรค์ มีส่วน
ช่วยส่งเสริมให้รู้คุณค่าของเอกลักษณ์ประจำชาติ ช่วยกันอนุรักษ์สืบสาน พัฒนา สร้างสรรค์
ผลงานศิลปกรรมไทยให้ดำรงอยู่คู่บ้านเมืองสืบไป

บทที่ 2

ประวัติความเป็นมาของบัว

อุบลชาติ และปทุมชาติ ก็เป็นชื่อเรียกของบัวเช่นกัน แต่เป็นชื่อเรียกคางกลาง ๆ ที่มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีสันสกฤต “อุบลชาติ” แปลงมาจากคำว่า อุบล หรือ อุดฺฺพล ในภาษาบาลีสันสกฤต หมายถึง บัวกีนสาย บัวก้านอ่อน บัวผัน บัวเฟื่อน บัวขาบ ที่นักพฤกษศาสตร์จัดอยู่ในวงศ์ (Family) เดียวกัน คือ Nymphaeaceae ชื่อสามัญในภาษาอังกฤษคือ Waterlily

ส่วน “ปทุมชาติ” นั้น แปลงมาจากคำว่า ปทุม หรือ ปทุม ในภาษาบาลีสันสกฤต หมายถึง บัวหลวง หรือ บัวก้านแข็ง

ในปี พ.ศ. 2474 ปราชญ์ทางวรรณคดีท่านหนึ่งคือ พระธรรมนิเทศทวยหาญ (นามเดิม อยู่อุดมศิลป์ เปรียญ 9 ประโยค) ได้ตีความหมายในภาษาบาลีสันสกฤตเพื่อชี้แจงเรื่องบัวเบญจพรรณและได้ให้ข้อคิดเห็นไว้ว่า บัวหลวงหรือบัวก้านแข็ง ปทุมชาติและบัวก้านอ่อนหรืออุบลชาติ ควรจะแยกกันเป็นสองวงศ์ คือ วงศ์บัวก้านแข็ง-บัวหลวงและวงศ์บัวก้านอ่อน-บัวผัน บัวสาย แต่เนื่องจากท่านเป็นปราชญ์ทางวรรณคดี นักวิทยาศาสตร์ นักพฤกษศาสตร์ในสมัยนั้น จึงไม่ให้ความสำคัญในเรื่องนี้

ที่นำเรื่องนี้มาบรรยายให้ทราบเพราะต้องการเชิดชูเกียรติคนไทยที่ได้เห็นและวิเคราะห์เรื่องนี้ได้ก่อนชาวต่างประเทศ เพราะอีก 62 ปีต่อมา นักพฤกษศาสตร์ชาวต่างประเทศได้พิมพ์บทความเสนอให้แยกปทุมชาติและอุบลชาติเป็นสองวงศ์ คือ ปทุมชาติ วงศ์ Nelumbonaceae บัวก้านแข็งและอุบลชาติ วงศ์ Nymphaeaceae บัวก้านอ่อน ดังเช่นที่พระธรรมนิเทศฯ ได้ให้ข้อคิดไว้เมื่อ 62 ปีก่อน และปัจจุบันนักพฤกษศาสตร์ พันธุศาสตร์ สมัยใหม่ก็ยอมรับและใช้ประโยชน์ในทางวิชาการแล้ว

สำหรับผู้เรียบเรียงเห็นด้วยกับบทความนี้ เนื่องจากปทุมชาติและอุบลชาติมีลักษณะเฉพาะที่ต่างกันอย่างสิ้นเชิง ไม่ควรรวมอยู่ในวงศ์เดียวกัน ฉะนั้น ในหนังสือชุดนี้จึงยึดถือการแบ่งลักษณะอนุกรมวิธานตามข้อมูลล่าสุดนี้เป็นหลัก

1. ประวัติของบัวในต่างประเทศ และการปลูกเป็นบัวประดับ

ในสมัยโบราณ ชาวอียิปต์ใช้บัวสายหรืออุบลชาติเป็นไม้ดอกไม้ศักดิ์สิทธิ์บูชาพระเจ้า มีผู้พบอุบลชาติแห่งในสุสานของชาวอียิปต์ที่มีอายุมากกว่า 3,000 ปี โดยรู้จักในนามของ “Sacred Lotus of the Nile” และมีผู้เข้าใจผิดคิดว่าเป็นบัวหลวงอยู่เป็นเวลานาน จึงเรียก “Lotus “ ซึ่งเป็น

ชื่อสามัญของบัวหลวง ต่อมานักพฤกษศาสตร์สามารถจำแนกได้ภายหลังว่า เป็นอุบลชาติพันธุ์ ดอกสีขาวที่บางกลางคืนหรือบัวสาย จึงให้ชื่อทางพฤกษศาสตร์ ใหม่ว่า *Nymphaea lotus* Linn. เพื่อให้เชื่อมกับความเข้าใจผิดที่เรียกว่าเป็นบัวหลวง

เชื่อว่าบัวได้แพร่เข้ามาในอียิปต์พร้อมกับชาวเปอร์เซียที่รุกรานอียิปต์ประมาณ 708 ปีก่อนคริสตกาล และแพร่พันธุ์ในแม่น้ำไนล์ ซึ่งชาวอียิปต์นับถือดุจเทพเจ้า ดังนั้นบัวที่เจริญงอกงามริมฝั่งมีกระแสน้ำไหลชะล้างให้สะอาดตลอดเวลาจึงเป็นเครื่องหมายของความบริสุทธิ์ นอกจากนี้ยังถือเป็นสัญลักษณ์ของเทพผู้ครองฟ้า คือเทพเอมอนรา หรือ เทพฮา

สำหรับในประเทศอินเดียและศรีลังกายกย่องให้ดอกบัวหลวงเป็นดอกไม้ประจำชาติ และนำมาเป็นฐานรองรับรูปเคารพต่าง ๆ หรือเป็นรูปสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์โดยทำเป็นลวดลายรูปภาพชนเหมือนน้ำที่บรรจุบัวทั้งก้านและใบ ในประเทศจีนจะเรียกดอกบัวว่า “เหลียนฮวา” หรือ “เหอฮวา” หมายถึง การปรองดองรวมกัน และความต่อเนื่องไม่จบสิ้น และเป็นสัญลักษณ์ในการอวยพรต่าง ๆ มากมาย ๒๕ ประเทศญี่ปุ่นและอีกหลาย ๆ ประเทศในเอเชียเปรียบเทียบบัวเป็นตัวแทนของความบริสุทธิ์เพราะเป็นพืชที่ถือกำเนิดจากโคลนตม แต่ก็สามารถส่งก้านใบ และดอกเบ่งบานเหนือน้ำได้ อย่างสะอาดและสวยงามสดดงาม ประเทศที่มีการนับถือศาสนาพุทธ ในตำนานพระพุทธศาสนาและพุทธประวัติที่เชื่อกันว่าในวันที่พระพุทธเจ้าทรงมีพระประสูติกาล มีดอกบัวหลวงหรือปทุมชาติมารองรับขณะที่พระพุทธองค์ทรงดำเนิน นอกจากนี้คำสอนในศาสนาเปรียบเทียบประเภทของมนุษย์ในการเรียนรู้เป็นบัว 4 แบบ จึงมีศิลปวัตถุและภาพเขียนในศาสนาพุทธที่เกี่ยวข้องกับดอกบัวมากมาย

ประวัติการปลูกบัวเป็นไม้ดอก-ประดับระดับโลก คงไม่มีเรื่องไหนเก่าเกินก่อนพุทธกาล ประมาณ 73 ปี ที่อ้างเช่นนี้เพราะสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน เมื่อพระชนมายุ 80 พรรษา ซึ่งเป็นปี 0 ของพุทธศักราช เมื่อนับย้อนหลังไปถึงสมัยที่พระองค์ทรงพระเยาว์ ช่วงที่สมเด็จพระเจ้าสุทโธทนะ พระราชบิดาของพระองค์ทรงปลูกบัวประดับในพระราชวัง เพื่อให้เป็นที่สวยงาม มัดพระทัยสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งยังเป็นเจ้าสิทธิ์ดตะ และมีพระชนมายุเพียง 7 พรรษา ให้มีพระราชหฤทัยฝักใฝ่ในทางโลก ให้เป็นองค์จักรพรรดิ กัมมิให้พระพุทธเจ้า ไปข้องแวะทางพระพุทธศาสนาตามที่โหราทำนาย แต่ไม่สำเร็จตามที่สมเด็จพระมหลวงพระยาวชิรญาณวโรรสทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือพุทธประวัติ ดังนี้

“เมื่อสิทธัตถะกุมารเจริญวัยขึ้นโดยลำดับมีพระชนมายุได้ 7 ปี พระราชบิดาตรัสให้ชุดสระโบกขรณีในพระราชนิเวศน์ 3 สระ ปลูกอุบลบัวขาบ สระหนึ่ง ปลูกปทุมบัวหลวงสระหนึ่ง ปลูกปทุมทริกบัวขาวสระหนึ่ง และแต่งตั้งให้เป็นที่เล่นสำราญพระราชหฤทัยของพระราชโอรส...”

ถ้าเขียนเป็นภาษาหนังสือปัจจุบัน จะสรุปได้ว่า มีการปลูกบัวประดับคือ บัวผัน สีฟ้า-ม่วง (อุบลบัวขาว) บัวหลวง สีแดง-ชมพู (ปทุมบัวหลวง) และบัวหลวงสีขาว (ปทุมทริกบัวขาว) เป็นบัวประดับมาแล้วก่อนปี พ.ศ. 2547 ที่พิมพ์หนังสือเล่มนี้ คือ $2547 + (80 - 7)$ เท่ากับ $2547 + 73$ รวมได้ 2620 ปี

2. ประวัติของบัวในประเทศไทย และการปลูกเป็นบัวประดับ

อาจารย์ฤทธิรัตน์ กายราศ ได้บรรยายไว้ในหนังสือ “บัว องค์ประกอบประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมไทย” ว่า มีหลักฐานกล่าวถึงบัวเป็นลายลักษณ์อักษรในหลักศิลาจารี ซึ่งมีอายุอยู่ในราวพุทธศักราช 1897 มีถ้อยคำจารึกว่า “ในรามอาวาสนั้นขุดตระพัง...บัวหลายพรรณเป็นบุษบาได้ขาด...” ย่อมแสดงว่ามีการปลูกบัวเป็นไม้ดอกและประดับในประเทศไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว หากแต่มีได้กล่าวว่าเป็นบัวชนิดใด

ประวัติที่เกี่ยวข้องกับภาพพจน์ทางนิเวศวิทยาและการใช้ประโยชน์เป็นไม้ประดับ ส่วนใหญ่จะได้จากวรรณคดีไทยโบราณ ซึ่งถ้าศึกษาย้อนหลังถึงปีที่มีผู้ประพันธ์ไว้ จะเห็นได้ว่าประเทศไทยมีอุบลชาติและปทุมชาติที่รู้จักกันเป็นไม้ “พื้นเมือง” ตั้งแต่ถึง 9 พันธุ์ เช่น ในบทพระนิพนธ์เรื่องอุบลชาติของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเผยแพร่ครั้งแรกประมาณปี พ.ศ.2330 หรือ ปี ค.ศ. 1787 ก่อนฝรั่งต่างชาติพบและเขียนประวัติอุบลชาติในเอเชียหลายสิบปี พระองค์ได้ทรงนิพนธ์และอ้างถึงอุบลชาติถึง 7 พันธุ์ และปทุมชาติ 2 พันธุ์ ในกลอนทรงนิพนธ์เพียงช่วงเดียว

ซึ่งถ้าจะเรียบเรียงเป็นร้อยแก้ว ก็คงมีความหมายว่า “ประกอบด้วยดอกบัวหลวง (ปทุมมาลย์) ชูช้อบานมีทั้งดอกสีแดง ขาว และดอกตูมสีเขียว มีบัวขาวที่ดอกสีครามอมม่วง ขึ้นซ้อนแซมอยู่กับบัวหลวงดอกสีแดงและดอกสีขาว ซึ่งออกฝักบ้าง ออกดอกตูมบ้าง ดอกเพิ่มเริ่มบางบ้าง และยังมีอุบลชาติพันธุ์ จงกลนี้ (จงกล) ขึ้นติดกับกอบัวเผื่อน บัวผัน มีบัวสายดอกขาว (สัตตบุษย์) และดอกสีแดง (สัตตบรรณ) รวมด้วยกันทั้งหมด....”

เมื่อศึกษาบทพระนิพนธ์และนิพนธ์ร้อยกรองของราชวงศ์และท่านผู้ใหญ่สมัยก่อน ๆ ที่เกี่ยวกับอุบลชาติ นำมาประกอบกับความรู้ที่นักพฤกษศาสตร์ ได้ศึกษาและรวบรวมถึงเวลานี้ ทำให้ผู้เรียบเรียงเชื่อว่า มีอุบลชาติรวมถึง 7 พันธุ์ ที่มีถิ่นกำเนิดในประเทศไทยที่เรียกชื่อสามัญปัจจุบันคือ 1. บัวเผื่อน 2. บัวผัน 3. บัวขาว (บัวนิล) 4. บัวสาย (ลินจง) 5. บัวแดง (สัตตบรรณ) 6. บัวขาว (สัตตบุษย์ หรือเศวตอุบล) สามพันธุ์แรกเป็นพวกที่ดอกบานกลางวัน สามพันธุ์หลังดอก

บานกลางคืน พันธุ์ที่ 7 ที่เพิ่มขึ้นมากที่สุดคือ บัวชนิดที่จัดว่ามีกลีบ บดอกที่ซ้อนกันมากที่สุด (ผู้เรียบเรียงไม่เคยนับได้ครบเสียที) และที่สำคัญที่สุด บัวชนิดนี้มีแต่ในประเทศไทยเพียงแห่งเดียวในโลกคือบัวที่ชื่อ “จงกลนี” และเมื่อรวมปทุมชาติหรือบัวหลวงจากบทพระนิพนธ์ร้อยกรองที่ว่า

“ประกอบสรรพโกสุมปทุมมาลย์ ชูกำนบานมกาเกษตร แดงขาวดอกเขี้ยวอรชร...” ซึ่งบัวดอกแดง ดอกขาว และดอกสีเขี้ยว (ดอกตูม) ที่กล่าวก็คือ บัวหลวงอีก 2 พันธุ์ เมื่อรวมกับอุบลชาติ 7 พันธุ์ที่กล่าวข้างต้น ประเทศไทยมีบัวพื้นเมืองอุบลชาติและปทุมชาติรวมกันถึง 9 พันธุ์

จะเห็นว่าไม่ว่าที่เราเรียกกันทั่วไปว่า “บัว” นี้มีประวัติความเป็นมาอันยาวนานทั้งในต่างประเทศและประเทศไทยของเรา โดยมีความหมายอันเป็นมงคลและความบริสุทธิ์ จึงเป็นที่นิยมนำมาใช้เพื่อการสักการบูชาเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพและใช้ประโยชน์เป็นบัวประดับด้วย

บัวประดับในประเทศไทย

บัวประดับที่คนไทยรู้จักปลูกและเรียกหากันติดปากว่า “บัว” ในเวลานี้มาจากพืชสามสกุล (Genus) คือ สกุล “ปทุมชาติ” (Nelumbo) สกุล “อุบลชาติ” (Nymphaea) ที่เราๆ ท่านๆ ระดับรากหญ้า เรียกหาตามภาษาชาวบ้านว่า ปทุมชาติ คือ บัวหลวง (Lotus) และอุบลชาติ คือ บัวฝรั่ง บัวผัน-เผื่อน และบัวกินสาย และสกุลสุดท้ายคือบัวกระดัง ซึ่งเป็นบัวสกุลวิคตอเรีย (Victoria) แยกเป็นกลุ่มย่อย ๆ ดังนี้

1. ปทุมชาติ ชื่อสามัญ ภาษาสากลคือ Lotus มี 2 กลุ่มย่อย คือ

1.1 บัวหลวง ชีกโลกตะวันออก

มีถิ่นกำเนิดในทวีปเอเชีย ให้ ดอกสีขาวและสีชมพู-แดง นักพฤกษศาสตร์ให้ชื่อ

วิทยาศาสตร์ว่า *Nelumbo nucifera* Gaertn

1.2 บัวหลวงชีกโลกตะวันตก

มีถิ่นกำเนิดในทวีปอเมริกาเหนือ ให้ดอกสีเหลือง นักพฤกษศาสตร์ให้ชื่อวิทยาศาสตร์ว่า

Nelumbo lutea Pers. ให้ดอกเฉพาะทางชีกโลกตะวันตก ปลูกในประเทศไทยได้ แต่ไม่ให้ออก ปัจจุบันมีนักวิชาการไทยพยายามใช้ความรู้และวิธีการปลูกเพื่อให้ได้ดอกอยู่

2. อุบลชาติ ชื่อสามัญ ภาษาสากลคือ Waterlily มี 2 กลุ่มย่อย คือ

2.1 บัวฝรั่งหรืออุบลชาติยืนต้น

มีถิ่นกำเนิดในเขตอบอุ่นและเขตร้อนทั้งในยุโรปและอเมริกา ที่ใช้คำ “ยืนต้น” ให้แก่บัวกลุ่มนี้เพราะทนความหนาวเย็นและสภาพที่ผิวน้ำแข็งตัวในฤดูหนาวตามธรรมชาติได้ ภาษาศาสกที่ไปถึงกลุ่มย่อยกลุ่มนี้จึงให้ชื่อว่า “Hardy Waterlily”

2.2 บัวผัน-เฟื่อนและบัวสายหรืออุบลชาติล้มลุก

มีชื่อสากลว่า “Tropical Waterlily” เพราะเป็นบัวที่มีถิ่นกำเนิดในเขตร้อน และที่ให้ชื่ออุบลชาติล้มลุก เพราะเมื่อนำไปปลูกในเขตร้อนที่เดียวกันกับอุบลชาติยืนต้น อุบลชาติล้มลุกนี้จะตายเพราะสู้อากาศหนาว-น้ำแข็งตัวในฤดูหนาวไม่ได้ แบ่งเป็นอีก 2 กลุ่มย่อย คือ

2.2.1 อุบลชาติล้มลุกบานกลางวัน

คือบัวผัน (ดอกใหญ่) บัวเฟื่อน (ดอกเล็ก) ที่ภาษาศาสกเรียกว่า Tropical Day Blooming Waterlily ซึ่งยังมีบัวที่นักพฤกษศาสตร์ยังไม่ตกลงกันว่าควรจะเป็นอะไร จึงขอใช้เรียกว่า สกุลย่อยอยู่ในกลุ่มอุบลชาติล้มลุกบาน กลางวัน ในหนังสือเล่มนี้ไปก่อน บัวที่ปลูกเป็นไม้ดอก-ประดับในประเทศไทยปัจจุบัน คือ

1. **จงกลนี** บัวผันเมืองไทย มีแห่งเดียวในโลก
2. **บัวนางกวัก** (Indian Goddess Waterlily) ต้นพันธุ์เข้าใจว่ามาจากอินเดีย มาพัฒนาสายพันธุ์เพิ่มอีก 5 – 6 สี ในประเทศไทย
3. **บัวยักษ์ออสเตรเลีย** (Australian Giant Waterlily) ต้นกำเนิดจากทวีปออสเตรเลีย พัฒนาสายพันธุ์เพิ่มเติมที่ประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกาอีกหลายสายพันธุ์

2.2.2 อุบลชาติล้มลุกบานกลางคืน

คือบัวกินสายที่บ้านกลางคืน ที่เรียกกันสั้น ๆ ว่า บัวสาย ภาษาศาสกเรียกว่า Tropical Night Blooming Waterlily

3. บัวกระดังหรือบัววิคตอเรีย

มีถิ่นกำเนิดในทวีปอเมริกาใต้ คนยุโรปไปพบ นำไปปลูกที่ประเทศอังกฤษจนได้ดอก ในสมัยที่พระนางเจ้าวิคตอเรียแห่งประเทศอังกฤษครองราชย์อยู่ จึงนำชื่อของพระองค์มาเป็นชื่อ สกุลของยัวชนิดนี้ เป็นการเทิดพระเกียรติของพระราชินีอังกฤษด้วย

พันธุ์แท้พื้นเมืองของบัววิคตอเรียนี้มี 2 ชนิด คือ ชนิดที่เกิดในเขตร้อน นักพฤกษศาสตร์ให้ชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Victoria amazonica* Sowerby. หรือ *Victoria regia* Lindl. พระยาปฏิพัทธ์ภูบาลเป็นผู้ส่งเมล็ดพันธุ์บัวพันธุ์นี้มาจากประเทศอังกฤษ ประมาณปี พ.ศ.2440 จำนวน

100 เมล็ด งอกเป็นต้นเมล็ดเดี่ยว ต้นเดี่ยว และเข้าใจว่าคงเป็นต้นกำเนิดของบัวกระดังง์ในประเทศไทยมาถึงปัจจุบัน

มีอีกชนิดหนึ่งมีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Victoria cruziana* Gibigny. พบในประเทศไลบีเรีย ที่อยู่ทางใต้ของกลุ่มน้ำอเมซอนที่มีอากาศหนาวเย็นกว่าจึงได้มีผู้นำไปปลูกและผสมพันธุ์กับ *N. amazonica* ที่สหรัฐอเมริกา จะให้พันธุ์ลูกผสม ตั้งชื่อว่า บัวกระดังง์ลูกผสมดองวู้ด *Victoria Longwood hybrid*. ทั้งสองพันธุ์หลังนี้ยังไม่มีผู้นำมาปลูกในประเทศไทย

บัวในดินแดนประเทศไทย

บัว เป็นพืชพันธุ์ไม้น้ำชนิดหนึ่ง กำเนิดจากเมล็ดเจริญเติบโตด้วยไหล และหน่อซึ่งฝังอยู่ในโคลนตม แดกก้านชูใบ ชูดอก เป็นเลิศแห่งความงามทั้งรูปทรง สีกลิ่น ตลอดจนกลิ่นหอม ละมุนละไม จึงได้รับการขนานนามว่าเป็นราชินีแห่งไม้น้ำ

ตามหลักพฤกษศาสตร์ บัวจัดว่าเป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี แพร่ขยายพันธุ์ได้รวดเร็ว สามารถเจริญเติบโตได้ดีในแอ่งน้ำจืดที่มีท้องน้ำเป็นดินเลนไม่ลึกนัก ทั้งในภูมิภาคภาคเขตร้อนและเขตกึ่งร้อน เป็นไม้ดอกไม้ประดับที่ได้รับความนิยมไปทั่วภูมิภาคของโลก ปัจจุบันมีบัวชนิดต่าง ๆ ถึง 500 สายพันธุ์เป็นอย่างน้อย

หลักฐานเกี่ยวกับบัวในประเทศไทย

บัวเป็นพันธุ์ไม้น้ำที่สามารถเจริญเติบโตแพร่ขยายพันธุ์ได้ดี ซึ่งแต่ละแห่งต่างก็ให้ความสำคัญแก่บัวในลักษณะที่แตกต่างกันไป ประเทศไทยในภูมิภาคแถบเอเชียจะมีตำนานเรื่องราวเกี่ยวกับเกือบทุกประเทศ ถิ่นประเทศไทยก็น่าจะมีบัวกำเนิดเป็นพืชพันธุ์พื้นเมืองด้วยเช่นกัน ได้มีหลักฐานกล่าวถึงบัวเป็นลายลักษณ์อักษรในหลักศิลาจารึก ซึ่งมีอายุอยู่ในราวพุทธศักราช 1897 มีถ้อยคำจารึกว่า “ในรามอาราสนั้นชุดตระพัง...บัวหลายพรรณเป็นบูชาบให้ขาด...” ย่อมแสดงว่ามีการนิยมปลูกบัวเพื่อเป็นไม้ดอกไม้ประดับ และเป็นดอกไม้สำหรับบูชาพระ ะศาสนามาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว หากแต่ไม่ได้กล่าวในรายละเอียดว่าเป็นบัวชนิดใดจากวรรณกรรมสมัยสุโขทัย เรื่องไตรภูมิพระร่วงหรือเตภูมิกถาพระราชนิพนธ์พระมหาธรรมราชาที่ 1 ได้พรรณนาความงามของฉัททันตสระในป่าหิมพานต์ ชมพูทวีปว่า

ในกลางฉัททันตสระนั้นมีน้ำนั้นใสงาม บมีรู้เศร้าแลมีรู้แห่งด้วยปริมณฑลรอบได้ 600,000 วา แลถัดน้ำนั้นมานอกนั้นก็มีป่าผักตบเป็นอยู่เวียนรอบคอบหนาได้ 800,000 วา ถัดป่าผักตบนั้นมาชั้นนอกมีปานิลูบล แลมีดอกอันงามอยู่รอบสระนั้นได้ 8,000 วา ถัดปานิลูบลมาชั้นนอกมีดอกรัตตบุลเป็นอยู่รอบ โดยกว้างได้ 8,000 วา ถัดรัตตบุลชั้นนอกมีปาดอกเสตบุล ออกมานอกมีปาดอกจงกลนี้เป็นอยู่รอบ โดยกว้างได้ 8,000 วา ถัดป่าจงกลนี้ออกมามีปาดอกบัวแดงเป็นอยู่รอบ โดยกว้าง 8,000 วา ถัดบัวแดงออกมามีดอกบัวขาวอยู่รอบโดยกว้าง 8,000 วา ถัดป่าบัวขาวออกมานอกมีดอกกมุทเป็นอยู่รอบ กว้างได้ 8,000 วา แลดอกบัว 7 สิ่งนั้น จัดกันอยู่ชิดอันสด ดอกผักตบเป็นหมู่งามนัก ถัดดอกบัว 7 สิ่งนั้น มานอกมีดอกผักตบเป็นอยู่รอบโดยโสด โดยหนา โดยกว้างได้ 8,000 วา ถัดป่าผักตบมานอกแถบของฝั่งน้ำเพียงท้องช้าง น้ำนั้นใสงาม บมีเหม็น

ฉันทันตสระน่าจะเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงสภาพแหล่งน้ำในเมืองสุโขทัย ซึ่งมีกล่าวไว้ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง (หลักที่ 1) ว่า “เบื้องตะวันออก เมืองสุโขทัยนี้...มีทะเลหลวง” ซึ่งหมายถึงที่มีน้ำขังเป็นบริเวณกว้างใหญ่ คงจะอุดมด้วยพืชพันธุ์ไม้น้ำต่าง ๆ อาทิเช่น บัวตะ กวน (ผักบุ้ง) พังพวย (พังพวยน้ำ) ผักตบ ซึ่งช่วยให้น้ำใสสะอาดสนิท ทั้งเป็นแหล่งพักอาศัยและเพาะพันธุ์ของเหล่าสัตว์น้ำ แต่เนื่องจากชื่อของบัวที่ปรากฏอยู่ในคำประพันธ์นั้นบางอย่างมีอยู่ในอรรถกถาภาษาบาลีอื่นเป็นภาษาซึ่งเผยแพร่มาถึงเมืองสุโขทัยพร้อมกับพระพุทธศาสนา จึงยังมีอาจกล่าวสรุปได้ว่า “บัวดอก 7 สิ่ง” นั้นจะเป็นบัวพันธุ์พื้นเมืองของไทยเสียทั้งหมดหรือไม่อาจมีการนำพันธุ์เข้ามาปลูกโดยผู้ไปเที่ยวเสาะแสวงหาพระธาตุจนถึงเมืองอินเดียและลังกาหรือการนำมาของพระสงฆ์ชาวสิงหล เช่นเดียวกับการนำกิ่งพระศรีมหาโพธิหรือไม้กะทิงจากเมืองสิงหลมาประดิษฐานไว้ยังเมืองสุโขทัย แล้วแพร่ขยายพันธุ์จนเป็นที่รู้จักแพร่หลายกลายเป็นไม้พื้นเมืองของไทยในทุกวันนี้

ในวรรณคดีไทยมีการพรรณนาความถึงบัวนานาพันธุ์ไว้ดังเช่น

ดอกบัวฝ่ายจับบัว งามรมัวเมาชราบ อาบละอองเกสร สลอนบุษบาบาน ตระการ
ดอกบัวแดง แฝงบัวขาวคลี่คล้อย สร้อยสัตตบรรณบังกช ระรวยรสกลิ่นจงกล นิไลตบลโกมุท
อุบลบุษบัวเผื่อนฉล็บ...

(ลิลิตพระลอ - สมัยอยุธยา)

สระศรีชื่อว่าโบกขรณีสีเหลี่ยม เปี่ยมไปด้วยน้ำใสสะอาด มีประทุมมัจฉาชาติควรจะชื่น
ชม อุดมด้วยรุกขชาติมีกุ่มเกษเป็นอาทิแออัด เรียงรายดั่งราชวัตรวงรอบ ในคันขอบ โบกขรณี
อุปปฏิตุนุทีย มิได้มีมลทินโทษ น้ำนั้นหวานอมไอสรสไอชา ฟุ้งไปด้วยกลิ่นกมลลา ประทุมเมศเป็น
หมู่ๆ วิเศษสัตตบงก์ ทั้งอุบลสัตตบรรณแลกลิ่นจงวิจิตรตา

(กาพย์มหาชาติ - สมัยอยุธยา ประชุมนักปราชญ์
ราชบัณฑิต แต่งในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
ประมาณปี พ.ศ. 2145 - พ.ศ. 2170)

บัวงามบัวเพื่อนพร้อม	สลัปลอดน
นิลุลบานขจร	กลื่นเกลี้ยง
แพงพวยทวยอ่อน	โอินยอด ย้งแย
เลงลบานลั่นเลียง	ลูกเรือรวงงาม

(โคลงนิราศนครสวรรค์ – สมัยอยุธยา พระศรีมโหสถ
แต่งเมื่อครั้งตามเสด็จสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
ไปรับช้างเผือกที่เมืองนครสวรรค์ ในปี พ.ศ.2201)

อุบลสดตบงกชขึ้น	แลลาน ใจเอย
ตูมส่งพันใบบาน	เบิกสร้อย
สัตตบุษย์สัตตบรรณพาน	หายาก
บัวเพื่อนเกลื่อนน้บร้อย	เรี่ยน้ำรำไร

(โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส – สมัยรัตนโกสินทร์)

ริมลำคลองท้องทุ่งดูวังเวียง	ด้วยน้ำเจิงจอกผักขึ้นหนักหนา
ดอกบัวเพื่อนเกลื่อนกลาดคาชดา	สิ้นตะวาสายตึงต้นลินจง

(นิราศพระประธม – สมัยรัตนโกสินทร์)

ที่บางแห่งโกมุทบุษบัน	เป็นพีชพรรณติดต่อกอไสว
บ้างชูดอกออกฝักแล้วชักใบ	แลไปลั่นนุกุมทจนสุดตา
เหล่าบัวสายรายกอกันห่างห่าง	พอสางสางก็ตระการบานนุปลา
ทั้งกระจับดับเต่าสิ้นตะวา	ในคงคาหลายอย่างต่างต่างพรรณ

(บทเสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน – สมัยรัตนโกสินทร์)

การจำแนกสายพันธุ์บัวที่มีอยู่ในประเทศไทย

ประเทศไทย มีพันธุ์บัวชนิดต่าง ๆ เป็นที่รู้จักของคนไทย มาแต่โบราณ ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ชนิด คือ

บัวสายหรืออุบลชาติ มีชื่อทางพฤกษศาสตร์ว่า Nymphaea หรือ Water Lily ดอกและใบลอยแต่ะผิวน้ำ ใบกลม แผ่นใบด้านบนเป็นมัน ริมใบเป็นขอบไม่มีหยัก ก้านใบ ก้านดอกอ่อนเรียบ กลีบดอกชั้นนอกเรียวก มักมีสีเขียว เจริญเติบโตได้ดีในทุกสภาพอากาศ ชอบน้ำนิ่งที่มีการไหลเวียนถ่ายเทได้ ต้องการระดับน้ำตื้นลึกประมาณ 15 – 150 เซนติเมตร บัวประเภทนี้แม้จะมีในทวีปเอเชียมาแต่ดึกดำบรรพ์ แต่ก็เชื่อ กันว่าเป็นพันธุ์ไม้ดั้งเดิมของทวีปแอฟริกามาก่อน แล้วได้รับความนิยมในทวีปเอเชียต่อ ๆ มา บัวสายมีอยู่มากในไทย จะพบเห็นเสมอในท้องถิ่นเวลาน้ำขึ้น ออกดอกเล็ก ๆ บานสลับมืออยู่หลายชนิดด้วยกัน ได้แก่

บัวสายบานกลางวันชนิดดอกเล็ก (Nymphaea stellata Willdenow) ได้แก่

บัวเผื่อน ดอกมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางเพียง 5-7 เซนติเมตร ชูดอกเหนือผิวน้ำเล็กน้อย บานในตอนเช้าหุบเย็นลักษณะดอกชั้นนอกมีสีกลีบ สีเขียว มีกระดิม่วง กลีบในซ้อนกันสอง ชั้น กลีบดอกยาวมีสีขาว ปลายกลีบสีม่วงครามอ่อน ๆ เกสรตัวผู้ สีเหลืองปลายแหลม กลิ่นหอมอ่อน ๆ ใบสีเขียวมันเป็นเงา ขอบใบหยักเป็นคลื่นโค้งไม่จักแหลมหลังใบสีแดง

บัวสายบานกลางวันชนิดดอกใหญ่ (Nymphaea capensis Thunberg) ได้แก่

บัวผัน คล้ายบัวเผื่อนแต่มีขนาดใหญ่กว่า เมื่อแรกบาน ตอนเช้าเป็นสีครามอ่อน แล้วต่อมาเปลี่ยนเป็นสีม่วงเข้มมะพร้าว ตั้งแต่สีอ่อนไปจนถึงสีเข้ม

บัวขาว ทางภาคเหนือเรียกว่า *บัวดำ* หรือ *บัวสังกอน* มีชื่อในวรรณคดีว่า *นิลอุบล* *นิลิตุบล* ดอกมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 15 เซนติเมตร มีสีม่วงคราม กลีบชั้นนอกเป็นสีม่วงเข้ม เกสรสีเหลืองส่วนปลายเป็นสีม่วงคราม ไม่ใคร่มีกลิ่นหอม บานตลอดวัน

บัวสายบานกลางคืน (*Nymphaea lotus* Linn) ดอกจะเริ่มบานในเวลาเย็นและหุบในเวลาเช้าหรือเที่ยงวันของวันรุ่งขึ้น ได้แก่

บัวสัตตบพริณ *รัตตอุบล* หรือ *บัวแดง* มีสีแดงอมชมพูเกสรสีน้ำตาลแดง กลิ่นหอมอ่อน ๆ ขนาดดอกโตประมาณ 16 – 22 เซนติเมตร ดอกบานสูงกว่าระดับผิวน้ำ มีขนที่ก้านชูดอก ใบสีเขียวเป็นมัน ขอบเป็นจัก ท้องใบสีแดงเลือดหมู เห็นเส้นใบชัดเจน ก้านสีเขียวอมน้ำตาล

บัวเสวตอุบล *โกมุท* หรือ *บัวขาว* ดอกมีขนาดปานกลางกลีบดอกชั้นในมีขนาดเล็กกว่าชั้นนอก เรียงซ้อนกันรอบฐานรองดอกประมาณ 19 – 21 กลีบ เกสรสีเหลือง กลิ่นหอมอ่อน ๆ กลีบเลี้ยงสีเขียว ก้านชูดอกตั้งตรงเหนือผิวน้ำเล็กน้อย ใบสีเขียวเป็นมันขอบจักแหลมกว้างลึก ก้านใบสีเขียวปนเหลืองมีขนสั้นนุ่ม

บัวกินสาย ทั้งต้นและดอกมีขนาดใหญ่กว่าบัวเพื่อนบัวผัน ดอกสีขาว กลีบดอกด้านนอก เป็นสีชมพูอ่อน กลีบใหญ่ปลายมน เรียงซ้อนไม่หนาแน่นนัก ขนาดดอกบานเต็มที่ประมาณ 15 – 20 เซนติเมตร ก้านดอกโตขนาดปลายนิ้วก้อย มีขนเล็กน้อย ใบสีเขียวขี้ม้า ขอบจักแหลม คล้ายฟันเลื่อย ท้องใบสีแดงหมูมีขนเล็กน้อย

บัวชม มีดอกสีขาวขนาดเล็ก สายเล็ก หัวมีรสขม จึงเรียกว่า บัวชม

บัวสายบานตลอดเวลา (*Nymphaea lotus*) ได้แก่

บัวจงกลนี ดอกสีชมพูอ่อน ขนาด 12 - 13 เซนติเมตร ลักษณะคล้ายดอกกุหลาบ เนื่องจากกลีบดอกดูขยุกขยิกเรียวเล็ก ซ้อนกันแน่นจนไม่มีเกสรตัวผู้และเม ล็ดไม่สมบูรณ์ เกสรสีชมพูเข้มกลิ่นหอม ดอกบานลอยบนผิวน้ำ ใบสีเหลืองอ่อน และสีเขียวขี้ม้า ขอบใบจักกว้าง ปลายแหลม ขอบสภาพน้ำลึก

นอกจากนี้ยังมีบัวสายอีกพันธุ์หนึ่งของชนิด *Nymphaea nouchale* Burm มีชื่อปรากฏในวรรณคดีไทยว่า *ลินจง* หรือ *เลนจง* ดอกสีชมพู เป็นบัวของไทยมาแต่ดั้งเดิมเช่นกัน

ชาวไทยรู้จักบัวสายโดยเฉพาะบัวเพื่อน บัวผัน บัวกินสายเป็นอย่างดี เนื่องจากเป็นพืชน้ำที่พบเห็นอย่าง “เกลื่อนนบร้อย เรือน้ำรำไร” ซึ่งมีก้านชูดอกหรือที่เรียกว่า สายบัวใช้เป็นอาหาร ทั้งต้ม ผัด แกง แม้แต่ใช้แทนผักสด เครื่องจิ้ม เครื่องหลนต่าง ๆ บัวสายบางชนิด ไม่ใคร่พบเห็นทั่วไปในแหล่งน้ำธรรมชาติได้แก่ จงกลนี สัตตบุษย์ สัตตบพริณ ดังมีกล่าวไว้ในคำประพันธ์ว่า “สัตตบุษย์ สัตตบพริณพาน หายาก” น่าจะเป็นพันธุ์ไม้ที่มาจากต่างถิ่น มิได้มีกำเนิดอยู่ใน

ไทยตามธรรมชาติ แต่ดอกมีความสวยงาม จึงนิยมนำมาปลูกเป็นไม้ดอกไม้ประดับ สายของบัวเหล่านี้มีความกระด้าง จึงไม่นิยมนำมารับประทาน

บัวหลวงหรือปทุมชาติ มีชื่อทางพฤกษศาสตร์ว่า Nelumbo หรือ Lotus มีแหล่งกำเนิดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีก้านใบและดอกเป็นตุ่มขรุขระระคายมือ แข็งและมีความยาวจนสามารถชูดอกและใบสูงพ้นระดับน้ำ ภายในก้านมีน้ำยางสีขาว เมื่อถูกอากาศจะเป็นเส้นใยฐานดอกรูปกรวย กลีบซ้อนกัน 2-3 ชั้น กลีบดอกร่วงเร็ว เกสรสีเหลืองปลายเป็นตุ่มขาวล้อมรอบฝักกลมบรรจุเมล็ดสีเขียวอมเหลืองหลายเมล็ดคอยู่ภายใน บัวหลวงทุกพันธุ์บานในตอนกลางวัน หุบในเวลากลางคืน เจริญเติบโตได้ดีในน้ำนิ่งที่มีการไหลเวียนถ่ายเทได้ มีระดับความลึกไม่เกิน 2-5 เมตร

บัวหลวงซึ่งพบว่ามีสายพันธุ์อยู่ในประเทศไทยมาแต่โบราณ ได้แก่

บัวหลวงสีชมพูหรือสีแดง ดอกลา (Sacred lotus) หรือ ปทุม ปัทมา โภกนท มีดอกขนาดใหญ่ ดอกตูมเป็นรูปทรงกรวยปลายเรียวแหลม โคนกลีบสีเหลือง เรียงซ้อนกันประมาณ 3 ชั้น มีกลีบเลี้ยง 2 ชั้น กลีบดอกมองเห็นเส้นเด่นชัด

บัวหลวงสีชมพู ดอกซ้อน (Roseum plenum) หรือ สัตตบงกช ดอกมีขนาดใหญ่ ดอกตูม ทรงกลมป้อม เวลาบานจะเห็นกลีบเล็ก ๆ รูปรี สีขาวปนชมพูซ้อนแน่นอยู่รอบฝัก 2-3 ชั้น กลีบดอกเป็นสีชมพู กลีบเลี้ยงซึ่งหุ้มด้านนอกสุดเป็นสีเขียวอมชมพู เส้นกลีบดอกมองเห็นไม่เด่นชัดนัก ฝักจะมีเมล็ดสี

บัวหลวงสีขาว ดอกลา (Hindu lotus) หรือ บุญทวีภัก ลักษณะคล้ายบัวหลวงสีชมพูหรือปทุมทุกประการ ผิดกันแต่มีกลีบดอกสีขาวเด่นชัด กลีบชั้นนอกและชั้นในมีขนาดเล็กกว่าชั้นกลาง กลีบเลี้ยงซึ่งหุ้มด้านนอกสุดเป็นสีเหลืองอมเขียว ดอกเมื่อตูมเป็นสีเขียวอ่อน

บัวหลวงสีขาว ดอกซ้อน (Magnolia lotus) หรือ สัตตบุษย์ ดอกสีขาวขนาดใหญ่ กลิ่นหอมมาก ดอกตูมทรงกลมป้อม เมื่อบานจะเห็นกลีบเล็กสีขาวซ้อนอยู่ภายใน กลีบดอกสีขาวหมดจด กลีบเลี้ยงชั้นนอกสุดสีเขียวอมขาว เส้นกลีบดอกมองเห็นไม่เด่นชัด

บัวหลวงเป็นพันธุ์ไม้ที่มีดอกสวยงาม กลิ่นหอมเย็นชื่นใจ แสบทุกส่วนของบัวหลวงไม่ว่า ราก ใบ ดอก หรือเมล็ด มีคุณประโยชน์ มาก คนไทยมีค่านิยมต่อบัวหลวงว่าเป็นดอกไม้อันสูงส่ง และมีความเกี่ยวพันกับวิถีชีวิตตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

บัวหลวงที่มีถิ่นกำเนิดตามธรรมชาติในดินแดนไทยน่าจะเป็นบัวหลวงสีชมพูหรือสีแดงซึ่งเรียกว่า บัวชมพู หรือ บัวมะ ส่วนพันธุ์ดอกสีขาวที่เรียกว่า บุณฑริก สัตตบงกช และ สัตตบุษย์ เป็นพันธุ์ที่หายากกว่า เข้าใจว่าเป็นพันธุ์ที่นำมาจากถิ่นอื่น

บัวประดับในประเทศไทย

1. ปทุมชาติ
2. อุบลชาติ
3. บัวกระดังหรือบัววิคตอเรีย

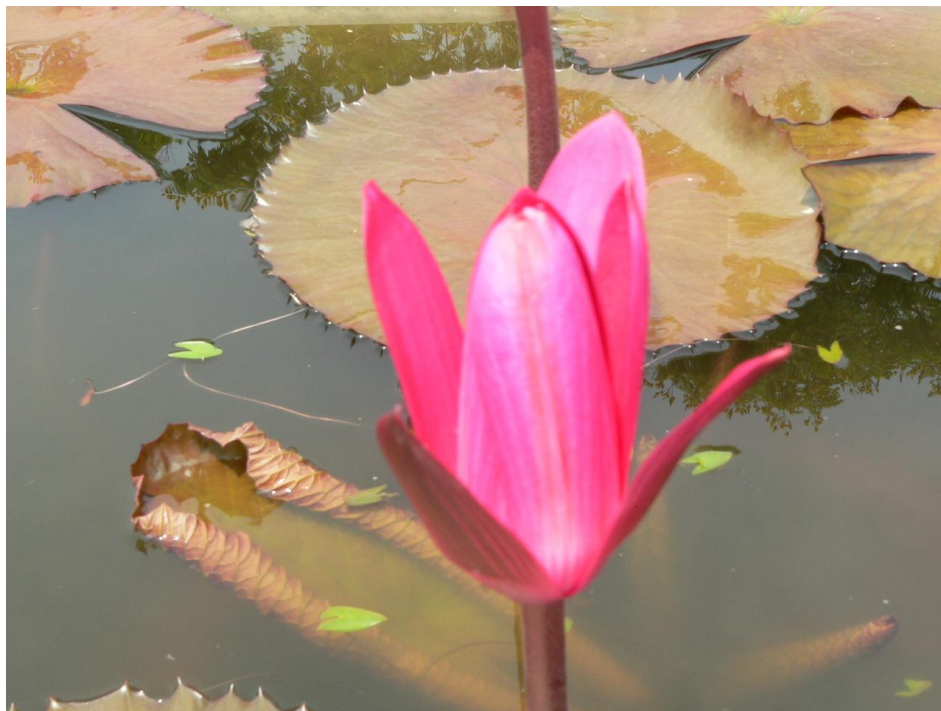
1. ปทุมชาติ หรือ บัวหลวง

1. ปุณทริก หรือ บัวขาว

1. สัตตบงกช

2. บัวสาย

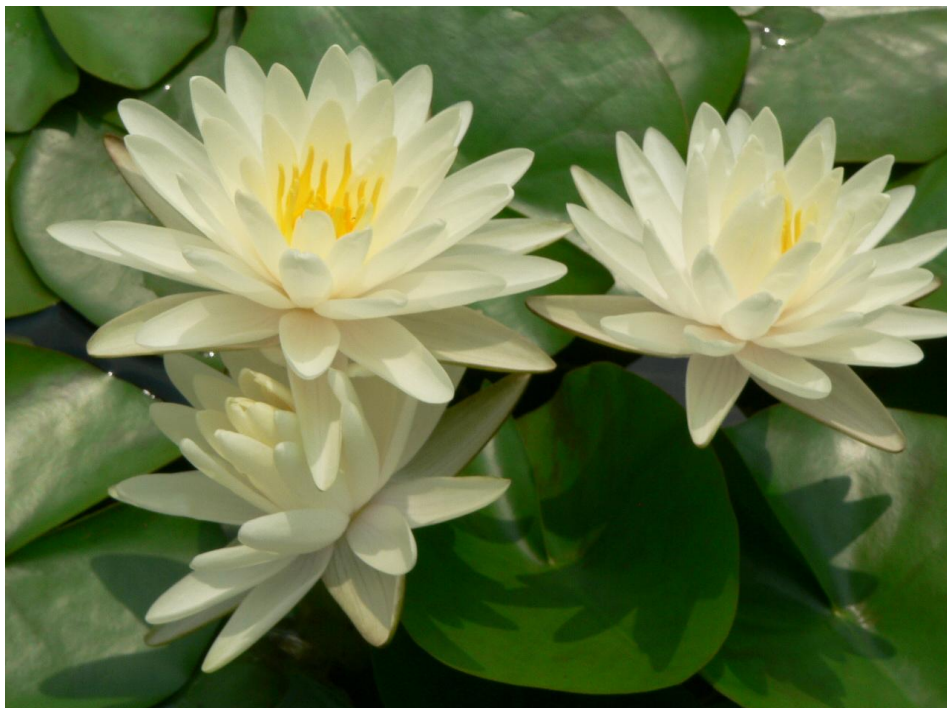
2. บุปผชาติ

2. อบุลชาติ

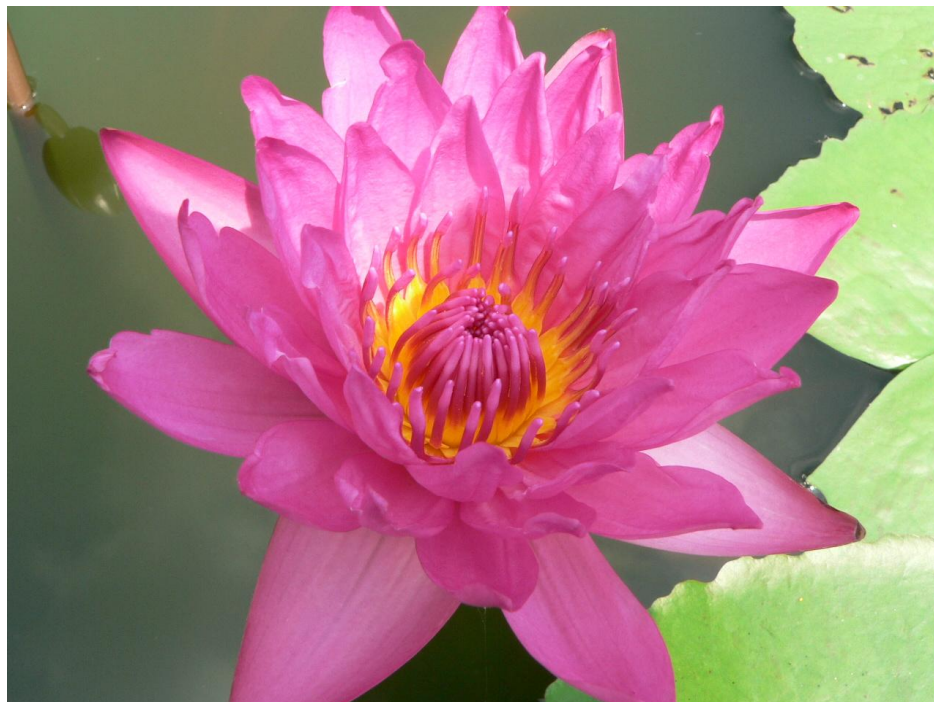
2. อบุลชาติ

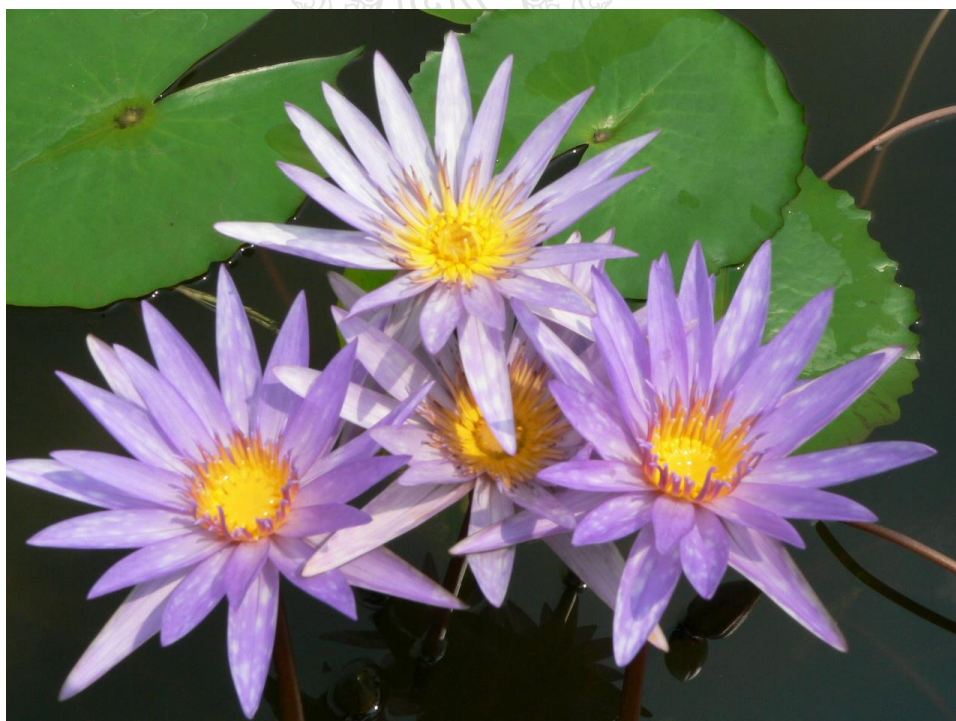
2. อุบลชาติ

2. อุบลชาติ

2. อบุลชาติ

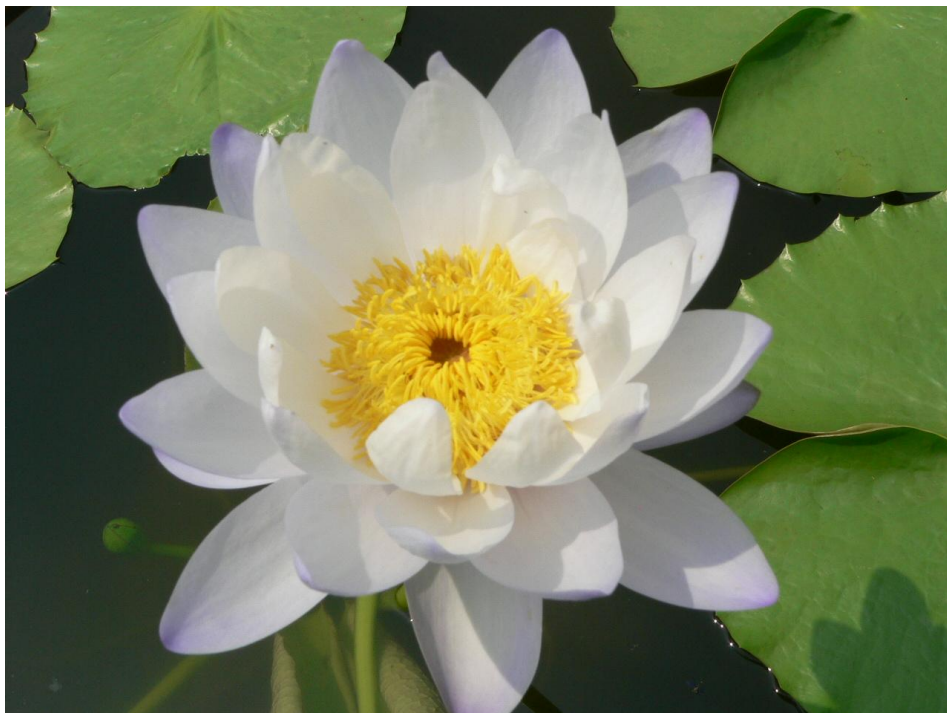
2. อบุลชาติ

2. อบุลชาติ

2. อบุลชาติ

2. อุบลชาติ

2. อุบลชาติ

2. อบุลชาติ

2. อบุลชาติ

2. อบุลชาติ

2. อบุลชาติ

2. อูปลชาติ

2. อูปลชาติ

2. อบุลชาติ

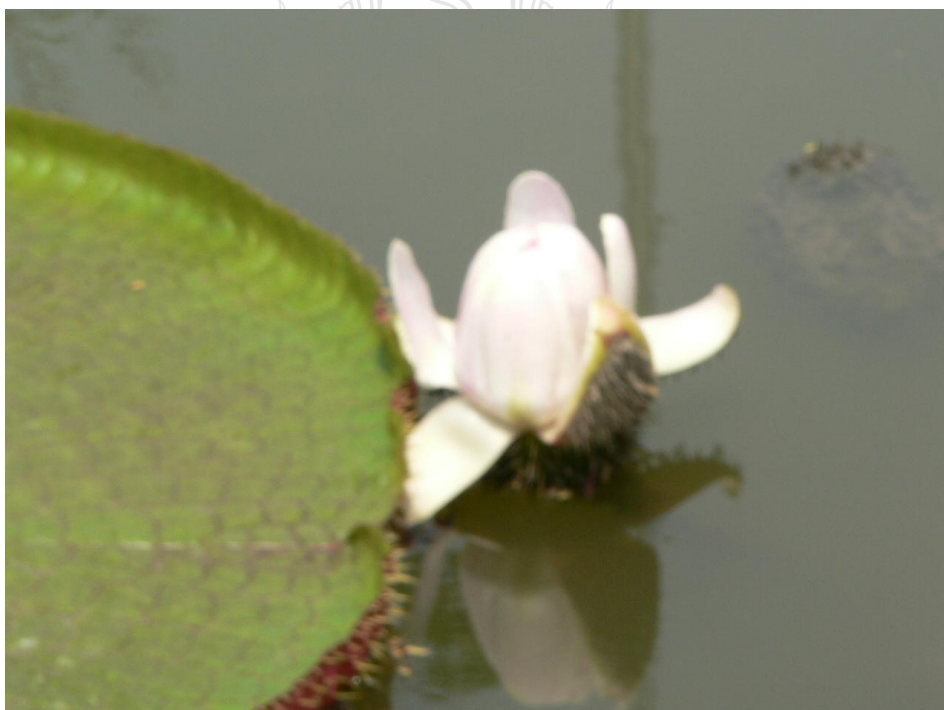

2. อบุลชาติ

2. อุบลชาติ

3. บัววิคตอเรีย

บทที่ 3

ที่มา ความหมาย และความสำคัญของบัวจากประวัติศาสตร์

บัว เป็นคำในภาษาไทย มีความหมายว่าเป็นพืชน้ำชนิดหนึ่ง การที่บัวเป็นพันธุ์ไม้ที่ได้รับความนิยมว่ามีความสำคัญอยู่ในประวัติและตำนานลัทธิศาสนาของอินเดีย มาแต่ดึกดำบรรพ์ บัวจึงมีความหมายปรากฏอยู่ในภาษาบาลีสันสกฤตหลายความหมาย

บัวได้ชื่อว่า *บงกช* หมายถึง *เกิดแต่ตม* มาจากธรรมชาติการกำเนิดของบัวที่เมื่ออยู่ในเปือกตมอันสกปรก แต่ก็สามารถพลิกพันชูก้านใบและผลิติดอกขึ้นเหนือน้ำ งามผุดผ่อง สะอาดปราศจากมลทินส่งกลิ่นหอมฟุ้งจรุงใจ เปรียบเสมือนมนุษย์ผู้มีพื้นเพกำเนิดจากแหล่งต่ำทราม แต่สามารถดำรงตนให้เป็นคนดี อยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุขเพราะมีธรรมะค้ำจุนจิตใจ

บัวได้ชื่อว่า *กมล* แปลว่า *ใจ* หมายถึง การมีจิตใจที่ดั่งามบริสุทธิ์ ผ่องแผ้วประดุจดอกบัว มีผู้เปรียบรูปพรรณสัณฐานแห่งหัวใจมนุษย์ว่าคล้ายดอกบัวตูมจึงเรียกหัวใจว่า *ดวงกมล* หัวใจของมนุษย์ผู้ใดหากได้เห็นแจ้งถึงธรรมะแห่งพระพุทธองค์ และน้อมรับพระธรรมอันประเสริฐนั้นไว้ในดวงจิตแล้ว ก็จักปรากฏความอิมเอบึกบานประดุจดอกบัวคลี่บานรับแสงอรุณ บทสวดมนต์ทำนองสรภัญญะที่คุ้นเคยกันดีบทหนึ่ง ได้เปรียบเทียบถึงพระหฤทัยแห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันทรงตัดแล้วซึ่งกิเลสสารทั้งปวงว่า

หนึ่งในพระทัยท่าน ก็เบิกบานคือดอกบัว
ราศีปัพพัตว์ สุกคนธกำจร

บัวเป็นดอกไม้อันทรงคุณค่าทั้งความงามและคุณประโยชน์นานับประการ ดอกบัวเพียงดอกเดียวไม่ว่ากำลังตูมหรือบานกลับมีความงามล้ำลึกยิ่งกว่ามวลบุปผาลดาชาติ ซึ่งนำมาผูกร้อยรวมกันเป็นช่อ วัฏจักรของบัวยังแผ่แผ่ไว้ด้วยปรัชญาชีวิต ซึ่งชี้ให้เห็นถึงธรรมะหลายประการ ดังนั้น บัวจึงได้ชื่อว่าเป็นดอกไม้แห่งปรัชญา โดยเฉพาะปรัชญาทางตะวันออก และยังมีสายสัมพันธ์ใกล้ชิดต่อวิถีชีวิตตลอดจนความเชื่อในลัทธิศาสนาต่าง ๆ ของชาวตะวันออกอย่างลึกซึ้ง

ชาวฮิปโปโบราณ เป็นชนชาติที่นิยมนับถือ ดอกบัวสายหรืออุบลชาติ บัวได้แพร่หลายมาสู่ฮิปโปจากเมล็ดซึ่งติดมากับชาวเปอร์เซียที่เข้ามาบูรณฮิปโปประมาณ 708 ปี ก่อนคริสตกาล และได้แพร่ขยายพันธุ์ไปในแม่น้ำไนล์ ชาวฮิปโปปตนั้นให้ความนับถือแม่น้ำไนล์ ประดุจเทพเจ้า จึงนิยมสิ่งต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในแม่น้ำไนล์ด้วย ดังนั้นบัวซึ่งเจริญงอกงามตามฟากฝั่งแม่น้ำ

ซึ่งมีกระแสไหลชะล้างให้สะอาดอยู่เสมอ จึงเป็นเครื่องหมายของความบริสุทธิ์ นอกจากนี้ชาวอียิปต์โบราณยังสังเกตว่าดอกบัวสายหรืออุบลชาติเบ่งบานรับแสงอาทิตย์ยามรุ่งอรุณ แล้วจะหุบลงเมื่อดวงอาทิตย์ลับขอบฟ้า ดอกบัวสายจึงเป็นสัญลักษณ์ของเทพครองฟ้า ซึ่งหมายถึงดวงอาทิตย์ มีนามว่า เทพเอมอน หรือ รา มีรูปเป็นเด็กนั่งบนดอกบัว

ชาวเอเชียส่วนใหญ่มีค่านิยมอันสูงส่งต่อดอกบัวหลวงหรือปทุมชาติ อาจเป็นเพราะมีกำเนิดอยู่อย่างแพร่หลายในดินแดนแถบนี้ ดังนั้นดอกบัวทั้งดอกตูมและบานจะได้รับการนำมาเป็นสัญลักษณ์เครื่องอุปโภคสำคัญประจำองค์ของเหล่าเทพเจ้าทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์

ชาวอินเดียและลังกา ยกย่องให้บัวหลวงเป็นดอกไม้ประจำชาติ ดอกบัวหลวง ได้รับการนำมาเป็นฐานรองรับรูปเคารพซึ่งเรียกว่า *ปัทมาสนะ* *กมลสนะ* หรือ *ปัทมาปะปาทปฐะ* ส่วนดอกบัว กอบัว ในสภาพธรรมชาติ ได้เป็นต้นแบบของ *ปุระณะกลศ* *ปุระณะฆฏะ* โดยจะทำเป็นลวดลายรูปภาพขณะหม่อน้ำบรรจุบัวทั้งก้านใบและดอกบัว แสดงถึง ความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์อันมีความหมายว่าให้ประสบผลสำเร็จในทุกสิ่งที่ปรารถนา และช่วยให้บังเกิดทรัพย์สมบัติทั้งปวง

ชาวจีน เรียกดอกบัวว่า *เหลิเยินฮวา* หรือ *เหอฮวา* ซึ่งแปลว่า การปรองดองกัน รวมกันและการต่อเนื่องไม่จบสิ้น เป็นความหมายทางสิริมงคล จากธรรมชาติดอกบัวต่างจากต้นไม้อื่นที่มักออกดอกก่อนจึงจะมีผล แต่บัวนั้นจะผลิดอกและออกผลในเวลาเดียวกัน ชาวจีนจึงนิยมนำดอกบัวมาประกอบเป็นสัญลักษณ์ต่าง ๆ เป็นการอวยพร เช่น ภาพผักบัวอันอุดมด้วยเมล็ด หมายถึง การอวยพรให้มีบุตรในเร็ววัน ภาพนกกระยางกับดอกบัว อวยพรให้ได้เป็นขุนนางตลอดไป ภาพเด็กอุ้มปลาและถือดอกบัว หมายถึงให้มีเหลือมิใช้ติดต่อกันทุกปี ภาพดอกบัวออกจากตลับมีเห็ดหลังจื่อ หมายถึงให้รักใคร่ปรองดองและสมปรารถนา ฯลฯ

ชาวพม่า นิยมนำบัวหลวงมาใช้ในพิธีกรรมเพื่อความยั่งยืน

ชาวไทย โดยเฉพาะพุทธศาสนิกชนยกย่องบัวหลวงว่าเป็นดอกไม้ชั้นสูงที่จะนำมาใช้สักการบูชาพระรัตนตรัยและใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา ดอกบัวจึงเป็นดอกไม้ประจำพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

เนื่องจากที่มาและความหมายของบัวมีต้นเค้ามาจากประวัติและตำนานในลัทธิศาสนา เป็นสำคัญ จึงขอแนะนำเรื่องราวของบัวเกี่ยวกับลัทธิศาสนามาเสนอให้ทราบดังนี้

บัวในศาสนาพราหมณ์

ประวัติความเป็นมาของศาสนาพราหมณ์

ดินแดนอันกว้างใหญ่ไพศาลของอินเดียนับเป็นอู่อารยธรรมใหญ่แห่งหนึ่งของโลกแต่เดิม
 มามีชนเผ่าผิวดำเชื้อสายดราวิเดียน ซึ่งถูกเรียกว่า *มิลักชะ ทัสยู* หรือ *ทาส* ตั้งถิ่นฐานอยู่
 จนกระทั่งประมาณ 1,400 – 1,500 ปีก่อนคริสตกาล ก็ได้มีชนชาติอารยันเชื้อสายอินโดยูโรเปียน
 ซึ่งเรียกตนเองว่า *อริยกะ* อพยพจากภูมิลำเนาเดิมแถบทะเลสาบแคสเปียน เข้ามายึดครองและ
 ขับไล่พวกมิลักชะให้ถอยร่นลงไปได้ จนต้องไปอยู่อาศัยในบริเวณปลายแหลมสุดของอิน
 และเกาะลังกาในที่สุด ชาวอริยกะนี้เป็นบรรพบุรุษของชาวอินเดียในปัจจุบัน

ลัทธิความเชื่อดั้งเดิมของชาวมิลักชะนับถือภูตผีปีศาจ เทวดาในธรรมชาติ มีความเชื่อว่า
 แผ่นดิน ภูเขา ต้นไม้ ดอกไม้ ตลอดจนสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ เป็นต้นกำเนิดแห่งเผ่าพันธุ์ของคน
 ส่วนชาวอริยกะเมื่อก่อนอพยพลงมานั้นนับถือลัทธิอารยัน มีความเชื่อว่าเทวดาเป็นเจ้าของ
 โลกธาตุที่มนุษย์ต้องอาศัยและมีอำนาจบันดาลความเป็นไปในการดำเนินชีวิตทั้งยังนิยมในลัทธิ
 บูชาไฟเพื่อทำพิธีพลีกรรม และสวดอ้อนวอนให้เทพเจ้าเหล่านั้นช่วยเหลือและคุ้มครองตน ชาว
 อริยกะได้พยายามต่อต้านและทำลายลัทธิความเชื่อของชาวมิลักชะให้หมดสิ้นไป เช่นการใช้ไฟ
 ทำลายลัทธิบูชาหรือนาค แต่ก็ยังสามารถลบล้างความเชื่อเหล่านี้ได้ เนื่องจากเป็นความเชื่อที่
 หยั่งรากลึกอยู่ในพื้นประเพณีเดิม การบวงสรวงภูตผีปีศาจต้นไม้และสัตว์ต่าง ๆ จึงยังคงดำเนินอยู่
 ตลอดมา ทั้งยังแฝงอยู่ในเรื่องราว ตำนาน พงศาวดาร ในรูปของการกำเนิดอันพิสดาร เป็นต้น
 ว่าชาวคันธารซึ่งนับถือม้าและน้ำ ก็ยกเอาแม่น้ำสินธุให้เป็นมารดาของม้า ส่วนชาวภารตะที่นับ
 ถือพรหมเชื่อว่ามารดาของชาวภารตะทั้งปวงคือ นางคงคา จึงเรียกนามแม่น้ำว่า *คงคา* และเชื่อ
 ว่าเป็นมารดาของนาค เป็นต้น

นอกจากนี้ในนิทานพื้นบ้านของยุคต่อ ๆ มา มักมีเรื่องราวการกำเนิดของมนุษย์ จากสัตว์
 ต้นไม้ หรือดอกไม้ อาทิเช่น กุมาร กุมารี ที่เกิดในรอยเท้าสัตว์ หรือนางงามผู้กำเนิดในดอกบัว
 เป็นต้น เหล่านี้ล้วนสืบมาจากความเชื่อตามลัทธิดั้งเดิมของชาวมิลักชะทั้งสิ้น

ลัทธิอารยันนั้นต่อมาได้มีการปรับปรุงในหลักการของลัทธิจนกระทั่งเกิดความ
 เปลี่ยนแปลงจนลัทธิเดิมเสื่อมลงกลายเป็นลัทธิใหม่ คือ *ลัทธิพราหมณ์* ดังนั้นลัทธิศาสนา
 พราหมณ์ จึงมีกำเนิดขึ้นในประเทศอินเดีย โดยชาวอารยันที่อยู่ในอินเดียเป็นผู้ก่อตั้งขึ้น

ศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาที่มีคัมภีร์ไตรเพทเป็นหลักปฏิบัติในการทำพิธีพลีกรรมบูชา
 และมีคัมภีร์พระเวทเป็นคู่มือในการประกอบพิธี โดยมีนักบวชซึ่งนับถือว่าเป็นบุคคลสำคัญผู้มี

สติปัญญาอรอบรู้ศิลปะวิทยาการทั้งปวง เรียกว่า *พราหมณ์* เป็นผู้กระทำพิธี พิธีพลีกรรมตามลัทธิ พราหมณ์จะมีการตั้งแท่นบูชาไฟเพื่อให้เปลวไฟและควันพวยพุ่งขึ้นบูชาเทพเจ้าบนสรวงสวรรค์ มีการบวงสรวงด้วยเนยและน้ำโสมซึ่งเป็นน้ำจากเถาไม้ชนิดหนึ่ง พร้อมการสวดขับกล่อมสรรเสริญ ให้เทวดาพอใจ และช่วยเหลือตามความต้องการ นอกจากนี้ยัง มีการสังเวद्यโดยวิธีปีญกรรมคือฆ่า สัตว์บูชาัญญหลักความเชื่อของลัทธิพราหมณ์นี้มีว่า พระพรหม เป็นพระเป็นเจ้าที่เป็นประธานอัน ยิ่งใหญ่เพียงพระองค์เดียว ทรงเป็นผู้สร้างโลกธาตุจึงมีนามว่า *ธาดา* หรือ *วิธาดา* แปลว่า ผู้ทรง ไว้ *โลเกศ* แปลว่า จอมโลก และ *ปรเมษฐ์* ผู้ยิ่งใหญ่ในสวรรค์

ในมานวธรรมศาสตร์ ได้กล่าวถึงกำเนิดของพระพรหมและการสร้างจักรวาลว่า

เมื่อโลกยังว่างเปล่าอยู่นั้น พระอาตมภู คือผู้เกิดได้ด้วยตนเองปรารถนาจะสร้างสิ่งทั้ง ปวงจากร่างของพระองค์ จึงสร้างน้ำขึ้นก่อน แล้วนำน้ำเชื้อปล่อยลงในน้ำนั้น เกิดเป็น นไข่สีทองมี แสงเหมือนดวงอาทิตย์ ต่อมาไข่ทองแตกออกเป็นสองซีก ซีกเบื้องบนเป็นท้องฟ้ากับทิศทั้ง 8 ซีก เบื้องต่ำเป็นแผ่นดิน และระหว่างซีกโลกทั้งสองนั้นทรงสร้างสถานที่อันเป็นนิรันดร์ของน้ำ พระ พรหมก็ประสูติในนั้นเช่นกัน จึงมีนามว่า *หิรัณยครรภ์* และทรงเป็นบรรพบุรุษ ของโลกทั้งปวง

ลัทธิศาสนาพราหมณ์มีการแตกแยกออกเป็นหลายนิกาย ลัทธิฮินดูก็เป็นนิกายหนึ่งที่แยก สาขามาจากลัทธิศาสนาพราหมณ์ โดยดัดแปลงแก้ไขและปรับปรุงหลักการของศาสนาพราหมณ์ ตามความเห็นของคนในยุคสมัยต่อมา

ลัทธิศาสนาฮินดูยังคงมีความเชื่อว่า น้ำซึ่งเป็ นสสารอย่างแรกที่เริ่มมีขึ้นในจักรวาลทำให้เกิดสิ่งมีชีวิตนั้น ผู้เป็นพระผู้เป็นเจ้าอันสูงสุดของศาสนามีนามที่มาจากศัพท์ *นารา* แปลว่า น้ำ สนธิ กับ *ฮย* แปลว่า เคลื่อนไหว รวมเป็น *นารายณ์* แปลว่า ผู้เคลื่อนไหวอยู่ในน้ำ พระ นารายณ์เสด็จไปบรรทมอยู่ในน้ำ คือ ในเกษียรสมุทรหรือทะเลน้ำนมเป็นบางครั้งจากคัมภีร์วราหะ ปุราณะซึ่งกล่าวถึงการสร้างโลกตามคติของลัทธิศาสนาฮินดูว่า พระนารายณ์ พระผู้เป็นเจ้าผู้ ยิ่งใหญ่เหนือมวลเทพทั้งปวง เรียกว่า *ปรพพรหม* ทรงรำพึงถึงการที่จะสร้างโลกให้เกิดขึ้น แต่ งเนื่องจากทรงเป็นอรูปรูปเทพที่ไม่มีตัวตน จึงไม่สามารถทำการใดได้เองตามพระประสงค์ ดังนั้น ทรงแบ่งภาคออกเป็นองค์พระวิษณุพร้อมประทานอานุภาพอันยิ่งใหญ่ เพื่อให้ปฏิบัติภารกิจตามที่ ปรพพรหมทรงมีพระประสงค์ พระวิษณุเมื่อบังเกิดขึ้นมาได้เสด็จประทับเหนือบัลลังก์อันนต นาคราชในเกษียรสมุทร ทรงรำพึงถึงทิพยกายกำเนิดแห่งพระองค์ เมื่อบรรทมหลับไปก็สุบินนิมิต ถึงพระกระณิกิจที่จะทรงสร้างสรรพสิ่งต่าง ๆ พลันก็บังเกิดดอกบัวหลวงผุดขึ้นจากพระนาภี มีพระ พรหมสี่พักตร์ประทับอยู่ ณ ใจกลางดอกบัวนั้น พระพรหมนี่เองคือผู้สร้างสรรพสิ่งต่าง ๆ ขึ้นใน

จักรวาล จากการที่พระวิษณุมีดอกบัวผุดขึ้นจากพระนาภี จึงมีนามว่า *ปัทมนาภะ* มีความหมายว่า *สะดือดอกบัว* จึงเป็นความเชื่อของช่างชาวฮินดูว่าพระนาภีของพระวิษณุเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ก้านบัวเป็นเขาพระสุเมรุดอกบัวเป็นโลกจักรวาล กลีบบัวและเกสรเป็นภูเขาด่าง ๆ ที่อยู่รายรอบภูเขาพระสุเมรุขึ้น

ศาสนาฮินดูนี้เมื่อกาลเวลาล่วงเลยมา ได้เกิดความคิดความเชื่อแตกต่างกันไปกลายเป็นนิกายใหญ่น้อยสลบซับซ้อนแต่ละนิกายได้แต่งคัมภีร์สรรเสริญเกียรติคุณเทพเจ้าที่ฝ่ายตนนับถือให้มีฤทธิ์อำนาจเป็นเลิศเหนือเทพองค์อื่น ๆ ซึ่งความเป็นใหญ่กัน เกิดเป็นความแตกแยก ไม่สามัคคีกัน จนกระทั่งเกิดลัทธิที่คิดรวมพระผู้เป็นเจ้าทั้งสามภาคได้แก่พระพรหมผู้สร้างพระ วิษณุผู้บริหารและพระศิวะผู้สังหาร เข้าด้วยกัน คือ *ลัทธิตรีมูรติ* เพื่อลดความขัดแย้งนั้น อย่างไรก็ตาม ลัทธิ นิกายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเหล่านี้ เมื่อรวมแล้วต่างก็คือศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นปฐมกัลป์ ของลัทธิศาสนา นิกายทั้งปวงในอินเดีย และหากพิจารณาจากคัมภีร์อันเป็นแก่นของลัทธิ นิกายต่าง ๆ นั้น แล้ว จะพบว่าบัวได้รับยกย่องว่าเป็นพืชน้ำสำคัญเปรียบเหมือนชีวิตที่ถือกำเนิดจากน้ำ และก่อให้เกิดมวลสรรพชีวิตทุกรูปแบบ จึงปรากฏเกี่ยวพันกับเทพเจ้าทั้งหลายมากกว่าพันธุ์ไม้อื่นใด คติความนิยมในเรื่องดอกบัวนี้ได้สืบทอดจากลัทธิปริมาตั้งแต่ 3,000 ปี ล่วงมาแล้วจนถึงปัจจุบัน

ความสัมพันธ์ของบัวกับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์

เทพเจ้าทั้งหลายในศาสนาพราหมณ์ผู้เป็นบุคลาธิษฐานของอำนาจธรรมชาติซึ่งมีเรื่องราวการกำเนิดเกี่ยวเนื่องกับดอกบัว และมีดอกบัวเป็นสัญลักษณ์สำคัญ ดังนั้นจึงนิยมใช้ดอกบัวทั้ง ตูมและบานเป็นสัญลักษณ์เครื่องอุปโภคสำคัญประจำพระองค์ของพระเป็นเจ้า

พระพรหม เทพเจ้าที่ได้รับยกย่องว่าเป็นเทพผู้สร้างสรรพสิ่งในจักรวาล มีน้ำพระทัยเยือกเย็น กอปรด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ทรงมีกำเนิดจากดอกบัว จึงมีนามว่า *กันชะชะ* มักสถิตบนดอกบัวแดง จึงมีนามว่า *กมลาลัน* แปลว่าผู้มีดอกบัวแดงเป็นอาสนะ และ *สโรชิน* แปลว่า ผู้ทรงไว้ซึ่งดอกบัว การที่ทรงประทับบนอาสนะดอกบัว เสมอนี้ คงจะเนื่องมาจาก ทรงมีกำเนิดจากดอกบัวที่ผุดขึ้นจากพระนาภีของพระนารายณ์ ทรงมีหงส์เป็นพาหนะ บางครั้งจึงมีนามเรียกว่า *พระกมลาลันครรไลหงส์*

พระนารายณ์ หรือ **พระวิษณุ** สถิตในสวรรค์ชั้นไวญญูฐ์ ดังมีความพรรณนาในคัมภีร์มหาภารตะว่า แผ่นดินเป็นทองทั้ง แผ่น วัดโดยรอบได้สองหมื่นโยชน์ วิมานทั้งปวงล้วนแล้วไปด้วยแก้วมณี เสาและเครื่องประดับในวิมานนั้น ๆ ทำด้วยพลอยต่าง ๆ มีน้ำคงคาไหลผ่านจากสวรรค์ชั้นสูงลงมาเป็นมหานที ในสวรรค์ชั้นนี้มีสระอยู่ห้าสระ ดอกบัวสีน้ำเงิน แดง และขาวบานสะพรั่ง พระนารายณ์ประทับบนอาสนะดอกบัว พระกรทั้งสี่ทรงสังข์ จักร คทา และปัทมา หรือดอกบัวแดง ซึ่งปัทมานี้เป็นสัญลักษณ์แทนแผ่นดิน เพราะแผ่นดินหรือโลกนั้นในปัทมบุราณกล่าวว่าเดิมเป็นดอกบัวทอง และการที่ทรงถือดอกบัวซึ่งอนุโลมว่าเป็นแผ่นดินนั้นอีกนัยยะหนึ่งคืออำนาจพลังของเทพผู้คุ้มครอง ซึ่งพระวิษณุคือเป็นเทพผู้คุ้มครองหรือผู้บริหารโลกนั่นเอง ดังนั้นเมื่อใดเกิดทุกข์ขึ้นในโลก พระนารายณ์จะอวตาร ลงมาปราบปรามยุคเข็ญนั้นให้หมดสิ้นไป มีตำนานเกี่ยวกับพระวิษณุกับดอกบัวว่า เมื่อครั้งกฤตยุคคือ ในช่วงที่โลกมีอายุอยู่ประมาณ 1,728,000 ปี พระวิษณุได้เสด็จออกจากกรุงพาราณสีในวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 12 ลงอาบน้ำในแม่น้ำคงคา ทรงมีดำริจะทำการบูชาพระศิวะด้วยดอกบัว 1,000 ดอก แต่ปรากฏมีเพียง 999 ดอก ขาดดอกอยู่อีกเพียง 1 ดอก จะครบจำนวนพัน จึงควักลูกตาข้างหนึ่งออกบูชาแทน ชาวฮินดูผู้นับถือนิยายไพชนพจึงมีพิธีเกี่ยวกับดอกบัว โดยจะนำดอกบัว 1,000 ดอก ไปถวาย พระวิษณุที่เทวาลัยเป็นประจำทุกปี เรียกว่า **พิธีไวญญูฐ์จตุรทศ**

พระลักษมี มเหสีพระนารายณ์ ตามคัมภีร์รามายณะกล่าวว่า มีกำเนิดจากฟองน้ำเมื่อครั้งที่เทพและอสูรร่วมกันกวนน้ำอมฤตจากเกษียรสมุทร ตามคติชาวฮินดู พระลักษมี เป็นเทวีผู้มีรูปโฉมงดงาม งามกายสีทอง งามผิวสีเหลือง มีกลิ่นกายหอมดังดอกบัว ฟุ้งขจรไปไกลถึง 200 โยชน์ พระกรทรงถือดอกบัวแดงหรือปัทมา และจะประทับยืนหรือนั่งบนดอกบัวเสมอจึงมีนามเรียกขานว่า **พระศรีเทวีแห่งดอกบัว** เมื่อคราวที่พระนารายณ์อวตารเป็นพราหมณ์เดี่ยวในปางวามนาวตาร พระลักษมีได้ตามเสด็จมากำเนิดในดอกบัวแดงจึงมีนามว่า **ปัทมา** หรือ **กมลดา** ชาวฮินดูนับถือว่าพระลักษมีเป็นเทพนารีผู้อำนวยโชคลาภและความมั่งคั่ง ทรงมีน้ำพระทัยเมตตาเสมอ จึงมีการจัดพิธีบูชาเพื่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองในโภคทรัพย์ และใช้ดอกบัวสีแดงหรือปัทมาเป็นเครื่องสักการะสำคัญในพิธีบวงสรวงนั้น

พระสุรัสวดี มเหสีพระพรหม ตามคัมภีร์มหาภารตะและรามายณะกล่าวว่า เป็นเทวีผู้มีรูปโฉมงดงาม ผิวขาวผุดผ่อง ทรงอาภรณ์สีขาว พระกรทั้งสี่ทรงถือ พิณ ถ้วยน้ำ คัมภีร์และดอกบัวหลวง หมายความว่า ทรงเป็นเทพแห่งดนตรีการขับร้อง เป็นเจ้าแห่งแม่น้ำทั้งปวง เป็น

เทพแห่งอักษรศาสตร์ให้ความอุปถัมภ์แก่การศึกษา ดังนั้น เด็กชาวฮินดู เมื่อจะเริ่มเรียนอ่านเขียนหนังสือ จะต้องบูชาพระสุรัสวดีเป็นปฐม และที่ทรงดอกบัวนั้นก็มีความหมายว่าทรงเป็นผู้กำเนิดน้ำอันนำมาซึ่งความชุ่มชื้นอุดมสมบูรณ์ ทรงมีนกยูงเป็นพาหนะ

พระคงคา ตามคัมภีร์พระเวทว่า เป็นธิดาองค์แรกของพระหิมวัตกับนางเมนา และเป็นเชษฐภคินีของพระอุมา ทรงเป็นเทวีผู้มีความงาม กายสีขาวย สามเศียร หกกร บางครั้งทรงถือคัมภีร์ บางทรงถือดอกบัว ลวง ซึ่งหมายถึงความบริสุทธิ์สะอาดปราศจากมลทินมีปลาเป็นพาหนะ เดิมทีพระคงคาอยู่บนสวรรค์ แต่ทำวาทกรรม ได้ทำพิธีอัญเชิญให้ไหลลงสู่พื้นโลกเพื่อชำระอัฐิพระโอรสทั้งหกหมื่นให้พ้นจากบาปมลทิน ชาวฮินดูจึงนิยมนำชำระร่างกายและทิ้งใ้กระดูกลงในแม่น้ำคงคาด้วยความเชื่อประการเดียวกันนี้

พระคณศ หรือ **พระวิฆเนศวร** เป็นโอรสพระอิศวรกับพระอุมา ลักษณะรูปร่างเป็นมนุษย์ อ้วนเตี้ย ท้องพลุ่ย เศียรเป็นช้าง กายสีแดง สีกร ทรงถือบ่วงบาศ ขอช้าง บางครั้งทรงถือวัชระ จักร สังข์ คทาหรือดอกบัว มีหนู เป็นพาหนะ ชาวฮินดู นับถือพระคณศเป็นเทพแห่งความรู้ ศิลปวิทยาการทั้งปวง เป็นเทพเจ้าแห่งการรจนาหนังสือ และเป็นใหญ่เหนืออุปสรรค ความขัดข้องทั้งปวง กำเนิดพระคณศทำไมจึงมีเศียรเป็นช้าง ต่างมีเรื่องราวเป็นตำนานกล่าวโดยพิสดารหลายเรื่อง อาทิเกิดขึ้นจากการบริภษาษาของพระนารายณ์ใน งานโสกันต์ ทำให้เศียรพระคณศขาดหายไป พระวิศวกรรมได้นำศีรษะของช้างซึ่งนอนหันศีรษะไปทางทิศตะวันตกมาต่อไว้แทน พระคณศจึงมีเศียรเป็นช้างแต่บัดนั้น

ในตำราสร้างโลกมีเรื่องราวว่า สมัยไตรดายุคพระเป็นเจ้าสามภพมาประชุมพร้อมกัน พระอิศวรมีเทวโองการให้พระเพลิงทำเทวฤทธิ เกิดเป็นเปลวเพลิงออกจากช่องพระกรรณทั้งสองมีรัศมีสว่างรุ่งเรือง ที่กลางเปลว เพลิงนั้นเบื้องขวามีเทวกุมารพระองค์หนึ่งมีพระพักตร์เป็นช้าง พระกรขวาทรงตรีศูล พระกรซ้ายทรงดอกบัว มีอูเรนทร์เป็นสังวาล นิ่งชาถุมณฑล พระเป็นจึงให้นามว่า **ศิวบุตรวิฆเนศวร** ส่วนทางเบื้องซ้ายมีเทวกุมารนามว่า **พระโกญจนาเนศวรศิวบุตร** เป็นช้างสามพักตร์ หกพระกร พระกรหนึ่งเกิดเป็นช้างเผือก 33 เศียร ชื่อ **เอราวัน** อีกพระกรหนึ่งเกิดเป็นช้างเผือก 3 เศียร ชื่อ **ศรีเมฆคละไตรดายุค** ส่วนพระกรอื่น ๆ เกิดเป็นช้างเผือกตระกูลต่าง ๆ ในโลก พระกุมารทั้งสองนี้เป็นเทพที่หมอช้างทั้งหลายได้ไหว้บูชา

ในคัมภีร์กัณณะปุราณะมีอุปมาขยานคือเรื่องแทรก เล่าเรื่องพระคณศตอนหนึ่งว่า ครั้งหนึ่งพระคณศทรงหนีมาจากพรหมโลก หนูซึ่งพระคณศทรงมานั้นตกใจ ทำให้พระคณศ พลัดตกลง

มา พระจันทร์เห็นเข้าก็หัวเราะขึ้นด้วยความขบขัน พระคเณศโกรธจึงสาปพระจันทร์ว่าถ้าปรากฏให้ผู้ใดเห็นผู้นั้นจะถูกลีไส่ความโดยไม่มีคามผิด พระจันทร์จึงต้องหนีไปหลบซ่อนอยู่ในดอกบัวทุกคืน พระพฤษภดี ต้องช่วยอุณวอนพระคเณศให้ใจอ่อนยกโทษให้เพียงแต่คงค่าสาปไว้เฉพาะวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 10 อันเป็นวันบูชาพระคเณศ ดังนั้นในวันนั้นชาวฮินดูจะไม่มองพระจันทร์ หากใครพลั้งเผลอต้องทำพิธีล้างบาปโดยการอดอาหารในวันแรม 4 ค่ำ แทน

ดอกบัวเป็นดอกไม้ที่มีความสำคัญสำหรับพระคเณศ เนื่องจากชาวฮินดูเชื่อว่าเป็นเครื่องเทวรูปภาคแห่งองค์พระคเณศ ดอกบัวที่ทรงถือจะเป็น นชนิดดอกบัวสายสีน้ำเงินซึ่งบานรับแสงจันทร์ในเวลากลางคืน และในพิธีบูชาพระคเณศในวันเพ็ญเดือน 6 ซึ่งถือว่าเป็นเดือนประสูติ ชาวฮินดูจะเขียนรูปดอกบัว 8 กลีบ ด้วยกระแจะจวงจันทร์ แล้ววางรูปพระคเณศพร้อมเครื่องสังเวียงบนรูปดอกบัวนั้น

พระอัคนี หรือ **พระเพลิง** เป็นเทพเจ้าที่มีความสำคัญและเป็นที่น่าถือนานตั้งแต่ยุคสมัยไตรเพท ซึ่งนับถือลัทธิบูชาไฟ พระอัคนีเป็นบุรุษมีสองพักตร์ สีกร มีลิ้น 7 ลิ้น พระกายเป็นสีเพลิง ภูษาสีม่วง มีควนเป็นมงกุฏ ทรงรถเทียมด้วยม้าสีแดง บางครั้งทรงแกะหรือระมาด (แรด) เป็นพาหนะ พระอัคนีมี 8 กร ทรงอาวุธหลายชนิด เช่น ศร ชื่อ **อากเนยศาสตร์** โคมรที่ประกอบด้วยเปลวเพลิง และยังทรงถือดอกบัวด้วย ทำให้มีนามว่า **อนชหัสถ์** แปลว่ามีมือถือดอกบัว ดอกบัวน่าจะหมายถึงพลังงานแห่งธรรมชาติ คือ เปลวไฟ อันมีศักยภาพในการชำระสิ่งที่เป็นมลทิน

พระสุรียาทิตย์ หรือ **พระอาทิตย์** เป็นเทพนพเคราะห์มิได้สถิตอยู่บนเทวโลกเป็นการถาวร แต่ต้องโคจรให้แสงสว่างและความอบอุ่นอยู่ระหว่างเทวโลกและมนุษย์โลกเป็นประจำทรงรถเทียมด้วยม้า 7 หัว 7 ตัว พร้อมด้วยสารถี ชื่อ **อรุณ** พระอาทิตย์มีรูปเป็นบุรุษร่างเล็ก กายสีแดง มีรัศมีรุ่งโรจน์รอบตัว ภูษาสีเหลืองอ่อน อารมณ์แก้วบัทมราช ทรงถือดอกบัวแดงหรือปัทมะ อยู่สองพระหัตถ์ด้วยทรงเป็นผู้ประทานแสงตะวันอันอบอุ่นให้เกิดพลังอันงอกงามแก่สิ่งมีชีวิต สอดคล้องกับการแบ่งบานของปัทมะหรือดอกบัวแดงที่แผยกลีบดอกรับแสงอาทิตย์เป็นสำคัญ ดังนั้นดอกบัวแดงหรือปัทมะจึงเป็นเทวรูปภาคของพระสุรียเทพและมีความหมายแห่งพลังอำนาจ ส่วนอีกสองพระหัตถ์ พระหัตถ์หนึ่งทรงห้ามอุปัชฌ์วันตราย อีกพระหัตถ์หนึ่งประทานพร หากมิได้

ทรงรถ พระอาทิตย์จะประทับนั่งบนแท่นดอกบัว พระอาทิตย์ เป็นเทพที่มนุษย์โลกมีความผูกพันใกล้ชิดและให้ความเคารพบูชาอย่างสูงมาแต่โบราณ ก่อนเทพ

ความสัมพันธ์ของบัวกับมนุษย์ในศาสนาพราหมณ์

ดอกบัวมีได้เพียงแต่เกี่ยวข้องกับภารกิจแห่งเทพเจ้าเท่านั้น หากภารกิจของมนุษย์ผู้มีบุญญาธิการ และสัตว์ที่นับถือว่าเป็นสัตว์ชั้นสูง ดอกบัวก็มีส่วนเข้ามาเป็นองค์ประกอบเพื่อเสริมบุญญาบารมีแสดงถึงความเป็นทิพย์เป็นสิ่งพิเศษเหนือสิ่งใด นอกจากนี้คติความเชื่อของชาวฮินดูยังมีว่าดอกบัวเป็นเครื่องหมายของมดลูกคือที่อยู่ของทารกในครรภ์อีกด้วย

ท้าวโนมาตัน กษัตริย์แห่งพระนครศรีอยุธยา ต้นวงศ์ของพระราม ถือกำเนิ ดจากดอกปทุมชาติ ดังมีเรื่องราวในนารายณ์สิบปางว่า เมื่อคราวเกิดทุกข์เข็ญด้วยหิรันตย์กษัตริย์ ม้วนแผ่นดิน พระนารายณ์อวตารลงมาเป็นเสวตวราหะ (หมี) ปราบหิรันตย์กษัตริย์สำเร็จแล้วได้เสด็จ ไปบรรทมยังเกษียรสมุทร และกระทำเวทฤทธิให้ดอกปทุมชาติขึ้นจากพระอุทรมีพระกุมารบัง เกิดในดอกปทุมชาตินั้น พระนารายณ์ได้พาพระกุมารไปถวายต่อพระอิศวร พระอิศวรได้ประทานพระนามว่า **อโนมาตัน** พร้อมกับทรงมีเทวโองการให้ฤๅษีทั้ง 4 นามว่า **ยุทถ อักขระ ทหะ และยาคะ** ลงมาสร้างเมืองในป่าซึ่งมีต้นขุมเห็ดเป็นไม้สำคัญ ประทานนามว่า **พระนครศรีอยุธยา** แล้วทรงมอบให้ท้าวโนมาตันสถิตเป็นปฐมกษัตริย์สืบไป ดังบทพระราชนิพนธ์ เรื่องรามเกียรติ์ของรัชกาลที่ 1 ได้เริ่มเรื่องด้วยการกล่าวถึงปฐมวงศ์พระรามว่า

แล้วกลับเป็นองค์พระทรงครุฑ	ถือเทพอาวุธเงื้อง่า
เหาะทะยานผ่านขึ้นเมฆา	ตรงมาเกษียรสมุทรไทย
ครั้นถึงเข้าที่บรรทมสินธุ์	กลางมหาวารินกว้างใหญ่
เหนือบัลลังก์หลังนาคอำไพ	สะกดใจร้ายเวทพิธีการ
บังเกิดเป็นประทุมเกสร	อรชรรับแสงพระสุริย์ฉาน
ขึ้นในอุทรแล้วเบิกบาน	มีพระกุมารโฉมยง
อยู่ในห้องดวงโกเมศ	ดังพรหมเรื่องเดชคัลไลหงส์
จึงพระจักรกฤษณ์ฤทธิรงค์	อุ้มองค์กุมารนั้นเหาะมา

นางสีดา ในเรื่องนารายณ์สิบปาง ตอนรามจันทราวตาร เมื่อพระนารายณ์อวตารเป็นพระรามเพื่อปราบทศกัณฐ์นั้น พระลักษมีได้อวตารลงมาเป็นนางสีดาด้วย ซึ่งกำเนิดของนางสีดานั้นดอกบัวมีบทบาทสำคัญในส่วนเสริมสร้างบุญญาธิการเช่นกัน โดยเริ่มต้นเมื่อพิเภกทำนายว่าพระธิดาซึ่งประสูติจากทศกัณฐ์และนางมณฑิลาเป็นกาลกนิแก่ญาติวงศ์แห่งกรุงลงกา ทศกัณฐ์จึงมีบัญชาให้สุกสารเสนานำผอบใส่พระธิดาไปทิ้งน้ำ

ครั้นถึงท่ามกลางสาคร	นามกรวัลวานที่ศรี
ก็ทิ้งลงในวนวาริ	ตามมีบัญชาพระยายักษ์
ด้วยบุญสมเด็จพระอัครเศ	เกิดเป็นปทุมเมศเท่าจักร
รับผอบโคมยงนงลักษณ	ขุนยักษ์ไม่เห็นก็กลับมา

(รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1)

ดอกบัวได้นำผอบใส่พระธิดาลอยไปติดทำนน้ำหน้าอาศรมพระชนก พระชนกพบเข้าจึงนำไปเลี้ยงไว้ แต่แต่มาทีไรก็รู้สึกว่าการทำงานที่ทรงสละราชสมบัติมาก็เพื่อบำเพ็ญเพียรให้บรรลุนิพานสมบัติ จึงนำพระธิดาใส่ผอบตามเดิมแล้วนำไปฝังดินไว้

เมื่อนั้น	พระมหาดาบสพรตกล้า
ครั้นหลุมสำเร็จดังจินดา	จึงตั้งสัตยาวาที
แม้นางจะได้ร่วมเศวตฉัตร	กับองค์จักรพรรดิเฉลิมศรี
จรจรโลงโลกาประชาชี	ธาตรีเป็นสุขสถาวร
จงบันดาลดวงทิพย์ปทุมมาศ	อันโอภาสด้วยกลิ่นเกสร
ผุดขึ้นมาในดินดอน	รับผอบบังอรด้วยบุญญา
เดชะความสัตย์พระมุนี	ทั้งบุญพระลักษมีเสนาหา
ก็เกิดเป็นบัวทองใส่ภา	ขึ้นมากลางหลุมตั้งใจ
เบิกบานเกสรขจรรส	พระดาบสหยิบเอาผอบใส่
แล้วสังคีษย์ผู้ร่วมหฤทัย	จงกลบเกลียดินให้เสมอดี

(รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1)

ต่อมาเมื่อพระชนกได้บำเพ็ญเพียรจนบรรลุซึ่งญาณสมาบัติแล้ว ก็รำลึกถึงพระธิดาบุญ
กรรมที่ฝังดินไว้ จึงทำการไถดินเพื่อค้นหา

พบซึ่งดวงทิพย์ปทุมมาลัย	โสภาสกลีบกำนสดไส
ส่งกลิ่นหอมรื่นชื่นใจ	อำไพบานแย้มขจายจร
เห็นทั้งผอบสุวรรณรัตน์	จำรัสในห้องเกสร
ดั่งมณฑาทิพย์อรชร	จับแสงทินกรพรายพรรณ
เปิดขึ้นเห็นโฉมพระธิดา	งามยิ่งนางฟ้าในสวรรค์
นรลักษณ์พักตราวิลาวัณย์	รับขวัญแล้วอุ้มนางเทวี

(รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1)

ด้วยกลไกอันลึกลับมหัศจรรย์ ที่ธรรมชาติสรรค์สร้างประติติประดอย ดอกบัวให้มีรูปทรง
งดงามเกินกว่าที่จะเข้าใจด้วยสติปัญญาของมนุษย์ ก่อให้เกิดจินตนาการอันกว้างไกล นำไปสู่
เรื่องราวตำนาน เล่าขานกลาย เป็นคติความเชื่อ หยั่งรากกลายเป็นวัฒนธรรมประเพณีถ่ายทอด
สืบเนื่องกันมา

ความสัมพันธ์ของบัวกับสัตว์ในศาสนาพราหมณ์

ชาวอินเดียนับถือว่าช้างเป็นสัตว์สิริมงคล โดยเฉพาะช้างเผือกจะได้รับยกย่องว่าเป็นสัตว์
คู่บ้านคู่เมืองและคู่พระบารมีแห่งองค์พระมหากษัตริย์ นอกจากราชช้างเผือกแล้ว ช้างยังสามารถบันดาลให้
เกิดความอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร บันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาล ขจัดความแห้งแล้ง
และโรคระบาดให้หมดสิ้นไป เมื่อช้างเป็นสัตว์ประเสริฐดังนี้แล้วก็ย่อมมีกำเนิดในที่สูงส่งด้วย
เช่นกัน ผู้นับถือลัทธิไวษณพนิกายซึ่งมีพระนารายณ์ เป็นเทพเจ้าสูงสุด เชื่อว่าช้างมีกำเนิดจาก
ดอกบัว ซึ่งเป็นดอกเดียวกับที่ผุดจากพระนาภีของพระนารายณ์ โดยมีพระพรหมธาดาสถิตอยู่ ณ
ห้องเกสรของดอกบัวนั้น เรื่องราวตอนนี้พ้องกับปฐมแห่งตำราคชศาสตร์ของอินเดีย ซึ่งมีอยู่ใน
หมวดภาคผนวกของคัมภีร์อถรรพเวทว่า ดอกบัวหลวงดอกนี้มี 8 กลีบ 173 เกสร พระนารายณ์
ได้นำไปถวายพระอิศวรยังเขาไกรลาส พระอิศวรนำมาแบ่งออกเป็น 4 ส่วน จากนั้นประทานเกสร
บัวจำนวน 8 เกสร แก่พระนารายณ์ พระอิศวรนี้ได้ 135 เกสร พระพรหมได้เกสร 24 เกสร กับ
กลีบบัวทั้งหมด 8 กลีบ ส่วนที่เหลืออีก 8 เกสร เป็นของพระองค์เอง จากนั้นพระผู้เป็นเจ้าทั้งสิ้น
นำชิ้นส่วนของดอกบัวทั้งหมดมาประสิทธิ์ประสาทในอุบัติเป็นคชชาติขึ้นในโลกรวม 4 ตระกูล
ด้วยกันคือ อิศวรพงศ์ พรหมพงศ์ วิษณุพงศ์ และ อัคนิพงศ์ ตามตำราคชศาสตร์ได้จำแนกช้าง

ทั้ง 4 ตระกูลนี้ออกเป็นข้างต่าง ๆ อีก 181 ชาติ รวมมีจำนวนเท่ากับเกสรบัว 173 เกสรและกลีบบัวอีก 8 กลีบ

ในคัมภีร์ปุราณะ มีเรื่องราวกล่าวถึงกำเนิดของข้าง *ไอราวตะ* หรือ *เอราวัน* อันเป็นสิ่งหนึ่งซึ่งเกิดจากการกวนเกษียรสมุทร ข้างนี้มีคุณสมบัติพิเศษในการบันดาลให้เกิดเมฆและฝน เพื่อขจัดความแห้งแล้ง ชื่อ *ไอราวตะ* จึงแปลว่า เมฆ ฟ้าแลบ และฝน ต่อมาได้เป็นพาหนะของพระอินทร์ เทพผู้มีความสำคัญองค์หนึ่งในศาสนาพราหมณ์ และเป็นเทพเจ้าแห่งฝน ข้างไอราวตะ หรือข้างเอราวัน นี้มีลักษณะพิเศษและพิสดารยิ่งนัก คือเป็นข้างเผือกผิวขาวผ่อง สามารถเนรมิตกายให้มีความสูงถึง 150 โยชน์ มี 33 เศียร บนเศียรประดิษฐานมณฑปแก้วสูงถึง 12 โยชน์ และบัลลังก์แก้วกว้าง 1 โยชน์ เป็นที่ประทับของพระอินทร์ เศียรหนึ่งมีงา 7 งา งามหนึ่งยาวประมาณ 50 โยชน์ แต่ละงามีสระโบกขรณี 7 สระ แต่ละสระมีบัว 7 กอ ในแต่ละกอมีดอกอยู่ 7 ดอก แต่ละดอกมี 7 กลีบ แต่ละกลีบมีเทพธิดาฟ้อนรำอยู่ถึง 7 องค์

เรื่องราวการกำเนิดของข้างตามความเชื่อของลัทธิศาสนา แสดงให้เห็นว่าข้างเป็นสัตว์ที่มีความสำคัญสำหรับชาวฮินดูเช่นเดียวกับดอกไม้สำคัญคือ ดอกบัว ซึ่งทั้งสองสิ่งนี้ต่างมีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างน่าอัศจรรย์ กล่าวคือ มีต้นกำเนิดจากแห่งเดียวกันคือ น้ำ มีความหมายอย่างเดียวกันคือ หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ และต่างก็เป็นสัญลักษณ์แห่งมารดาของโลก คือ *พระสรี* หรือ *พระลักษมี*

บัวในศาสนาพุทธ

บัวเป็นพืชพันธุ์ไม้ที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนามากกว่าพันธุ์ไม้อื่นใด จึงได้รับยกย่องให้เป็นดอกไม้สัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนา ความนิยมในดอกบัวว่าเป็นดอกไม้สูงส่งและศักดิ์สิทธิ์นั้น มีมาแต่ดั้งเดิมในสังคมชาวอารยันยุคไตรเพท จนกระทั่งอีก 650 ปีต่อมา เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในสมัยยุคภารตวรรษ ซึ่งอยู่ระหว่างยุคไตรเพทกับยุคปุราณะ คตินิยมเรื่องดอกบัวก็ยังคงสืบทอดอยู่เป็นพื้นประเพณีและสามารถเข้ารูปรอยกันได้อย่างสนิททั้งสองลัทธิศาสนา คือทั้งพราหมณ์และพุทธต่างก็เชื่อว่าบัว เป็นต้นไม้ต้นแรกที่เกิดขึ้นในโลก คำว่า *ปทุม* ในภาษาบาลี จึงแปลว่าต้นไม้อต้นแรก อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างก็ยังมีเช่น ฝ่ายศาสนาพราหมณ์มุ่งเน้นว่า ดอกบัวเป็นที่กำเนิดของเทพเจ้าเพื่อมาอุปถัมภ์โลก ส่วนศาสนาพุทธมุ่งหมายว่าดอกบัวเป็นสัญลักษณ์หรือนิมิตให้ทราบถึงจำนวนผู้ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอสงไขย

หนึ่ง ๆ ดังนั้นดอกบัวในศาสนาพุทธจึงมีความหมายเป็นสัญลักษณ์แทนพระองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การที่บัวได้รับยกย่องว่ามีความสำคัญยิ่งดังนั้นก็ทำให้ในคัมภีร์พุทธศาสนา ล้วนมีเรื่องราวของบัวแทรกอยู่ด้วยเสมอ แสดงให้เห็นว่าบัวเป็นดอกไม้ที่ได้รับความนิยมอย่างยิ่ง ในคติของชาวภารตวรรษแล้วสืบเนื่องไปยังชนชาติอื่น ๆ ที่เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา

ความสำคัญของบัว

จากคัมภีร์โลกสันฐานทางคติฝ่ายพระพุทธศาสนา กล่าวถึงจักรวาลและการเกิดโลกว่า หลังจากไฟประลัยกัลป์ที่ไหม้รุ่งโรจน์โชตินาการจนถึงสวรรค์ดับลงหมดสิ้นแล้ว อากาศก็มี ดมิดด้วยหมอกควันหนาที่บ ฝนเริ่มโปรยลงมา หนาหนักขึ้นทุกที จนมีเมล็ดใหญ่ราวภูเขา น้ำไหลป่าท่วมทันจนเต็มแสนโกฏิจักรวาล จากนั้นเกิดมีลมพัดตะล่อมน้ำจนรวมกันเป็นก้อนเหมือนหยดน้ำบนใบบัว แล้วน้ำก็แห้งงวดลงจนเห็นแผ่นดินสวรรค์ตอนต่อลงมายุบตัวลงเป็นรู้น กลายเป็น ก้อนดินที่ผุดขึ้นคล้ายดอกเห็ด ส่งกลิ่นหอมมีรสโอชา โลกที่เคยมีดมิดก็บังเกิดพระอาทิตย์ พระจันทร์ สองสว่าง ต้นไม้ต้นแรกที่เกิดขึ้นคือกอบัว กอบัวจึงเป็นสัญลักษณ์แห่งการเริ่มต้นของกัปใหม่ บรรดาพรหมซึ่งอยู่ในชั้นสุทธาวาสจะพากันลงมาดูนิมิตแห่งดอกประทุมว่าจะมีพระพุทธเจ้าบังเกิดมาตรัสรู้ในกัปใหม่หรือไม่ หากกอบัวไม่มีดอกเรียกว่า *สูญกัป* หมายความว่า จะไม่มีพระพุทธเจ้ามาตรัสเป็นพระสัมพันธัญญ์โปรดสัตว์โลก เหล่าสุทธาวาสพรหมก็จะเศร้าโศกเสียใจว่า มนุษย์โลกแห่งกัปใหม่จะลุ่มหลงมัวเมา ละเว้นจากการปฏิบัติธรรมอันเป็นครรลอง แห่งพระนิพพาน เมื่อละจากการเป็นมนุษย์ก็จะตกอยู่ในจตุรกาย ในส่วนพรหมโลกก็จะปราศจากซึ่งทวยเทพ หากกอบัวนั้นมีดอกบัวเกิดขึ้นบรรดาพรหมก็จะพากันโสมนัสชื่นชมยินดี ด้วยมีหนทางที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในบรรดาผลนิพพานอันเป็นเอกันตบรมสุข และพรหมโลกก็จะพร้อมดี วัยเหล่าพรหมและทวยเทพทั้งปวง กัปที่เกิดใหม่ จึงเป็น *อสุภกัป* หมายถึงกัปที่จะไม่ว่างเปล่าอีกต่อไป

ดอกบัวแต่ละดอกซึ่งเกิดจากกอบัวต้นไม้ต้นแรกของกัปใหม่จะมีจำนวนแทนพระพุทธเจ้าหนึ่งพระองค์ หากมีหนึ่งดอกเรียกว่า *สารกัป* สองดอกเรียก *มณฑกัป* สามดอกเรียก *วรกัป* สี่ดอกเรียก *สารมณฑกัป* ในกัปที่กำลังดำเนินอยู่เวลานี้มีชื่อว่า *ภัททกัป* เนื่องจากมีดอกบัวจำนวน 5 ดอก ปรากฏอยู่ในก้านเดียวกัน จึงมีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ในภัททกัปนี้จำนวน 5 องค์ด้วยกัน และได้ทรงบังเกิดแล้วสี่พระองค์ คือ *พระกุกกุสันโธ พระโกนาคมน์ พระกัสสป* และ *พระสมณโคดม* พระพุทธเจ้าพระองค์สุดท้ายที่จะมาตรัสรู้ต่อไปในภายภาคหน้าคือ *พระศรีอาริยมตไตรย์*

บทบาทสำคัญของบัวในพุทธประวัติ

คติทางพุทธศาสนานิยมให้เกิดทิพยปทุมชาติ เป็นปาฏิหาริย์เพื่อรองรับหรือเป็นที่ประทับของมหาบุรุษหรือพระพุทธเจ้า ต ลอดจนผู้มีบุญญาบารมี เข้าทำนองเดียวกับทางศาสนาพราหมณ์ที่จัดให้ดอกบัวเป็นทิพยอาสนะของพระผู้เป็นเจ้า เพราะกำเนิดของดอกบัวที่สามารถหลักพันจากโคลนตมขึ้นผลิบานเหนือน้ำ ดังนั้นกำเนิดของอัครวิบุคคคจึงควรเป็น *ปัทมสมภพ* คือเกิดจากดอกบัว ด้วยเหตุนี้ดอกบัวจึงกลายมาเป็นเครื่องหมายศักดิ์สิทธิ์ของลัทธิศาสนา ในตำนานมุลศาสนากล่าวถึงตอนที่พระสมณโคดมพุทธเจ้าจะเสด็จมาตรัสรู้ พระสัพพัญญุตญาณในภททกัพบว่า ก่อนหน้านั้นพระพุทของค์เคยเสวยภพชาติเป็นพระยาอติเทโว เจ้าเมืองกรณทกะพร้อมกัศิริคุปต์อำมาตย์ ซึ่งต่อไปจะได้ตรัสรู้เป็นพระศรีอริยเมตไตรยทั้งสองพระองค์ ทรงมีโอกาสเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเมื่อยังมีพระชนม์ชีพอยู่ ซึ่งในครั้งนั้น ผู้มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้ามีพระนามว่า *พรหมเทโว* ได้เสด็จมายังเมืองกรณทกะเพื่อจัดเทศนาธรรมจักร ครั้นถึงก็ทรงเปล่งพระรัศมีรุ่งเรืองเจดจ้าไปทั่วกรณทกะนคร กระทำให้พระยาอติเทโวสะดุ้งตกพระทัย ศิริคุปต์อำมาตย์ออกไปดูเหตุการณ์จึงพบมหาบุรุษประกอบด้วยมหาบุริสลักษณะ 31 ประการ ก็ทราบทันทีว่าเป็นพระพุทธเจ้าเสด็จมา จึงนำความกราบทูลให้พระยาอติเทโวรีบเสด็จออกมาต้อนรับ เมื่อได้ทราบข่าว พระยาอติเทโวก็บังเกิดศรณำปีติ เสด็จก้าวพระบาทลงทางสี่หับัญชรแทนการลงทางบันไดปรารงค์ปราสาท ทันใดนั้นดอกบัวหลวงประมาณเท่ากงเกวียนก็ผุดขึ้นจากพื้นดินมารองรับด้วยอำนาจศรัทธาแรงกล้า ดอกบัวหลวงได้นำไปสู่สำนักของพระพรหมเทโวพุทธเจ้า จากนั้นทรงก้าวลงจากดอกบัวเพื่อเข้าไปสักการะด้วยดอกไม้ พร้อมทั้งอธิษฐานตั้งความหวังเป็นพระพุทธเจ้าในภพภาคหน้า

ในทศชาติชาดก ซึ่งเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญพระบารมีเพื่อปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณนั้น ก็ได้มีการกล่าวถึงบทบาทของบัวอยู่ในหลายชาติ อาทิจากเรื่องมโหสถชาดก มีเรื่องราวว่าครั้งหนึ่งมโหสถเถียงกับเสนกว่าบัญญัติกับทรัพย์อย่างใดประเสริฐกว่ากัน เสนกว่าทรัพย์นั้นประเสริฐกว่า และยกเอาเรื่องราวของโควินทเศรษฐี ขึ้นเป็นอุทธาหรณ์ว่าโควินทเศรษฐีมีทรัพย์ถึง 80 โกฏิ แต่ไร้บัญญัติทั้งรูปร่างก็ทรลัษณ์ เวลาพูดมีน้ำลายไหลยี่ดออกจากร่องปากทั้งสองข้าง ถึงก ระนั้นยังมีสตรีสาวรูปร่างประดุจนางอัปสร แต่งตัวด้วยอาภรณ์อันวิจิตร ถือดอกบัวเขียวคอยรองน้ำลายอยู่ทุกขณะ พวกนักเลงที่ต้องการดอกบัวได้พากันมาคอยเก็บดอกบัวทางช่องหน้าต่างไปล้างน้ำลายออกแล้วนำมาประดับกายเสมอ

จากเรื่องมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร อันประกอบด้วย ยพระคาถา 101 คาถา กล่าวถึงชุกได้เดินทางไปถึงอาศรมพระเวสสันดร และได้ขอภัณฑาชาลีจากพระเวสสันดรใน

ขณะที่พระนางมัทรีออกไปหาผลไม้ในป่า พระเวสสันดรประทานให้ตามที่ขอกขอ ก็นหาชาติแอบ ฟังอยู่ก็รีบพากันหนีลงไปซ่อนตัวอยู่ในสระบัว โดยเอาใบบัวบังไว้มิให้พระบิดาพบ บัดนี้ พระเวสสันดรตรัสหวานล่อมจนยอมขึ้นมาจากสระบัวทีละคน แล้วประทานให้แก่ชูชกไป

ในปฐมสมโพธิกถา มีบทบาทเรื่องราวของดอกบัวแทรกอยู่ในพุทธประวัติหลายตอน เริ่มตั้งแต่ปางประสูติ กล่าวคือ เมื่อถึงวาระที่พระบรมโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีอย่างครบถ้วนแล้ว ถึงกาลสมัยที่จะเสด็จมาจุติเป็นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เหล่าเทพยดา ได้พากันไป ยังสำนักของพระองค์ในภพดุสิตเพื่อทูลอาราธนา ivingอนให้เสด็จไปบังเกิดในมาตุคัพโภทร เพื่อตรัสรู้ สู่พระอมตนิพพาน จะได้ชนข้ามสัตว์นิกรให้มนุษย์โลกกับเทวโลกได้พ้นจากโสมงสงสารวัฏ พระบรมโพธิสัตว์ จึงเสด็จจุติลงสู่พระครรภ์พระนางสิริมหามายาเทวี พระอัครมเหสีแห่งพระเจ้าสุทโธณะ แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ ในเวลาราตรีอันเป็นอุตราษาตมณิกษัตฤกษ์ ขณะที่พระบรมโพธิสัตว์เสด็จจุติลงมานั้น พระนางสิริมหามายาได้ทรงพระสุบินนิมิตว่า ท้าวจตุมหาราชทั้งสี่ยกพระแค้นที่ประทับไปยังป่าหิมพานต์แล้ววางประดิษฐานใต้ต้นรังใหญ่สูง 100 โยชน์ เหล่านางเทพธิดา ได้เชิญเสด็จไปสรงน้ำในสระอโนดาต เพื่อชำระล้างมลทิน ทรงสวมใส่ผ้าทิพย์ ลูบไล้เครื่องสุคนธวิเลปนระอันเป็นทิพย์ ประดับพระกายด้วยบุปผชาติ จากนั้นเชิญเสด็จขึ้นสู่กนกวิมาน ซึ่งสถิตบนยอดรัษฎุบรรพต ทรงบรรทมปายพระเศียรไปฝ่ายปราจีนทิศ ขณะนั้นมีเศวตหัตถิ์ข้างหนึ่งเที่ยวอยู่บนกาญจนบรรพต ได้ขึ้นมายังรัษฎุบรรพตทางทิศอุดร ชูวงซึ่งจับบุณฑริกปทุมชาติสีข้าวฟ้างบานใหม่ มีเสาวคนธ์หอมฟุ้งตลบร้องโกลนจนเข้ามายาภายในกนกวิมาน แล้วกระทำประทักษิณพระนางซึ่งบรรทมนั้น ครบ 3 รอบ แล้วเหมือนดุจเข้าไปในอุทรประเทศฝ่ายทักษิณปรศว์ แห่งพระราชเทวี ความหมายแห่งพระสุบิน นิมิตนี้อุปมาได้ว่าพระมหาจักรพรรดิผู้เป็นใหญ่ในทางโลก (พระเศวตหัตถิ์) ยังละทิ้งราชอาณาจักรทั้งปวง (กาญจนบรรพต) หันมาน้อมบูชาต่อพระธรรมในพระพุทธศาสนา (ดอกบัว)

ในบัดนั้นสกลโลกธาตุ เกิดเหตุมหัศจรรย์ถึง 32 ประการ บันดาลปรากฏทั่วทุกทิศาทั้งขอบจักรวาล พรหมโลก ลงมาถึงพื้นปฐพี จนถึงโลกบาดาล ทวีตดิ้งสนุพนิมิตเหล่านี้ จะบังเกิดเฉพาะในวาระสำคัญคือ เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ตั้งแต่เสด็จสู่มาตุครรภ์โภทร ประสูติตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา ทรงปลงอายุสังขาร และเสด็จดับขันธปรินิพพานและในนิมิต 32 ประการนั้น ได้มีนิมิตที่บังเกิดดอกปทุมดารดาษอยู่ทั่วไปไม่ว่าในอากาศ ทั้งพื้นแผ่นดิน แผ่นศิลา มหาสมุทร แม่น้ำไม้ดอก ไม้ผล เคี้ยวเถาต่าง ๆ ล้วนมีดอกเป็นดอกปทุม ส่งกลิ่นหอมขจรขยายไกล ดังคำพรรณนาในปฐมสมโพธิกถาว่า

สรรพพฤกษชาติที่ทรงผล ก็โน้มกิ่งลงเล่ห์จะถวายเป็นอภิวาท บรรดาไม้ที่มีใบก็บังเกิดดอกปทุมชาติ ออกตามระเบียบใบ บรรดาไม้ที่มีกิ่งก้าน กอ หน่อยอด และลำต้น รากเครือทั่วไปทุก กุ่ม รุกขลดชาติเบื้องบนอากาศก็ห้อยย้อยไปด้วยดวงดอกไม้บุษบาดาดาษ บรรดาพื้นแผ่นดินศิลา ก็บังเกิดดอกปทุมชาติกอละ 9 ดอก บันดาลทั่วประเทศปาสาณทุกตำบล ในมหาสมุทร ก็ดาดาษไปด้วยโกล มีพรรณ 5 ประการ ทั่วจักรวาลก็อาภรณ์ไปด้วยระเบียบธวัช มาลาแลพอกบุปผานานาพรรณ กุสุมาชาติ สัมปชชิตโอฬาร ปานประหนึ่งว่านันทวันแลจิตรดดาวัน มิสกวัน ปารุกสกวัน สวรรค์ทั้ง 4 อันมีในดาวดึงส์เทวโลกสุราลัยสถาน

เมื่อถึงอุดมมเหตุฤกษ์ที่พระบรมโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์พระพุทธรมาดา ได้เกิดมีปทุมชาติอันมีกลีบได้ 100 กลีบ ปราภฏขึ้นเหนือแผ่นทองที่ทำวจุโลกบาลถือรองรับไว้ ขณะพระราชกุมารย่างพระบาทไปเจ็ดก้าว ซึ่งอุปมาหมายถึง มหาบุรุษผู้บรรลุถึงภาวะอันสูงส่งย่อมมีพรหมจรรย์คือ ความบริสุทธิ์สะอาดปราศจากมลทินเช่น ดอกบัวมาเป็นเครื่องรองรับและย่อมได้รับการสัมผัสจากเทวดาก่อนที่มนุษย์จะได้สัมผัสต่อ พระราชกุมารนี้ก่อปรด้วยทวดตั้งซ้มหาบุรุษลักษณะพร้อมทั้ง 32 ประการ อาทิเช่นมีพื้นฝ่าพระบาททั้งสองประกอบด้วยรอยรูปอันสูงสุดตระสตรระมงคล 108 ประการ มีรูป ดอกนิลอุบล ดอกอุบลขาว ดอกอุบลแดง ดอกบัวขาว ดอกบัวแดง รวม 5 ชนิด อยู่ในมงคลทั้ง 108 ประการนั้น

เมื่อพระบรมโพธิสัตว์เจริญพระชนมพรรษาได้ 6-7 พระพรรษา สมเด็จพระราชาบิดาทรงมีพระดำริจะสร้างสระโบกขรณี สำหรับเป็นที่ทรงสนานอุทกธาราให้สำราญพระราชหฤทัย สมเด็จพระอมรินทราบิธาธิราชได้มีเทวบัญชาให้พระเวสสุกรรมลงมาเนรมิตสระโบกขรณีในที่ซึ่งเหล่าช่างกำหนดไว้ ด้วยพระบุญญาภานุภาพของพระราชกุมารจึงเกิดทิพยโบกขรณีเพียงเวลาหนึ่งราตรี มีความวิจิตรตระการตาตั้งถ้อยคำพรรณนาดังนี้

พื้นภายใต้นั้นเรียรายไปด้วยทรายแก้ว 7 ประการ ในที่ข้างทั้งสี่ทิศก่อด้วยอิฐแก้วซึ่งเขื่อนนั้นแล้วด้วยแก้ว 7 ประการทั้งรอบสระ บันไดที่จะลงในสระนั้นแล้วด้วยแก้วประพาฬชั้นบันไดแล้วด้วยแก้วมณี ศิระษะบันไดแล้วด้วยแก้ว 7 ประการ มีท่าจะลงนั้นถึง 100 ท่า มีคู้งคดได้ 1,000 คู้ง และน้ำในสระนั้นเต็มเปี่ยมกอบปรด้วยองค์ 8 ประการ เย็นใสปราศจากขุ่นมัวมลทินบริบูรณ์ด้วยมธุรส เดียรดาษด้วยปทุมชาติมีพรรณ 5 ประการ

มีคำปฐจาว่า ในสระนั้นไม่มีเปือกตม แลกอบปทุมชาติบังเกิดขึ้นได้ด้วยเหตุอันใด วิสัชนา ว่าอย่าเพิ่งคิดดังนั้น กอบัวทั้งหลายงอกขึ้นด้วยบุญฤทธิ์ แห่งพระมหาสัตว์กับเทวฤทธิ์ ประกอบกัน หนึ่ง พระเวสสุกรรมณณมิตเปือกอันหอมให้เกิดเต็มในพื้นที่สระ แล้ว อธิษฐานให้กอบปทุมชาติเกิดขึ้น ในที่นั้น แล้วณมิตให้กอบัวทั้งหลายลอยไปมาในท้องสระ

มีคำปฐจาว่า ณมิตเป็นดังธา วิสัชนาว่า พระเวสสุกรรมณณมิตวางทองมากกว่า 1,000 ล้วนเต็มไปด้วยเปือกหอม แล้วณมิตกอบัวให้เกิดขึ้นในรางทองนั้น ๆ แลดอกบัวนั้นบานอยู่เป็น นิจลอยไปมาอยู่เหนือหลังน้ำ แล้วณมิตรอกอบัวให้เกิดขึ้นในรางทองนั้น ๆ แลดอกบัวนั้น บานอยู่ เป็นนิจลอยไปมาอยู่เหนือหลังน้ำ แล้วณมิตนาวาทั้งหลายแล้วไปด้วยทองแลเงิน แลแก้วมณี แก้วประพาฬ แก้ว 7 ประการต่าง ๆ

เจ้าชายสิทธัตถะ เจริญพระชันษาได้ 16 พรรษา พระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้สร้างปราสาท สามหลัง เพื่อให้พระราชโอรสประทับพักผ่อนประจำฤดู สำหรับฤดูร้อนจะเสด็จประทับใน ปราสาทสูงห้าชั้นมีความโปร่งสบายรับฤดูกาล ประดับอาคารด้วยดอกบัว อาทิ ภาพจิตรกรรมรูป ดอกอุบล ดอกปทุม และดอกบัวนุชทริก ที่ตรงใกล้หน้าต่างในปราสาทนี้ ตั้งตู้ มนน้ำบรรจุน้ำเต็ม ผิวหน้าปกคลุมด้วยบัวนิลบล มีเครื่องไขน้ำให้เป็นสายน้ำไหลออกเหมือนอย่างเมื่อฝนตก ภายใน ปราสาทวางอ่างใส่โคลนและปลูกบัวเบญจพรรณไว้ในอ่างนั้น ความสวยงามประกอบกับมีกลิ่น หอมจรงใจ และเป็นพืชไม้ที่ตองเจริญเติบโตในน้ำ บัวจึงเป็นที่นิยมมา เป็นไม้ดอกไม้ประดับ ที่ให้ความชุ่มชื่นในอาคารบ้านเรือนมาแต่โบราณ

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะออกบวช ทรงกระทำความเพียรปฏิบัติธรรมจนบรรลุอนุตรสัมมา สัมโพธิญาณ รู้แจ้งในปัจจุสมุปบาทอันเป็นปัจฉิมญาณไปสู่นิพพาน ทรงพิจารณาเห็นว่า ธรรมะที่ทรงตรัสรู้มีความลึกซึ้งยากเกินกว่าเหล่าสัตว์ทั้งหลายจะสามารถเข้าใจและเข้าถึงซึ่ง พระโลกุตรธรรมได้ จึงทรงบังเกิดความท้อถอยที่จะแสดงพระสัทธรรมเทศนาเป็นเหตุให้ท้าว สหัมบดีมหาพราหมณ์ต้องเสด็จมาอาราธนาให้ทรงพระกรุณาเทศนาโปรดสัตว์โลก ให้พ้นจาก โสมสงสารวัฏ

ดอกบัวในความหมายแห่งเวไนยสัตว์

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพิจารณาคุณสัตว์โลกด้วยทิพจักขุญาณทอดพระเนตรเห็น ว่า ไวไนยสัตว์ล้วนมีอวิชชาห่อหุ้มครอบงำอยู่ หนาบางมากน้อยแตกต่างกัน จึงมีสติปัญญาและ ศรัทธาที่จะทำความเข้าใจในธรรมะไม่เท่ากัน พระพุทธองค์ทรงอุปมาเวไนยสัตว์เหล่านี้ว่า ประดุจ ดอกบัวที่จำแนกออกได้ 4 เหล่าคือ

อุคฆฏิตัญญู หมายถึง บุคคลผู้เปรียบเหมือนดอกบัวที่ชูดอกเหนือผิวน้ำพร้อมที่จะผลิ
บานรับแสงอาทิตย์ยามรุ่งอรุณ คือ บุคคลผู้มีวาสนาบารมีแก่กล้า แม้เพียงได้ฟังพระธรรมเทศนา
เพียงครั้งเดียวก็สามารถตรัสรู้มรรคผลได้โดยพลัน

วิปจิตัญญู หมายถึง บุคคลผู้เปรียบเหมือนดอกบัวที่ปรึมน้ำ รอวันเวลาที่ชูดอกขึ้นมา
เบ่งบานในวันต่อ ๆ ไป คือบุคคลผู้ยังมีกิเลสเกาะยึดอยู่ปานกลาง อินทรีย์บารมียังไม่แก่กล้านัก
ในการแสดงพระธรรมเทศนาจำเป็นต้องอรรถาธิบายความให้ละเอียดยิ่งขึ้น จึงจะสามารถบรรลุ
มรรคผลได้

โนย หมายถึง บุคคลผู้เปรียบเหมือนดอกบัวที่ยังจมอยู่ใต้ผิวน้ำ ยังมีโอกาสที่จะเจริญ
ขึ้นเหนือผิวน้ำได้ต่อไป คือบุคคลที่กิเลสซึ่งห่อหุ้มจิตใจยังไม่บรรเทาเบาบางลง แต่หากพยายาม
ขัดเกลาด้วยการสดับพระธรรมเทศนาอยู่เสมอควบคู่ไปกับการบำเพ็ญเพียรเจริญวิปัสสนาสมาธิ
อยู่เสมอ ก็จะสามารถบรรลุธรรมพิเศษได้ในที่สุด

ปทปรม หมายถึง บุคคลผู้เปรียบเหมือนดอกบัวที่เพิ่งจะแตกจากรากเหง้าซึ่งฝังอยู่ใน
โคลนตมใต้ท้องน้ำ มีโอกาสตกเป็นอาหารของสัตว์น้ำทั่วไป คือบุคคลที่เป็นหินชาติอย่างต่ำ ถูก
พอกพูน ด้วยอัสวกิ เลสหยาบหนา แม้ขัดเกลาเท่าใดก็ไม่มีโอกาสได้หลุดพ้นเข้าสู่มรรคผลพระ
นิพพานได้ในชาตินั้น

เมื่อทรงรู้แจ้งในกมลสันดานแห่งเวไนยสัตว์ ซึ่งมีสภาพแตกต่างกันนั้นแล้ว ก็ทรงเห็นว่
การตรัสแสดงพระสัทธรรมจะมีเป็นการเสียเวลาโดยเปล่าประโยชน์จึงทรงรับอาราธนา จากท้าว
สหมบตีมหาพรมที่จะทรงเผยแผ่พระสัทธรรมออกสู่มหาจักรทวารต่อไป

บทบาทของบัวในตำนานพระพุทธศาสนา

ในพระสูตรต่าง ๆ ได้มีเรื่องราวอันเป็นตำนานและนิทานที่บัวได้เข้ามามีบทบาทสำคัญ
ดังนี้

แสดงถึงปาฏิหาริย์เกี่ยวกับดอกบัว

ตำนานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเรื่องหนึ่งกล่าวถึง ครนทินสาวกในนิกายนิครนถ์ได้
พยายามชักชวนให้สิริคุต พุทธสาวกหันไปนับถือลัทธิของตน สิริคุตจึงทำการทดสอบด้วยการขุด
หลุมอุจจาระอำพรางไว้ที่หน้าบ้าน จากนั้นนิมนต์สาวกนิครนถ์มาทำภตตกิจที่บ้านของตน
ปรากฏว่าเหล่านิครนถ์ไม่ทราบกลอุบายจึงตกลงไปในหลุมอุจจาระนั้น สิริคุตทำการขับไล่ให้
ออกไป เนื่องจากมิได้เป็นผู้หยั่งรู้จริงทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ดังที่ได้อ้างไว้จากนั้นสิริคุต
ได้ทำการทดสอบอีก โดยขุดหลุมถ่านเพลิงอำพรางไว้แล้วอาราธนาพระพุทธเจ้า พร้อมเหล่าพุทธ

สาวกให้เสด็จรับภัตตกิจ ณ บ้านของตน ครั้นพระพุทธ ทรงอย่างเหยียบลงบนหลุม ถ่านเพลิงได้ กลายเป็นดอกบัวรองรับพระบาทไว้อย่างน่ามหัศจรรย์ เป็นผลให้ครหทินที่เคยเลื่อมใสในลัทธินิครนถ์หันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแต่นั้นมา

ตำนานพระพุทธศาสนาข้างฝ่ายมหายานก็มีเรื่องราวกล่าวในทำนองปาฏิหาริย์เช่นกันว่า พระเจ้าอโศกผู้มีความดุร้าย จนได้รับขนานพระนามว่าจันหาโศก ทรงจำลองนรกขุมหนึ่งไว้ แล้วพรางตาด้วยการขุดสระน้ำ ปลูกไม้ดอกไม้ผลให้ดูเป็นอุทยานร่มรื่นเย็นสบาย ทรงออกกฎให้นายนิริยบาลผู้ควบคุมสถานที่นั้นปฏิบัติว่า หากมีผู้ใดมียกเว้นแม้แต่พระเจ้าอโศกเอง หากเผลอล่วงล้ำข้ามเขตประตูไปก็ให้จับกระทำทารุณต่าง ๆ ดังอยู่ ู่ในเมืองนรกครั้งนั้นมาอยู่วันหนึ่ง ภิกษุรูปหนึ่งบิณฑบาตผ่านมาพบอุทยานร่มรื่นก็หมายที่จะเข้าไปพักเพื่อฉันเพล พอล่วงล้ำประตูเข้าไปก็ถูกนายนิริยบาลควบคุมตัวไว้ ภิกษุรูปนั้นได้ขอร้อง ให้ฉันเพลเสียก่อน ก็ได้รับการผ่อนผัน ขณะที่ฉันเพลอยู่นั้น ก็เห็นภานายนิริยบาลนำผู้ละเมิดคนอื่นใส่ครกโขลกจนโลหิตฟุ้งท่วมตัว ก็บังเกิดความสังเวชจนบรรลुพระอรหันต์ในขณะที่กำลังฉันนั้นเอง ครั้นแล้วนายนิริยบาลได้นำภิกษุรูปนั้นไปยังปากหลุมอันเต็มด้วยถ่านเพลิงแล้วผลักตกลงไป ปราบกฏว่าเพลิงที่กำลัง ลุกโชติช่วงดับมอดลงทันทีเกิดเป็นดอกบัวผุดขึ้นรองรับไว้ภิกษุรูปนั้นประทับนั่งอยู่บนดอกบัว แสดงธรรมแก่นายนิริยบาลจนเกิดความเลื่อมใส นายนิริยบาลได้ทูลเชิญพระเจ้าอโศกให้ทอดพระเนตรเหตุมหัศจรรย์ พระภิกษุได้เทศนาจนพระเจ้าอโศกเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา นาประกาศตนเป็นพุทธมามกะ พร้อมทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา

การเกิดทิพยปทุมชาติเป็นปาฏิหาริย์ยังคงเป็นที่นิยมอยู่เสมอในตำนานพุทธศาสนาจาก อรรถกถาและฎีกาอังกุตการนิยายบรรยายพุทธกิจกล่าวไว้ว่า เมื่อสมเด็จพระโลกนาถเจ้าเสด็จออกบิณฑบาตก็มีสายลมอ่อนพัดพื้นปฐพีให้สะอาดนำไปข้างหน้า พลาหก็โปรยเมล็ดฝนลงมา ระวังฝุ่นละอองในหนทางแล้วตั้งเป็นพदानอยู่ ณ เบื้องบน สายลมอีกพวกก็พัดพาดอกไม้ทั้งหลายมาโปรยปรายลงในหนทาง ภูมิประเทศที่เป็นโคกเป็นดอนก็ยุบต่ำลง ที่ลุ่มที่ลาดก็สูงขึ้น เมื่อทรงวางพระบาทลงพื้นดินก็ราบเรียบสม่ำเสมอ แล้วมีดอกปทุมทั้งหลายที่สัมผัสสบายรองรับพระบาททั้งสอง

แสดงถึงการเป็นที่กำเนิดของอัจฉริยบุคคลผู้วิเศษและสำคัญทางศาสนา

ในประวัติศาสตร์ประเทศทิเบต ผู้ก่อกำเนิดลัทธิลามะนามว่า *คุรุปัทมสมภพ* ซึ่งชาวทิเบตถือว่าเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งอวตารมา และเป็น ที่เคารพบูชายิ่งนักในชนชาติทิเบต ก็ถือว่าถือกำเนิดในดอกบัวคล้ายกับคติความนิยาทางอินเดีย ดังมีประวัติความเป็นมาว่าพระเจ้าอินทรวโหฬาร ผู้พระเนตรรอบด เสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงชตุมาตีแห่งแคว้นอูรुकยาน (ในกัษมีระ) ทรงสวด

อ้อนวอนบูชาพระพุทธเจ้าทั้งหลายในสากลจักรวาล ให้ช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ยากที่บ้านเมือง
 ประสบภัยพิบัติ พระพุทธเจ้าอมิตาภะ ณ แคนสุขาวดี จึงเสด็จอวตารเป็นรูปรัศมีสว่างดั่งฟ้าแลบ
 ลงมาในสระศักดิ์สิทธิ์แห่งหนึ่งในแคว้นแคว้นแห่งนี้ พระเจ้าอินทรวโหรได้สูบินเป็นศุภนิมิตว่า ทรงได้
 สายฟ้าทองไว้ในพระหัตถ์พระวรกายของพระองค์ก็มีรัศมีฉายฉานดั่งแสงอาทิตย์ ครั้นรุ่งเช้าตรีกัน
 ธรราชครุ กราบทูลว่ามีรัศมีประหลาดเป็นแสงห้าสีเลื่อมสลบดั่งสีรุ้งตกลงในสระบัวชื่อธนโกษ
 แล้วฉายแสงสว่างไสวทั่วไปในไตรโลก ขณะนั้นพระเนตรของพระเจ้าอินทรวโหรก็หายบอดอย่าง
 มหัศจรรย์ ได้เสด็จลงเรือ ๒ ไปกลางสระพบดอกบัวดอกหนึ่งบานงดงามหาที่เปรียบมิได้ บนกลีบบัว
 มีกุมารรูปร่างน่ารักอายุราวแปดขวบรูปร่างมีแสงรัศมีดั่งเทพนั่งอยู่ พระเจ้าอินทรวโหรทรงย่อพระ
 ษานูลงเคารพพร้อมตรัสถามถึงความเป็นมา พระกุมารตรัสตอบว่าได้มาตามพุทธทำนายของพระ
 ศากยมุนีพุทธเจ้า ซึ่งเคย ตรัสไว้ว่าอีกพันสองร้อยปีข้างหน้าจะมีบุรุษผู้มาเกิดในดอกบัวทางทิศ
 ตะวันออกเฉียงเหนือแห่งแคว้นอูรคยาน มีนาม ว่าปัทมสมภพ (เกิดในดอกบัว) ซึ่งจะมาเป็นครูสั่ง
 สอนลัทธิมนตรยานและช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นจากสงสารทุกข์

พระเจ้าอินทรวโหรทรงสดับดังนั้นก็ปลาบปลื้มยอมรับนับถืออัญเชิญกุมารนั้นสู่พระราชวัง
 ขนานนามว่า *สิโรหวัชระ* (สายฟ้าอันเกิดในสระ) แต่นั้นมาบ้านเมืองก็มีแต่ความสุข พระศาสนา
 ก็แผ่ไพศาล ด้วยเหตุนี้ดอกบัวจึงเป็นเครื่องหมายอันศักดิ์สิทธิ์ในลัทธิลามา

แสดงถึงผลานิสงส์ที่เกิดแก่บุคคลผู้เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา

จากอรรถกถาอปทาน มีเรื่องราวของหญิงเชื้อเชิญผู้หนึ่ง มีความศรัทธา ถวายดอกบัวกับ
 ข้าวดอกแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า แต่แล้วถูกคิดว่าจะสมณะคงจะไม่ประสงค์ดอกไม้ จึงขอดอกบัว
 กลับคืน เมื่อตั้งสติคิดว่าหากท่านไม่พึงใช้ประโยชน์แล้วก็คงไม่รับถวาย จึงนำดอกบัวกลับไป
 ถวายใหม่ ครั้นตายไปได้เกิดบนสวรรค์ เนื่องจากมีโอกาสทำบุญกับพระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อถึง
 เวลาจุติก็ได้จุติในดอกบัว มีชื่อว่า *ปทุมาวดี* เวลาอย่างก้าวไปทางใดก็มีดอกบัวผุดขึ้นมารองรับ
 พระฤาษีพบเข้านำมาเลี้ยงไว้ ต่อมาได้อภิเษกเป็นมเหสีของพระเจ้ากรุงพาราณสี ค รั้นตั้งครรรภ์
 ได้ประสูติพระโอรสจำนวน 500 องค์ เท่าจำนวนเมล็ดข้าวตอกที่เคยอธิษฐานเมื่อคราวถวายพระ
 ปัจเจกพุทธเจ้า ต่อมาถูกใส่ความจากบรรดานางสนมผู้มีจิตริษยาจึงถูกขับออกจากเมือง ชัดเซ
 พเนจรได้รับความทุกข์ยาก ดอกบัวที่เคยผุดขึ้นมารองรับเมื่ออย่างเท่าไปทางใ ดก็หายไปหมดสิ้น
 ครั้นภายหลังเมื่อพระเจ้ากรุงพาราณสีทรงทราบความจริง ก็ทรงรับนางปทุมาวดีกลับเป็นมเหสี
 ตามเดิม บุญที่ได้รับเกิดจากผลานิสงส์ในการถวายดอกบัว ส่วนเคราะห์กรรมที่ประสบและบุญที่
 ย้อนกลับมาภายหลัง ล้วนเป็นเหตุจากการนำดอกบัวกลับคืนแล้วกลับใจนำไปถว ยใหม่อีกครั้ง

นางปทุมมาวดีนี้ในสมัยพุทธกาลได้เกิดเป็นนางอุบลวันฉนวนภิกษุณี ผู้ได้รับยกย่องให้เป็นเอตทัคคะ ยอดเยี่ยมในเชิงอิทธิฤทธิ์

แสดงถึงผลานิสงส์จากการฟังธรรม

คัมภีร์โลกที่ปกสาร บริเฉทที่ 8 ปกิณณกนยสารนิเทศ มีเรื่องราวกล่าวถึงผลานิสงส์จากการฟังธรรมว่า ในเมืองสาวัตถีได้มีภุมมพีผู้หนึ่ง สามีของธิดาของภุมมพีนั้นเป็นคนมีศรัทธา เลื่อมใส ครั้งหนึ่งได้ฟังธรรมด้วยอาการเคารพ คิดว่าพระธรรมนี้เราผู้เป็นคฤหัสถ์ไม่อาจบำเพ็ญให้ เต็มได้ จึงไปสู่พระอารามแล้วบวชในสำนักของพระเถระผู้ถือการบิณฑบาตเป็นกิจประจำ เมื่อ พระราชาทรงทราบเรื่อง ก็นำธิดาภุมมพีภรรยาของชายผู้นั้นเข้าสู่อันตปุรสถาน ครั้นต่อมาได้มี ชาวบ้านนำดอกอุบลเขียวจำนวนมากมาถวายแก่พระราชา พระราชานำดอกอุบลเขียวมอบให้แก่ นางสนมคนละดอก ส่วนธิดาภุมมพีได้ดอกอุบลสองดอก นางแสดงอาการว่าเรงยินดี แต่แล้วก็ กอดดอกบัวร้องไห้ พระราชาถามถึงสาเหตุนางทูลตอบว่าดีใจเพราะได้ดอกอุบลถึงสองดอก แต่ ครั้นได้กลิ่นหอมของดอกอุบลซึ่งคล้ายกลิ่นปากของพระเถระผู้เคยเป็นสามีทำให้ร้องไห้ระลึกถึง พระราชาไม่ทรงเชื่อว่ากลิ่นปากของพระเถระจะเป็นกลิ่นดอกอุบลจริง จึงนิมนต์พระพุทธรูปเจ้าพร้อม พระสาวกทั้งปวงเสด็จมารับถวายทานบิณฑบาตในวัง จากนั้นขอพระพุทธานุญาตให้พระเถระรูป นั้นหยุดอยู่ต่อเพื่อแสดงธรรมอนุโมทนา ส่วนพระพุทธรูปพร้อมพระสาวกเสด็จกลับพระวิหาร

พระเถระรับอนุโมทนาแสดงธรรมถวายพระราชา กลิ่นหอมอันเป็นกลิ่นของดอกอุบลก็ฟุ้ง กระจายตกลงบอบอวลไปทั่วอาณาบริเวณ พระราชาใคร่ทราบว่าการเป็นเช่นนี้เกิดจากอันสงส์ ประการใด จึงเสด็จไปทูลถามพระพุทธรูป ทรงแสดงว่า พระเถระรูปนี้ในอดีตได้ฟังพระ ธรรมในพระศาสนาโดยเคารพมีอาการเกิดปีติแล้วเปล่งเสียงสาธุอยู่เนือง ๆ ผลแห่งกรรม จึงทำให้มี กลิ่นหอมจากปากเหมือนดอกอุบลกระจายกลิ่นอยู่ในน้ำฉะนั้น

ผู้ที่รักษาอุโบสถศีลโดยเฉพาะการงดเว้นจากมุสาวาทาเป็นประจำในทุก ๆ ภาว นอกจาก จะเป็นผู้มีอินทริย์ผ่องใส คำพูดสละสลวย และอ่อนหวาน มีพื้นสะอาดเรียบทั้งทันทาน แล้วยัง จะมีกลิ่นปากหอมฟุ้งเหมือนดอกอุบล วาจาเป็นที่เชื่อถือและมีชีวหา สีแดงอ่อนเหมือนกลีบของ ดอกบัว เป็นที่รักใคร่ชื่นชมของบุคคลทั่วไป ดังเช่น อิตถิรัตนะหรือนางแก้วคู่พระบารมีแห่งพระ มหาจักรพรรดิราช เมื่อยามเจรจาก็ดี หัวเราะก็ดี กลิ่นปากนางแก้วนั้นหอมฟุ้งออก ดังกลิ่นดอกบัว อันชื่อว่านิลบลและจงกลนีเมื่อบานอยู่นั้น อันว่ากลิ่นปากแห่งนางแก้วนี้หอมดังนั้นทุกเมื่อแล

แสดงการเปรียบเทียบเรื่องการเห็นบาปเป็นบุญหรือเห็นผิดเป็นชอบ

ในเอกนิบาต มัชฌิมปิณฑนสก เรื่องมิตตวินทุชาดก มีว่า มิตตวินทุกะเป็นบุตรเศรษฐี มารดาว่าจ้างด้วยเงินจำนวน 1,000 กษาปณ์ เพื่อให้ฟังเทศน์ แต่กลับทำร้ายมารดาและนำเงินไปเที่ยวทะเล ครั้นเดินทางไปถึงกลางทะเลเล็ก เกิดเหตุอาเพศไม่มีคลื่นลม ทำให้เรือไม่สามารถเดินทางต่อไปได้ ต่างพากันสงสัยว่าจะมีผู้เป็นกาลกิณีอยู่ในเรือลำนั้น ผลการจับฉลาก 3 ครั้ง ตกอยู่กับมิตตวินทุกะทุกครั้งไปมิตตวินทุกะจึงถูกโยนลงทะเลแต่สามารถว่ายน้ำไปถึงเกาะแห่งหนึ่งซึ่งเป็นที่อยู่ของนางเวมานิกเปรต ผู้มีวิมานแก้วผลึก วิมานเงิน และวิมานแก้ว มิตตวินทุกะอยู่กับนางเวมานิกเปรตได้ไม่นานก็ไม่พอใจ ละทิ้งแล้วเดินทางต่อไป คราวนี้ได้พบกับสัตว์นรกมีจักรกรวดติดอยู่บนศีรษะแต่กลับเห็นเป็นดอกบัวหลวงสวยงามก็อยากได้ แม้สัตว์นรกจะบอกว่าเป็นจักรกรวดก็ไม่เชื่อฟังกลับกล่าวหาว่าหลอกลวงตน ดังนั้นสัตว์นรกจึงเอางจักรครอบศีรษะมิตตวินทุกะแล้วหนีไป มิตตวินทุกะจึงต้องเสวยกรรมจากการทำร้ายและไม่เชื่อฟังมารดาอย่างทุกขเวทนาแสนสาหัส

บัวความหมายแห่งพระรัตนตรัย

การที่ดอกบัวเป็นดอกไม้ที่มีความบริสุทธิ์ สะอาด จึงเป็นเครื่องเตือนใจว่าเรามีพระรัตนตรัยค้ำจุนอยู่ในจิตใจ การกราบไหว้บูชาพระรัตนตรัยจึงมิใช่เพียงแต่กราบไหว้ธรรมดาเท่านั้น หากต้องกราบไหว้ด้วยหัวใจอันบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ดอกบัวจึงมีความหมายแห่งพระรัตน ตรัย ดังนี้

คติทางพระพุทธศาสนาแต่ดั้งเดิม กำหนดให้ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์หรือนิมิต แทนจำนวนองค์พระพุทธเจ้าที่จะมาตรัสรู้ในทุก ๆ อสงไขย ดังนั้น ดอกบัวจึงหมายถึงพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ เป็นเหตุให้เกิดความนิยมนำดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าในทุก ๆ ที่ ตั้งแต่ สมัยที่ยังไม่นิยมการปั้นพระพุทธรูปมาเป็นรูปเคารพเมื่อประมาณ 2,000 ปี ล่วงมาแล้ว การนิยมนำดอกบัวก็เนื่องจากการกำเนิดอันพิเศษกว่าดอกไม้อื่นใด คือหลุดพ้นจากมลทินของโคลนตมแล้วแบ่งบานขึ้นเหนือน้ำเสมอ สวยงามด้วยรูปทรง สีกลิ่นหอมจรุงใจ ดูบริสุทธิ์ประดุจพระเหตุที่ ยแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เบิกบานผ่องแผ้ว โดยปราศจากราคะมาทำให้มัวหมอง

บัวในความหมายพระธรรม

กำเนิดอันสูงส่งของบัวทำให้บัวได้รับยกย่องว่าเป็นสิ่งพิเศษ จึงได้รับการเปรียบเทียบกับธรรมอันประเสริฐ ดังเช่นที่พระนาคเสนเถระ กล่าวไว้ในมิลินทปัญหาคัมภีร์ว่า

สมาธิรัตนะเป็นธรรมอันบริสุทธิ์ ทำให้จิตใจแน่วแน่จนอัสวกิเลสไม่สามารถเข้าเกาะกุมได้ ประดุจใบบัวหลวงที่น้ำไม่สามารถซึมติดอยู่ได้จึงสะอาดปราศจากมลทินอยู่เสมอ

พระมหาสติปัญญาน หรือธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ 4 ประการ คือ กาย เวทนา จิตและธรรม นั้นเปรียบเหมือนสระน้ำกว้างใหญ่เต็มเปี่ยมด้วยน้ำใสสะอาดไม่ขุ่นมัว มีพระนิพพานประดุจดอกบัวดาราอยู่ในสระน้ำนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมควรพิจารณาจำแนกสังขารด้วยญาณเล่นอยู่ด้วยพระสติปัญญานั้นตามสบาย ประดุจช้างซึ่งลงเล่นน้ำในสระบัวอันกว้างใหญ่อย่างคึกคะนองสำราญใจฉันนั้น

บัวในความหมายพระสงฆ์ หรือผู้ปฏิบัติธรรม

คุณสมบัติของบัวยังเปรียบกับพระสงฆ์หรือผู้ปฏิบัติธรรมได้ว่า ผู้ใดก็ตาม แม้เกิดในตระกูลต่ำต้อย ยากจนเข็ญใจเพียงใด หากเจริญภาวนาครองตนอยู่ในเพศพรหมจรรย์ยึดมั่นศรัทธาในพระธรรมคำสั่งสอนอย่างเคร่งครัด จนสามารถหลีกพ้นจากชาติภูมิเดิม ดังเช่นดอกบัวผุดพ่นน้ำโดยมิได้แปดเปื้อนโคลนตมและน้ำที่หล่อเลี้ยง ก็ย่อมได้รับความเลื่อมใสศรัทธาจากบุคคลทั่วไป เป็นที่เคารพกราบไหว้บูชาโดยปราศจากอคติและความรังเกียจในชาติตระกูล

ในมิลินทปัญหาคัมภีร์ พระนาคเสนเถระได้เปรียบเทียบ ดอกบัวกับพระสงฆ์หรือผู้ปฏิบัติธรรมหลายนัยยะดังนี้

ผู้ปฏิบัติธรรมเปรียบดังปทุมชาติ 3 ประการ คือ

ประการแรก ธรรมชาติดอกบัวหลวงแม้เกิดจากน้ำแต่น้ำไม่ติดซึมอยู่ได้ฉันใดบุคคลผู้ปฏิบัติธรรมหากไม่มีความยินดีในชาติตระกูล หมู่คณะ ลาภ ยศถาวรราศีกดี คำสรรเสริญ จตุปัจจัยที่บริโภคนแล้ว ก็จะไม่มีการมัวติดยึดอยู่ด้วยสรรพกิเลสประดุจดอกบัวที่ไม่ติดด้วยน้ำฉันนั้น

ประการที่สอง ดอกบัวหลวงย่อมลอยน้ำไม่จมฉันใด ผู้สามารถระงับสรรพภัยและความโศกได้ย่อมลอยอยู่ได้ในโลกุตรธรรมเหมือนดอกบัวฉันนั้น

ประการที่สาม ธรรมชาติของดอกบัวแม้กระทบสายลมเพียงเบา ๆ ก็พลิ้วไหวเหมือนดังผู้ปฏิบัติธรรมที่สำรวมกาย วาจา ใจ ไม่ข้องแวะในอัสวกิเลส ย่อมจะสะบัดหวาดหวั่นต่อภัย แม้เพียงได้ประสพกับกิเลสเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

อุปมาดอกบัวกับพระชินาสพ

ดอกสัตตบุษย์ ดอกบัวสีขาวบริสุทธิ์ แม้ได้ชื่อว่าเป็นดอกไม้ แต่ก็ได้รับการยกย่องว่าเป็นดอกไม้ที่สูงส่งกว่าดอกไม้ชนิดอื่นใด เช่นเดียวกับพระชินาสพที่ได้ชื่อว่าเป็นสมณะ แต่ก็ประเสริฐกว่าบุุคคลที่ยังไม่สิ้นกิเลสปฏิบัติเพียงดับกิเลสเท่านั้น ซึ่งก็ได้ชื่อว่าสมณะเช่นกัน เปรียบดูดอกสัตตบุษย์ที่เหนือกว่าดอกไม้ทั้งปวง

ความสำคัญของบัวในลัทธิมหายาน

สมัยต่อมาพระพุทธศาสนาในอินเดียเกิดการแบ่งแยกออกเป็นสองนิกายคือ นิกายฝ่ายเหนือกับนิกายฝ่ายใต้ แม้ทั้งสองนิกายจะนับถือพระธรรมวินัยตามพระไตรปิฎกด้วยกัน แต่ก็มี ความแตกต่างกันคือ

นิกายฝ่ายเหนือ นับถือพระปรมาตถ์เป็นสำคัญ มีคติที่จะทำการเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้เป็นที่เลื่อมใสของมหาชนอย่างกว้างขวาง โดยคติวิธีการที่จะชักจูงโน้มน้าวจิตใจของผู้คนให้หันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเสียก่อน จึงค่อยสอนวิธีระดับกิเลสในภายหลัง เรียกว่าวิธี *มหายาน* หมายความว่า เป็นยานพาหนะอันกว้างใหญ่ที่จะนำสรรพสัตว์ข้ามสังสารวัฏ

นิกายฝ่ายใต้ นับถือพระวินัยเป็นสำคัญ มุ่งหมายรักษาพระธรรมวินัยซึ่งได้รับการปฐมสังคายนาจากพระอรชยสาวกไว้อย่างมั่นคง รวมทั้งยึดมั่นในแนวทางคำสั่งสอนของพระพุทธองค์โดยไม่แปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น จึงได้รับการเรียกจากนิกายฝ่ายเหนือว่า *หินยาน* หมายถึง ยานพาหนะอันคับแคบ

ลัทธิมหายาน ทำการปฏิรูปคติทางศาสนาแต่ดั้งเดิมที่ว่า บุคคลจะพึงถึงพระนิพพานก็มีแต่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าหรือพระอรหันตชินาสพเท่านั้น ซึ่งทางมหายานถือว่าเป็นการมุ่งบรรลุผลแต่เฉพาะตัวมิได้ยังประโยชน์แก่ผู้อื่น ควรที่จะมุ่งหมายพุทธภูมินำผู้อื่นข้ามสังสารวัฏเสียก่อน จึงค่อยเข้าสู่พระนิพพานในภายหลัง ดังนั้นจึงเกิดการนับถือพระโพธิสัตว์ขึ้นในลัทธิมหายานอย่างกว้างขวาง การจะเป็นพระโพธิสัตว์ได้ก็โดยที่บุคคลนั้นต้องบำเพ็ญคุณวิเศษจำนวนพระโพธิสัตว์ในลัทธิมหายานมีอยู่เป็นจำนวนมากพระโพธิสัตว์เหล่านี้นับถือว่าเป็นอนาคตพุทธ ลัทธิมหายานได้เปลี่ยนแปลงความเชื่อเดิมที่ว่าพระพุทธเจ้ามีทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคตมาเป็นความเชื่อว่ามีพระพุทธเจ้าอยู่ทั่วไปในอนันตจักรวาล และยังสมมุติภูมิของพระพุทธเจ้าว่ามีความแตกต่างกัน โดยมีการกำหนดไว้ว่าพระพุทธเจ้าเป็นตรีกาย คือมีพระกายสามได้แก่ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกาย

ธรรมกาย เป็นภาวะสำคัญ แห่งความรู้แจ้งเห็นจริง ได้แก่ พระสยัมภูพระพุทธเจ้า ผู้ทรงอุบัติขึ้นเองในโลก ไม่มีต้น ไม่มีปลาย โดยจะทรงประทับอยู่เป็นผู้สูงสุดและเป็นนิรันดร การที่ทรงอุบัติขึ้นก่อนสิ่งอื่นใดจึงมีพระนามว่า *พระอาทิพุทธ* บางนิกายเรียกว่า *วัชรสัตว์* มีพระวรณะเป็นสีน้ำเงิน แสดงลักษณะปางสมาธิ รูปเคารพมักทำเป็นพระพุทธรูปปฏิมากรทรงเครื่องอย่างพระเจ้าจักรพรรดิ โดยปกติจะเสด็จประทับเหนือดอกบัว แสดงว่ามีพระชาติกำเนิดเป็นทิพย์

สัมโภคกาย คือ กายแห่งความบันเทิง หมายความว่า มีกายเป็นทิพย์มีรัศมีรุ่งเรือง ได้แก่ *พระธยานิพุทธเจ้า* หรือ *พระดมมิพุทธ* ซึ่งเกิดขึ้นจากอำนาจสมาบัติของพระอาทิพุทธ มีอยู่ด้วยกันห้าพระองค์เป็นประธานอยู่บนสวรรค์ ประจำ ฌ ทิศต่าง ๆ มีพระนามและเรื่องราวผิดแผกแตกต่างกันไปในนิกายต่าง ๆ รูปเคารพทั่วไปมักมีลักษณะเป็นพระพุทธรูปสามัญ แต่มีความแตกต่างกันที่พระหัตถ์ พระธยานิพุทธเจ้ามีพระนามดังนี้

พระไวโรจนะ วรณะสีเขียว แสดงปางปฐมเทศนา ประทับบนดอกบัวสีเขียว

พระอักษโยภยะ วรณะสีน้ำเงิน แสดงปางมารวิชัย ทรงวัชระ และมีช้างเป็นพาหนะ

พระรัตนสัมภะ วรณะสีเหลือง แสดงปางประทานพร ทรงจินดามณี มีม้าเป็นพาหนะ ประทับบนดอกบัวสีเหลือง

พระอมิตาภะ มีวรณะสีแดง แสดงปางสมาธิเพชร ทรงบาตร มีนกกยูงเป็นพาหนะ บางแห่งประทับบนดอกบัวสีขาว และทรงถือดอกบัว

พระอโมฆสิทธะ วรณะสีเขียวใบไม้ แสดงปางประทานอภัย ทรงวิศ्वวัชระ

นิรมานกาย คือ กายที่เนรมิตบิดเบือน หมายถึงกายมนุษย์ ร่างมนุษย์ของพระพุทธเจ้า เรียกว่า *มานุชิพุทธเจ้า* หรือ *มนุษย์โพธิสัตว์* เป็นผู้ที่พระธยานิพุทธเจ้าบันดาลให้ลงมาบังเกิดในโลกมนุษย์เพื่อสั่งสอนเวไนยสัตว์ ทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ซึ่งในคัมภีร์อปริมิตธารณี กล่าวว่ามีจำนวนมากเหลือคณนา ประดุจดั่งเมล็ดทรายบนฝั่งแม่น้ำคงคา แต่ที่สำคัญที่สุดมีอยู่ห้าพระองค์คือ

พระสมันตภัทรโพธิสัตว์ ผู้รักษาศาสนาของพระกกุสันธพุทธเจ้า

พระวัชรปาณีโพธิสัตว์ ผู้รักษาศาสนาของพระโกนาคมพุทธเจ้า

พระรัตนปาณีโพธิสัตว์ ผู้รักษาศาสนาของพระกัสสปพุทธเจ้า

พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ผู้รักษาพระศาสนาของพระโคตมสัมภยุนี้ศรีสรรเพชญ์พุทธเจ้า
 พระวิศวาปาลีโพธิสัตว์ ผู้จะมารักษาพระศาสนาของพระศรีอารียเมตไตรยพุทธเจ้าใน
 ภายภาคหน้า

พระมานุषิพุทธเจ้า 5 พระองค์ หรือที่เรียกว่า พระเจ้าห้าพระองค์ เป็นจำนวนที่
 แพร่หลายและนิยมของชาวเนปาล จีน ทิเบต และญี่ปุ่น รูปเคารพของมนุษย์พุทธเจ้านี้ มักทำรูป
 มหาบุรุษทรงเครื่องขัตติยาภรณ์ประทับเหนือดอกบัว มีพระพุทธรูปประดับไว้ที่พระอุณหิศ หรือ
 พระเมาลีเป็นสัญลักษณ์ ส่วนพระหัตถ์จะทรงวัตถุต่าง ๆ ได้แก่ ดอกบัว วชิระ คัมภีร์จินดามณี
 เป็นต้น

ลัทธิมหายานในประเทศจีน มีความเชื่อว่า พระโพธิสัตว์คือ พระผู้รู้แจ้งอาจตรัสเป็น
 พระพุทธเจ้าเมื่อไรก็ได้ แต่ยังไม่ปรารถนาเข้าสู่พุทธภูมิ เพราะต้องการบำบัตทุกขให้สรรพสัตว์
 เสียก่อน ซึ่งมีอยู่ด้วยกันหลายองค์ได้แก่ พระกวนอิม ได้ชื่อเฉีย บุนชูฟู่สะ จุนที่ ฯลฯ

บุนชูฟู่สะ หรือ **พระมัญชุศรีโพธิสัตว์** เป็นพระโพธิสัตว์ประจำปัญญาามีเครื่องอุปโภคเป็น
 ดอกบัวสายสีน้ำเงิน จึงมักมีรูปในท่ายืนเหนือดอกบัว ทรงมาลาโพธิสัตว์เป็นรูปใบไม้ เรียกกันห้า
 ใบ พระหัตถ์ทรงสมุดคัมภีร์ปารมิตา อันเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธศาสนา โดยมีดอกนิล
 อุบล (บัวขาว) รองรับ บางครั้งทรงดวงจินดามณี มีสิงโตเป็นพาหนะ

จุนที่ เป็นพระโพธิสัตว์ที่มีเรื่องราวเกี่ยวพันกับดอกบัวในลักษณะต่างไปจากทางอินเดีย
 แม้รูปเคารพซึ่งนิยมทำไว้ตามโรงเจจะเป็นโพธิสัตว์ผู้หญิงมีแปดกร แต่เรื่องราวที่ปรากฏใน
 วรรณคดีจีน เช่น ไช้อวหรือห้องสิน จุนที่จะกลายเป็นผู้ชายที่มีฤทธิ์เดชมากในเรื่องห้องสิน จุนที่ผู้
 มาจากไซที่หรือสุชาวดีมีบทบาทเป็นแม่ทัพผู้เก่งกล้าสามารถไม่เกรงกลัวต่อฤทธิ์อำนาจวิเศษ
 นานาประการของข้าศึก ขณะสู้รบด้วยอำนาจบารมีจะปรากฏมีดอกบัวนับพัน อาทิเช่น บัวทอง
 บัวขาว บัวสีน้ำเงิน บ้างก็บัวห้าสี ผุดขึ้นมาเป็นเกราะป้องกันให้พ้นจากคมอาวุธ จุนที่นี้ภายหลัง
 ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้ามีพระนามว่า **ไวโรจนะ**

นอกจากนี้ยังมีโพธิสัตว์หญิงซึ่งเป็นศักดิ์หรือนางคู่บารมีประจำพระองค์พระอาทิตย์พุทธและ
 พระธยานิพุทธ สันนิษฐานว่ามีที่มาจากคติของศาสนาพราหมณ์ที่นิยมเทพนารีเป็นชายาเคียงคู่
 พระเป็นเจ้าเสมอ ในคติมหายานนิยมนับถือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และศักดิ์ของพระองค์ คือ
นางดารา นิกายลามะในทิเบตนับถือนางดารานี้ว่าเป็นเทวีแห่งการอุทิศและเป็นพระราชินีใน

สวรรค์ (กวนอิมเนี่ย) มีประวัติการกำเนิดว่า น้ำพระเนตรของพระอวโลกิเตศวรหยาดหนึ่งร่วงลงไป ในหุบเขาเกิดเป็นทะเลสาบขึ้น แล้วมีดอกบัวบานขยายกลีบ ปรากฏมีดาราเทวีเกิดอยู่ในดอกบัวนั้น สตรีใดที่มีคุณความดีชาวทิเบตจะมีความเชื่อว่าสตรีผู้นั้นเป็นนางดารามาเกิด ยังมีนางดาราเทวีในลักษณะต่าง ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ที่นิยมนับถือกันมากอีกองค์หนึ่งมีนามว่า *ศยามดารา* มีวรรณะเป็นสีเขียวแก่ มักเป็นรูปหญิงอินเดีย นั่งบนดอกบัวห้อยบาทซ้าย หัตถ์ซ้ายถือดอกบัวสายสีเขียว (ซึ่งก็คืออุตพลหรือนิโลกุลพล หรือบัวสีน้ำเงิน ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องอุปโภคประจำพระองค์พระโพธิสัตว์ปัทมปาณีด้วย)

พระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน เมื่อเจริญสูงสุดทางอินเดียตอนเหนือแล้วก็แผ่ขึ้นไปยังจีน ทิเบต และญี่ปุ่น ในขณะที่เดียวกันก็เผยแผ่ลงไปทางใต้เข้าไปสู่ชวา กัมพูชา และดินแดนบางส่วนในไทย

การนับถือดอกบัวว่าเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าทุกพระองค์นั้น เป็นคติความเชื่อมาแต่เริ่มกำเนิดลัทธิศาสนา และยิ่งเจริญมากขึ้นเมื่อพุทธศาสนาแบ่งออกเป็นสองนิกาย คือหินยาน กับมหายาน บัวดูจะได้ รับความนิยมจากลัทธิมหายานมากกว่าลัทธิหินยาน มีข้อแตกต่างกันที่ลัทธิมหายานให้ความสำคัญและนับถือสระบัว ส่วนลัทธิหินยานมุ่งเน้นความหมายสำคัญที่ดอกบัว การที่ลัทธิมหายานนับถือสระบัวว่าสำคัญนั้นมีที่มาจากความเชื่อว่าบนสวรรค์ชื่อ *สุชาวดี* ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก เป็นดินแดนที่มีสระบัวขนาดใหญ่ พระธยานิพุทธเจ้า พระนามว่า *พระอมิตาภะ* จะประทับเป็นประธานบนดอกบัวหลวงสีขาวขนาดใหญ่แวดล้อมด้วยดอกบัวหลวงสีขาวขนาดย่อม ผู้ที่เลื่อมใสศรัทธาในพระองค์เมื่อตายไปแล้วจะมาจุติอยู่ในบัวบริวารเหล่านี้ อีกประการหนึ่งนั้น ความงดงามตามธรรมชาติของสระบัวอันเต็มเปี่ยมด้วยน้ำใสสะอาดดาดดาด้วยดอกบัวบานสะพรั่ง เป็นบรรยากาศแห่งความสุขสงบ ดมด้า น้อมนำจิตใจให้สู่วางค์สมาธิ สระบัวหรือสุชาวดีจึงเปรียบเหมือนอมตนิพพาน ซึ่งอยู่ในดินแดนไกลพ้นการจะเดินทางไปให้ถึงนั้นพาหนะที่สะดวกที่สุดคือ การเดินทางด้วยยานนาวาหรือสำเภา ซึ่งก็คือการพากเพียรบำเพ็ญบารมีด้วยความทุกขเวทนา และภักดีในพระอมิตาภะ จึงจะสามารถฝ่าคลื่นลมสัตว์ร้ายคืออัสวกิเลสทั้งปวง ล่วงพ้นจากสังสารวัฏ บรรลุถึงอมตนิพพานได้ในที่สุด

ในลัทธิมหายานมีความเชื่อว่า จำนวนดอกบัวซึ่งเบ่งบานขึ้นบาน สวรรค์จะเป็นเครื่องบอกถึงการสร้างบุญบารมีของผู้ที่ขึ้นมาจากจุติบนสวรรค์ว่า เป็นผู้สำเร็จญาณในขั้นใด อาทิเช่น หากบัวบารมีบานถึง 10 ดอก ก็แสดงว่าจะได้สำเร็จเป็นชั้นพระอรหันต์สาวก ถ้าบานถึง 15 ดอก ก็แสดงว่าจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์โพธิสัตว์ แม้แต่สีขอ งดอกบัวก็เป็นเครื่องบอกถึงการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์องค์นั้น ๆ ด้วยเช่นกัน ดอกบัวจึงเป็นสัญลักษณ์บารมีของพระโพธิสัตว์บน

โลกสวรรค์ นอกจากนี้ดอกบัวยังถูกนำมาเป็นอาสนะของพระโพธิสัตว์เจ้าทุกพระองค์ และทุก
ลำดับชั้น เชื่อกันว่าดอกบัวของสมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ ชั้นสูงสุดจะมีดอกใหญ่และงดงามสว่าง
ไสวด้วยแสงธรรม ผู้นับถือลัทธิมหายานมักใช้ดอกบัวเป็นเครื่องประกอบการเพ่งตั้งจิตเป็นสมาธิ
เพื่อให้บังเกิด *ฌาน* เมื่อหลับตาลงเอาจิตไว้ที่หัวใจ นึกถึงหัวใจว่าเหมือนดอกบัวที่ถวายเป็น
เครื่องสักการะ

ด้วยความนิยมใน บัว อย่างสูงของลัทธิมหายานดังนี้ งานศิลปกรรมทางศาสนาของ
ลัทธิมหายานจึงมีการนำดอกบัวมาเป็นสัญลักษณ์ควบคู่อยู่ด้วยเสมอ แม้ชื่อคัมภีร์ของฝ่าย
มหายานก็ยังปรากฏชื่อของบัว เช่น *สัทธรรม ปุณฺทริกสูตร* ลัทธิมหายานในเนปาลและทิเบต ก็
มีมนตราบทหนึ่งที่ยืมกล่าวกันว่า *โอม มณี บัมเมหุม* ซึ่งเป็นนามอันเกี่ยวเนื่องด้วยบัว

ทัศนคติและค่านิยมบัวในสังคมไทย

บัว เข้ามามีบทบาทเป็นแบบแผนในศิลปวัฒนธรรม ในประเพณีและวิถีชีวิตของชาวไทย
ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ก็ด้วยมีพระพุทธศาสนาเป็นแกนนำสำคัญชาวไทยมีความยึดมั่นศรัทธา
ในพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาเป็นเวลานาน อาจเรียกได้ว่าตั้งแต่แรกเริ่มของการก่อ
ร่างสร้างชาติไทยขึ้น ความนิยมบัวซึ่งเป็นคติข้างฝ่ายพุทธศาสนาแต่ดั้งเดิมดั่งบรรพ์ ก็ได้รับการ
ถ่ายทอดสู่ทัศนคติและค่านิยมของสังคมไทยมาตั้งแต่บัดนั้น ชาติไทยจึงเป็นชาติหนึ่งที่มีความ
นิยมบัว และถือว่าเป็นไม้มงคลแห่งสิริมงคล เป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนา ความจริงนั้นหากสืบ
สาว เรื่องราวไปในประวัติศาสตร์จะพบว่าความนิยมบัวในดินแดนสุวรรณภูมิหรือแหลมทอง ซึ่ง
ส่วนหนึ่งเป็นที่ตั้งของประเทศไทยในปัจจุบัน มีมาก่อนที่ชนชาติไทยจะอพยพมาสร้างหลักปักฐาน
ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาประดิษฐานเป็นปึกแผ่นมั่นคงในดินแดนแห่งนี้เป็นเวลา
ถึง 2,000 ปีเศษ ล่วงมาแล้ว

ประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

การที่พระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานเป็นปึกแผ่นอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิหรือแหลมทอง
อย่างมั่นคงก็เนื่องจากการนำพระพุทธศาสนาจากอินเดียเข้ามาสู่ประเทศไทยหลายครั้งด้วยกัน
ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงจำแนกไว้ตามข้อสันนิษฐานจาก
ลักษณะพุทธเจดีย์ที่มีปรากฏอยู่ว่ามีถึง 4 ยุคด้วยกันคือ

ยุคที่ 1 ลัทธิหินยานอย่างเถรวาท

ประมาณปี พ .ศ.300 เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 แล้ว ได้ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระศาสนา รวม 9 สาย เพื่อประกาศศาสนาทั่วอินเดียลังกา และออกไปยังนานาประเทศด้วย พระธรรมทูตสายหนึ่งได้เดินทางมาถึงดินแดนสุวรรณภูมิ มีนามปรากฏในหนังสือมหาวงศ์ว่า คือ พระโสณเถระและพระอุตรเถระ ตามประวัติกล่าวว่ามีสมณทูตชุดนี้เดินทางขึ้นบกที่เมืองสะเทิมของมอญ จากนั้นเดินทางมุ่งสู่บริเวณเมืองนครปฐม ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดีที่กำลังเจริญรุ่งเรือง หลักฐานที่พบคือ ศิลปกรรมทางพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียในช่วงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เช่น ธรรมจักรกับกวางหมอบ เป็นต้น และจากจุดเริ่มต้นนี้ พระพุทธศาสนา ลัทธิหินยานอย่างเถรวาทก็ได้เจริญแพร่หลายต่อไปยังภาคใต้ แล้ววกขึ้นไปสู่ภาคเหนือ

ยุคที่ 2 ลัทธิมหายาน

พ.ศ.624 กษัตริย์อินเดียพระนามพระเจ้ากนิษกะแห่งเมืองบุรุษนุรี ปัจจุบันคือเมืองเปชวา ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ลัทธิมหายานจึงได้อุปถัมภ์การสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นเป็นครั้งที่ 4 เป็นภาษาสันสกฤต ณ เมืองชลันธร ขณะนั้นพระสงฆ์ในอินเดียแตกแยกกันเป็นสองฝ่ายคือ หินยานฝ่ายใต้ยึดมั่นในพระไตรปิฎกภาษามคธ ฉบับเดิมที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสังคายนาไว้ ส่วนมหายานฝ่ายเหนือขึ้นมายึดถือในพระไตรปิฎกฉบับภาษาสันสกฤตที่สังคายนาขึ้นใหม่นี้ พระเจ้ากนิษกะได้ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พุทธศาสนา ลัทธิมหายานในเอเชียกลาง จนถึงประเทศจีน จากนั้นได้ขยายตัวมายังอาณาจักรชวาลวซึ่งเป็นอาณาจักรของชนชาติไทย ดังนั้นก่อนที่ชนชาติไทยจะอพยพสู่ดินแดนสุวรรณภูมิก็ได้รับนับถือพระพุทธศาสนา ลัทธิมหายานมาแต่ดั้งเดิมแล้ว ส่วนในดินแดนสุวรรณภูมินั้น ก็ได้มีลัทธิมหายานเข้าไปแพร่หลายเช่นกันตั้งแต่ยุคแรก แต่ชนชาวพื้นเมืองในสุวรรณภูมิได้ยึดถือลัทธิหินยานอย่างเถรวาทมั่นคง ลัทธิมหายานจึงไม่แพร่หลายในยุคนี้

พระพุทธศาสนา ลัทธิมหายานเข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิถึงสองครั้งด้วยกันคือ

ครั้งแรก ประมาณ พ .ศ.960 มีพระสงฆ์ฝ่ายเหนือจากแคว้นกัสมิระหรือแคว้นแคชเมียร์ นำพระพุทธศาสนา ลัทธิมหายานมาเผยแผ่ยังเกาะสุมาตราและชวา ตรงกับยุคที่อาณาจักรศรีวิชัยกำลังเรืองอำนาจ ต่อจากนั้นประมาณปี พ.ศ. 1300 มีกษัตริย์แห่งอาณาจักรศรีวิชัยขยายอิทธิพลเข้ามายังแหลมมลายู สันนิษฐานว่าช่วงระยะหนึ่งอาณาจักรศรีวิชัยน่าจะจะมีศูนย์กลางความเจริญอยู่ในบริเวณอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานีด้วย เนื่องจากปรากฏศิลปกรรมรูปแบบของ

ศิลปะศรีวิชัยซึ่งสร้างขึ้นเพื่อพระพุทธรูปศาสนาลัทธิมหายานรวมทั้งศาสนาพราหมณ์ในบริเวณแห่งนี้จำนวนมาก

ครั้งที่สอง ช่วงปี พ .ศ.1550 พระเจ้าสุริยวรมันนักษัตริย์ขอม ขยายอาณาเขตครอบครองดินแดนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของไทยในปัจจุบัน และตั้งเมืองละโว้เป็นราชธานีสำคัญในการปกครองพระพุทธรูปศาสนาลัทธิมหายาน ซึ่งชนชาติขอมได้รับมาจากอาณาจักรศรีวิชัยทางสุมาตราและชวา ก็ได้เข้าสู่ดินแดนแถบนี้ด้วย ดังปรากฏหลักฐานโบราณสถานโบราณวัตถุอันเกี่ยวเนื่องกับลัทธิมหายานที่เรียกว่าศิลปะลพบุรี แม้ชนชาติขอมผู้มีอำนาจเหนือกว่าจะนับถือนิกายมหายาน แต่ชาวพื้นเมืองก็ได้ยินยอมนับถือนิกายนี้ตามขอมไปด้วยทั้งหมด บางส่วนยังคงนับถือนิกายเถรวาทและศาสนาพราหมณ์ที่สืบมาแต่เดิม

ยุคที่ 3 ลัทธิมหายานอย่างพุกาม

ประมาณปี พ .ศ. 1600 พระพุทธรูปศาสนาในอินเดียได้ถูกรุกรานจากผู้นับถือศาสนาอิสลามและศาสนาพราหมณ์ จึงคลายความสำคัญลง ขณะที่อาณาจักรพุกามในพม่ามีกษัตริย์ผู้ทรงอำนาจคือ พระเจ้าอโนรุธมหาราชทรงฟื้นฟูอุปถัมภ์พระพุทธรูปศาสนาลัทธิเถรวาท ซึ่งได้รับมาพร้อม ๆ กับที่เผยแพร่เข้ามาในสุวรรณภูมิยุคแรก จากการขาดช่วงการติดต่อสัมพันธ์ กับทางอินเดีย ทำให้มีการเปลี่ยนชื่อเป็นลัทธิหินยานอย่างพุกาม ทรงนำพระศาสนาออกประกาศในดินแดนต่าง ๆ ที่ทรงขยายพระราชอำนาจไป ดังนั้นลัทธิหินยานอย่างพุกามจึงเข้ามาดินแดนล้านนา ล้านช้าง จนถึงลพบุรี

ในระยนี้ชนชาติไทยได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในดินแดนสุวรรณภูมิหรือแหลมทอง โดยระยะแรกตั้งถิ่นฐานทางล้านนาจึงรับนับถือศาสนาพุทธลัทธิหินยานอย่างพุกาม ต่อมาเมื่อได้มีชนชาติไทยอพยพลงไปทางใต้ ตั้งหลักแหล่งบริเวณภาคกลางซึ่งชนชาติขอมมีอำนาจอยู่ ก็อนุโลมยอมรับขนบธรรมเนียมประเพณีและลัทธิศาสนาของขอมผู้มีอำนาจเหนือกว่าในขณะนั้น

ยุคที่ 4 ลัทธิลังกาวงศ์

พุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ เริ่มต้นประมาณปี พ .ศ.1696 เมื่อพระเจ้าปดุงมหาราชแห่งลังกาทวีป ทำการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นเป็นครั้งที่ 7 มีการปรับปรุงจัดวางระเบียบปฏิบัติในพระธรรมวินัยใหม่ โดยมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน ทำให้พระพุทธรูปเจริญทั้งทางด้านการศึกษาและทางด้านการปฏิบัติ มีพระสงฆ์จากประเทศต่าง ๆ พากันเดินทางไปยังลังกาทวีปเพื่อศึกษาพระธรรมวินัย

พ.ศ.1800 มีพระสงฆ์จากลังกาที่ปีเดินทางมายังเมืองนครศรีธรรมราชพร้อมกับพระสงฆ์ไทยที่ไปศึกษาพระศาสนาในลังกา แล้วได้ ตั้งสำนักเผยแผ่ศาสนาขึ้น ระยะเวลานี้เป็นช่วงที่อาณาจักรศรีวิชัยเสื่อมอำนาจลง พระลังกาวงศ์จึงทำการบูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุใหม่จากรูปแบบมหายานให้เป็นแบบของลังกาวงศ์ในปัจจุบัน

พ.ศ.1820 พ่อขุนรามคำแหงมหาราชแห่งอาณาจักรสุโขทัย ทรงทราบเกียรติคุณแห่งพระพุทธรูปศาสนาที่ลัทธิลังกาวงศ์ จึงทรงนิมนต์พระมหาเถระสังฆราชจากนครศรีธรรมราชมายังวัดอรัญญิกในกรุงสุโขทัย ตั้งแต่นั้นมาพระพุทธรูปแบบลังกาวงศ์ก็ได้เจริญยั้งยืนเป็นปึกแผ่นมั่นคงในดินแดนไทย ในขณะที่ลัทธิมหายานค่อยเสื่อมหายไป

พ.ศ. 1897 พระเจ้าลิไทกษัตริย์สุโขทัยองค์ต่อมาได้ทรงนิมนต์พระสุมน พระมหาสามีสังฆราชแห่งลังกาที่ปีมายังสุโขทัย ทรงเลื่อมใสพระศาสนาถึงกับเสด็จออกผนวช ณ วัดอรัญญิก

พ.ศ. 1913 พระเจ้าก้อนา แห่งอาณาจักรล้านนา ได้ส่งราชทูตทูลขอนิมนต์พระสังฆราชสุมนเถร จากพระเจ้าลิไทไปเผยแผ่ศาสนา จึงเป็นการเริ่มต้นพระพุทธรูปศาสนาที่ลัทธิลังกาวงศ์ในอาณาจักรล้านนา

มูลเหตุแห่งความนิยมบัวของสังคมไทย

ก่อนหน้าที่ความนิยม **บัว** อันเป็นคติเก่าแก่ของอินเดียจะเข้ามามีบทบาทต่อทัศนคติและค่านิยมของสังคมไทยนั้น ดินแดนประเทศไทย สมัยก่อนประวัติศาสตร์เมื่อหลายพันปีล่วงมาแล้ว จะมีพืชตระกูลบัวเจริญงอกงาม ตามแหล่งน้ำอย่างดาษดื่น ดังเช่นปัจจุบันหรือไม่และจะเป็นบัวพันธุ์ใดนั้นนายพิสิษฐ์ เจริญวงศ์ ได้กรุณาให้คำอธิบายในเรื่องนี้ว่า “ไม่มีหลักฐานยืนยันอย่างแน่ชัดเนื่องจากยังไม่มีการศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจัง เป็นต้นว่า การนำขึ้นดินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มาวิเคราะห์หาละอองเกสรของบัวตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ แม้ภาพเขียนสีบนผนังถ้ำงานศิลปกรรมยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่สามารถนำมาเป็นหลักฐานสำคัญช่วยสะท้อนให้เห็นภาพชีวิตความเป็นอยู่ สภาพแวดล้อมธรรมชาติ ความนึกคิด คติความเชื่อของผู้คนในยุคคนนั้นได้เป็นอย่างดี ก็ยังไม่พบภาพของพืชตระกูลบัว จะมีก็แต่ภาพต้นข้าวทำให้ทราบว่าผู้คนสมัยนั้นรู้จักทำเกษตรกรรม” แม้ไม่มีหลักฐานทางโบราณคดีสนับสนุนแต่ก็ไม่อาจสรุปได้ว่าไม่มีพืชตระกูลบัวในยุคก่อนประวัติศาสตร์ในดินแดนประเทศไทย บัวอาจยังไม่มีความหมายสำคัญใด ๆ ต่อทัศนคติของผู้คนในยุคคนนั้น จึงไม่มีการนำมาบันทึกไว้เป็นเรื่องราว

เมื่อเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ ดินแดนสุวรรณภูมิหรือแหลมทองอันเป็นสถานที่ซึ่งชาวอินเดียรู้จักอย่างดีตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ด้วยในคัมภีร์พุทธศาสนาและชาดกต่าง ๆ มักกล่าวถึงการเดินทางผจญภัยฝ่าอันตรายข้ามทะเลด้วยเรือสำเภามายังดินแดนแห่งนี้ ก็ยังมีชื่อเสียงว่าเป็นดินแดนแห่ง

ความอุดมสมบูรณ์ ที่ชาวอินเดียจะนิยมเดินทางมาเลี้ยงชีพ และตั้งหลักแหล่งทำมาหากินจำนวนมาก ชนชาติดั้งเดิมในดินแดนนี้คือ ขอม มอญ ละว้า ต่างตั้งอาณาจักรของตนเป็น อิสระไม่ขึ้นแก่กัน อ อาณาจักรสำคัญในยุคนั้นคือ อาณาจักรทวารวดี อยู่บริเวณภาคกลางที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา อาณาจักรยางหรือโยนก มีอาณาเขตทางเหนืออาณาจักรโคตรบูร หรือพูนัน มีอาณาเขตทางภาคอีสาน

ในบรรดาอาณาจักรต่าง ๆ เหล่านี้ อาณาจักรทวารวดีนับเป็นอาณาจักรใหญ่ มีความเจริญและอยู่ใกล้เส้นทางการเดินทางมาจากประเทศอินเดีย ชาวอินเดียจึงนิยมมาตั้งถิ่นฐานมากที่สุด นอกจากมาทำการค้าขายแล้ว ยังนำศิลปะวิทยาการต่าง ๆ มาเผยแพร่ด้วย เมื่อพระพุทธศาสนาเข้าสู่ดินแดนแห่งนี้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 300 นั้น คติความนิยมเกี่ยวกับบัวคงจะควบคู่มา กับศาสนาด้วย เนื่องจากงานศิลปกรรมแห่งยุคซึ่งหลงเหลือเป็นหลักฐานทางโบราณคดี ปัจจุบันส่วนใหญ่สร้างขึ้นเพื่อการพระศาสนาเป็นสำคัญนั้น มักจะมีบัวเป็นองค์ประกอบตามคติอินเดีย โบราณอยู่ด้วยเสมอ เช่น เป็นฐานดอกบัวรองรับพระพุทธรูป นอกจากนี้ยังมีบัวอยู่ในภาพสลักศิลา ภาพเขียนสี ลายปูนปั้น ที่ประกอบขึ้นเป็นเรื่องราวตามตำนานชาดกต่าง ๆ

ทวารวดี เป็นชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งถิ่นฐานในดินแดนแหลมทอง ก่อนที่ชนชาติไทยจะอพยพเข้ามา ซึ่งนักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าอาจเป็นชุมชนที่มีเชื้อชาติมอญ โบราณสถานและโบราณวัตถุที่ขุดค้นพบเป็นเครื่องยืนยันว่าพระพุทธศาสนาได้รุ่งเรืองอยู่ในยุคสมัยทวารวดี นอกจากนี้ยังปรากฏมีศิลปะโบราณวัตถุเนื่องในศาสนาฮินดูด้วยเช่นกัน แสดงว่าแม้จะนับถือพระพุทธศาสนาแต่ก็ยังคงมีความเชื่อในคติลัทธิศาสนาฮินดูด้วย การที่ศิลปะในยุคทวารวดีสร้างขึ้นเพื่อพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นจึงพบเห็นบัวสัญลักษณ์สำคัญตามคติของศาสนา มีบทบาทเป็นองค์ประกอบอยู่ในงานประติมากรรม และลวดลายประดับอาคารสถาปัตยกรรมอยู่เป็นจำนวนมาก ศิลปะทวารวดีรุ่นแรกมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 11-13 มีรูปแบบต้นเค้าอิทธิพลของศิลปะอินเดียสมัยอมราวดีและสมัยคุปตะ จนถึงรุ่นปลายอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 ซึ่งมีรูปแบบในลักษณะที่เป็นพื้นเมืองมากขึ้น วัฒนธรรมทวารวดีนั้นนักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่า มีศูนย์กลางอยู่บริเวณภาคกลางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จากนั้นได้แผ่ขยายอิทธิพลอย่างกว้างขวางทั่วไปในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีเมืองสำคัญคือ นครปฐม อู่ทอง ลพบุรี ลำพูน ฯลฯ และจากศิลปะสมัยทวารวดีนี้เองได้เป็นหลักฐานสำคัญที่ทำให้เป็นข้อสันนิษฐานว่า บัวได้เข้ามามีบทบาทได้รับความนิยมในดินแดนไทยครั้งแรก ก็ด้วยมีพระพุทธศาสนาเป็นแกนนำ

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 ซึ่งเป็นยุคปลายของศิลปะทวารวดีนั้น ศิลปะขอมจาก กัมพูชาได้เริ่มขยายอิทธิพลเข้ามาทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จนถึงภาคกลางบางส่วนของไทย นักโบราณคดี กำหนดเรียกศิลปะขอมในดินแดนไทยว่า ศิลปะลพบุรี สิ่งก่อสร้างที่เด่นและสำคัญ ของขอมคือ ปราสาทหิน และปราสาทอิฐ ที่มีอยู่หลายแห่งทั้งในดินแดนกัมพูชาและภาคอีสาน ของไทยซึ่งมักสร้างสำหรับเป็นเทวสถานในลัทธิศาสนาฮินดู บรรดาโบราณสถานเหล่านี้ มักจะ พบว่ามีบัวเป็นองค์ประกอบทางศิลปกรรมอยู่ด้วยในหลายหลากลักษณะและความหมาย ทั้งนี้ เนื่องจากบัวก็เป็นพฤกษชาติสำคัญตามคติลัทธิศาสนาฮินดูเช่นกัน

ตัวอย่างเช่น ปราสาทหินพนมรุ้ง เทวาลัยในศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกาย ตั้งอยู่บนยอด เขาพนมรุ้ง ตำบลตาเป็ก อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ มีอายุการก่อสร้างอยู่ในราวพุทธ ศตวรรษที่ 15 โดยทั่วไปมีภาพสลักเล่าเรื่องราวตามคัมภีร์ศาสนาฮินดู ได้แก่เรื่องราวของเทพเจ้า สำคัญของศาสนา 3 องค์ ที่เรียกว่า *ตรีมูรติ* ในรูปศิลปะแบบเกาะแก่งและบาปวนของขอม ดอกบัวซึ่งศาสนาฮินดูถือว่าเป็นดอกไม้ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่ดำเนินแห่งชีวิต ก็ได้ปรากฏเป็น องค์ประกอบประติมากรรมสถาปัตยกรรมพบอยู่มากมายหลายแห่ง ได้แก่

แผ่นทองคำรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสสลักรูปดอกบัวแปดกลีบอยู่ในช่องศิลาแลงสันนิษฐานว่า คงเป็นแผ่นทองในแท่งศิลาฤกษ์ ดอกบัวแปดกลีบอาจหมายถึง เทพประจำทิศทั้งแปดในศาสนา ฮินดู หรือหมายถึง พลังอำนาจ

จากภาพสลักศิลาส่วนของทับหลังภาพนารายณ์บรรทมสินธุ์ หรือวิษณุอนันตะ ศยณะเป็น ภาพพระวิษณุบรรทมตะแคงอยู่เหนือพญาอนันตนาคราช มีดอกบัวผุดขึ้นจากพระนาภีมีพระ พรหมกำเนิดอยู่ในดอกบัวนั้น เพื่อทำการสร้างโลกและสรรพสิ่งทั้งปวง ดอกบัวยังเป็นเทวูปโภค ของบรรดาเทพเจ้าในศาสนาฮินดู เช่นทับหลังของซุ้มประตูกลางระเบียงคดทิศตะวันออกเฉียง มีภาพ สลักพระอินทร์นั่งชันเข่าเหนือหน้ากาล พระหัตถ์ขวาทรงดอกบัวอันมีความหมายแห่งพลังเช่นกัน นอกจากนี้องค์ประกอบสถาปัตยกรรมในส่วนขององค์พระปรางค์ก็จะมีการสลักลวดลายกลีบบัว ตามส่วนฐาน เรือนธาตุ แม้แต่ส่วนยอดที่ทำเป็นชั้นเชิงบาตรลดหลั่นกันขึ้นไป 5 ชั้น บนสุดสลัก เป็นรูปดอกบัวรองรับนภศูลที่หักหายไป ภาพสลักต่าง ๆ ที่ปราสาทเขาพนมรุ้ง ยังปรากฏเป็น หลักฐานเกี่ยวกับการบูชาเทพเจ้าที่สูงที่สุดคือพระศิวะด้วยเครื่องสังเวียและของถวายต่าง ๆ สำหรับ ดอกไม้ที่บูชาเทพเจ้า แม้ไม่ปรากฏข้อความที่กล่าวถึงในจารึก แต่จากภาพจำหลักบนแผ่น ศิลา หน้าบันแผ่นหนึ่งสลักเป็นรูปชายหญิงนำเครื่องบูชามาถวายแต่เทพเจ้านั้น ในมือชายของฝ่าย หญิงถือถาดจัดสิ่งของเรียงกันเป็นพุ่มอย่างเป็นระเบียบ ส่วนฝ่ายชายยกถาดถวายสำหรับเครื่อง

สังเวชนีใสบ่า ส่วนมือขวากำช่อดอกบัวตูม (บัวหลวง) เป็นหลักฐานแสดงว่าดอกบัวเป็นดอกไม้ที่มีอยู่ประจำในท้องถิ่นของยุคสมัยนั้นแล้ว จึงเก็บมาใช้สอย และการนิยมใช้ดอกบัวก็อาจเนื่องจากอิทธิพลของคัมภีร์ปุราณะของชาวฮินดูที่นิยมบูชาศิวเทพด้วยดอกบัวเช่นกัน

การทำพิธีบูชาพระศิวะที่พนมรุ้ง จะมีการสงฆ์น้ำพระศิวลึงค์ และบวงสรวงด้วยเครื่องสังเวณีต่าง ๆ โดยมีพราหมณ์ประจำเทวสถานเป็นผู้ทำการบวงสรวง กษัตริย์หรือเจ้านายชั้นสูงผู้มีอำนาจในการปกครองเท่านั้นที่มีสิทธิ์ทรงดำเนินไปตามถนนที่มีเสาศิลาสี่เหลี่ยมสลักลวดลายกลีบบัวบนหัวเสาและลายดอกไม้สี่กลีบบนยอดเสาที่ตั้งเรียงรายอยู่สองฟาก ทางเดินขึ้นสู่บันไดนาคราชทางขึ้นปราสาท สองข้างทางบันไดนาคก็มีเสาศิลายอดคล้ายดอกบัวตูมตั้งเรียงเป็นระยะเช่นกัน ทางเดินตรงกลางสะพานนาคราชซึ่งเป็นพื้นศิลา มีภาพสลักลายดอกบัวบาน 8 กลีบ ล้อมรอบด้วยยันต์ซีดเป็นเส้นคู่ขนานกันไปกับราวสะพาน หัวยันต์ขมวดเป็นรูปกลีบดอกบัว อาจเป็นยันต์สำหรับบวงสรวงและประกอบพิธีเพื่อความสำเร็จและป้องกันภัยอันตรายทั้งปวง หรือเป็นจุดกำหนดให้ผู้มาทำการสักการบูชาเทพเจ้าตั้งจิตอธิษฐานขอความคุ้มครองจากเทพเจ้าทั้งปวง จนถึงหน้าประตูमुखของปราสาทประธานก็จะมีฉัตรชัยรูปปีกกาสลักเป็นรูปดอกบัวบาน 3 ดอก ดอกบัวเหล่านี้ อาจจะเป็นเครื่องหมายที่ทำให้ผู้ที่ผ่านมาสู่สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของพิธีคือ ครรรคฤหะ อันเป็นที่ประดิษฐานศิวลึงค์รูปเคารพอันศักดิ์สิทธิ์ที่มีความบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน นอกจากนี้ยังมีแท่งศิลาทรายสีแดงอีกหลายชิ้นที่สลักเป็นรูปดอกบัวบานมีเกสรเป็นรูปกลุ่มกลมอยู่ตรงกลางล้อมรอบด้วยกลีบใหญ่ 5 กลีบกับกลีบเล็กแซมอีก 8 กลีบ มีลายลูกประคำเป็นวงกลมล้อมรอบ อาจเป็นแท่นสำหรับวางเครื่องบวงสรวงเทพเจ้า

ครั้นเมื่อชนชาติไทยเข้ามาตั้งหลักแหล่งมั่นคงในดินแดนสุวรรณภูมิแล้ว ประวัติศาสตร์ชาติไทยจึงได้เริ่มต้นขึ้น ในปี พ.ศ. 1826 พ่อขุนรามคำแหงมหาราชกษัตริย์ แห่งกรุงสุโขทัยได้คิดประดิษฐ์อักษรไทย ทำให้เรื่องราวของบัวในทัศนคติและค่านิยมของสังคมไทยมีความกระจ่างชัดยิ่งขึ้น ด้วยได้มีการกล่าวไว้ในศิลาจารึกว่า มีการนิยมปลูกบัวตามวัดวาอารามเพื่อเป็นพุทธบูชา มีการขุดตระพัง ปลูกบัวเพื่อนำน้ำไปประกอบพิธีในงานมงคลต่าง ๆ และยังมีภาพพรรณนาถึงบัวนานาพันธุ์ไว้ในงานวรรณกรรมสำคัญทางพุทธศาสนาจึงสันนิษฐานว่า บัวน่าจะเป็นพันธุ์ไม้ที่ได้รับความนิยมอย่างสูงสุด และอาจมีการขยายพืชพันธุ์เพาะปลูกบัวกันอย่างแพร่หลาย ทั้งในบ้านเมืองและแหล่งน้ำธรรมชาติ ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา

นับตั้งแต่ราชธานีสุโขทัยสูญสมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ พระพุทธศาสนาได้รับความเลื่อมใสศรัทธาจากพระมหากษัตริย์และประชาชนชาวไทย ได้มีการทำนุบำรุงพระศาสนา และระเบียบประเพณีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาจึงมี

ความสัมพันธ์อย่างล้าลึกในสังคมไทย เป็นทั้งหลักในการดำเนินชีวิต เป็นบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรม
หล่อหลอมให้สังคมไทยมีเอกลักษณ์ของความเป็นไทย ดังนั้นเมื่อคติทางพระพุทธศาสนานิยมยก
ย่องบัวว่าเป็นพันธุ์ไม้ที่มีความสำคัญในฐานะสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนาสังคมไทยก็ย่อมมี
ทัศนคติและค่านิยมต่อบัวตามครรลองนิยมที่มีมาแต่โบราณด้วยเช่นกัน

บทที่ 4

อิทธิพลของบัวในประวัติศาสตร์ศิลปวัฒนธรรมไทย

บัวในศิลปกรรมไทย

เมื่อมนุษย์อุบัติขึ้นในโลก สิ่งแรกที่สัมผัสคือธรรมชาติ ซึ่งในธรรมชาตินั้นมนุษย์ได้พบ ศิลปะความงามอันน่าพิศวงจากดอกไม้บานาพันธุ์ที่ธรรมชาติสร้างขึ้น เพื่อแต่งแต้มสีสันของโลก ให้งดงาม มีกลิ่นหอมละมุนละไม ชวนให้น่ารื่นรมย์ มนุษย์จึงนำแรงบันดาลใจจากดอกไม้มาเป็น แม่แบบในการสร้างงานศิลปกรรม เพื่อถนอมความงามตามแบบธรรมชาตินั้นไว้ให้ยั่งยืน

ภาพของสระน้ำใสสะอาด ดารดาษด้วยดอกบัวบานสะพรั่ง ย่อมเป็นบรรยากาศแห่งมนต์ ขลัง นุ่มนวลจิตใจให้เกิดความสงบ ผ่องแผ้วในการแสวงหาสัจธรรม จึงเกิดเป็นแรงบันดาลใจให้ ศิลปินนำภาพแห่งความงามตามธรรมชาติของบัวมาจัดเข้าไว้ในรูปแบบศิลปกรรมตามความคิด และรสนิยมแห่งตน ถึงแม้ว่าไทยจะรับคติและค่านิยมในเรื่องบัวมาจากอินเดียด้วยอิทธิพลทาง ศาสนาก็ตาม แต่การนำบัวมาเป็นองค์ประกอบในงานศิลปกรรมนั้น ชาวไทยมิได้ลอกเลียนแบบ มาจากที่ใด หากแต่สามารถนำพุทธปรัชญาหรือแก่นคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามา แปลปริศนาจากนามธรรมออกมาในรูปลักษณะของดอกบัว ตามความคิดแบบไทย ๆ บรรจู่ไว้ใน งานศิลปกรรมแขนงต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และประณีต ศิลป์ โดยส่วนใหญ่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายแด่สิ่งเคารพบูชาสูงสุด คือพระพุทธศาสนาและ พระมหากษัตริย์

บัว ได้รับความนิยมนำมาเป็นองค์ประกอบเชิงศิลปะ โดยนำมาทั้งรูปทรงตาม ธรรมชาติ มีการดัดแปลงลวดลายแบบศิลปะประดิษฐ์ และบัวในลักษณะศิลปะ ประยุกต์ ดัง รายละเอียดดังนี้

บัวในศิลปกรรมตามรูปทรงธรรมชาติ

บัวพีชน้ำสำคัญแห่งความเชื่อในศาสนา ได้รับความนิยมอยู่ในงานศิลปกรรมของอินเดีย อย่างแพร่หลาย โดยดอกบัวและกอบัวในสภาพธรรมชาตินั้นได้เป็นต้นแบบของ *ปุระณะกลศ* *ปุระณะฆฎะ* (*อมฤตฆฎะ* หรือ *ภัทรฆฎะ*) เป็นลวดลายภาชนะหม้อน้ำบรรจุอัญมณีทั้งก้าน ใบ และ ดอก แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์และได้กลายเป็นภาชนะบรรจุพันธุ์พฤกษาหรือที่เรียกว่า *กัลปพฤกษา* ในแบบอื่นๆ อีกหลายแบบ โดยเป็นสัญลักษณ์แห่งความเชื่อว่า จะนำความสำเร็จสมประสงค์ใน ทุกสิ่ง ทั้งยังช่วยให้บังเกิดทรัพย์สมบัติทั้ง ปวง รูปทรงของดอกบัวหลวงซึ่งกำลังเบ่งบานก็ได้นำมา

เป็นฐานรองรับรูปเคารพ เรียกว่า *ปัทมาสนะ* หรือ *ปัทมาปะปาทปฐะ* แม้งานศิลปกรรมจากอินเดียเกี่ยวกับดอกบัวจะส่งอิทธิพลความนิยมมาสู่งานศิลปกรรมไทยก็ตาม แต่ก็ยังเป็นเพียงทางความเชื่อเท่านั้น หากรูปแบบได้ถูกแปรเปลี่ยนไปในภาพลักษณ์ที่เป็นของไทยเอง

ดอกบัวซึ่งเป่งบานบนผิวน้ำนิ่งสงบจะทอดเงาสะท้อนให้เกิดรูปทรงบัวคว่ำบัวหงาย ช่างศิลปกรรมไทยได้มองเห็นถึงความสงบนิ่งแทนความเบา คือการเกิดสมาธิในจิตใจ มองเห็นถึงการลอยตัว อันหมายถึง การหลุดพ้นจากความทุกข์ และกิเลสทั้งปวง จึงนิยมนำรูปทรงของดอกบัวบานมาเป็นฐานรองรับสิ่งสำคัญอันมีค่าควรเคารพทางศาสนา และประดับตกแต่งศาสนวัตถุหรือศาสนสถาน อาทิเช่น ฐานพระพุทธรูป ฐานสถูปเจดีย์ ฐานเสมา บัวหัวเสา ปล้องไฉน ดาวเพดาน เป็นต้น ส่วนรูปทรงของดอกบัวตูมก็นิยมนำมาทำเป็นรูปทรงของเจดีย์ เช่น เจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม หรือพระเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ในงานสถาปัตยกรรม จิตรกรรมและประณีตศิลป์ ก็มีการนำภาพดอกบัว กอบัว และสระบัว มาประดิษฐ์ไว้ในงานอย่างสวยงามเป็นที่นิยมสืบเนื่องกันมาทุกยุคทุกสมัย

บัวในศิลปกรรมแบบศิลปะประดิษฐ์

นักปราชญ์ตลอดจนผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านศิลปะส่วนใหญ่มีความเห็นพ้องต้องกันว่าในบรรดาลวดลายพันธุ์พฤกษานั้นดูจะได้รับแรงบันดาลใจจากรูปทรงของพืชน้ำคือบัวมากที่สุด อาทิ จากการศึกษาค้นคว้าของบอส (F.D.K.Bosch) ในหนังสือ The Golden Germ.An Introduction to Indian Symbolism กล่าวว่า ลวดลายพันธุ์พฤกษาที่ใช้ประดับตกแต่งสถานที่สำคัญของอินเดียที่กัลปตานั้น พบว่ามีการนำส่วนต่างๆ ของบัวมาประดิษฐ์เป็นลวดลายนับตั้งแต่ไหลบัวหรือรากบัว (ปัทมมูละ) ที่จะแตกตุ่มตา (ปรวัน) ออกมาเป็นก้านใบและดอกอันอาจเป็นจุดเริ่มต้นของตัวภาพสรรพชีวิต รูปร่างแปลกประหลาดต่างๆ เช่น กาล มกร ยักษ์และวิวัฒนาการต่อไปเป็นลวดลายต่างๆ อีกมากมาย

ในงานศิลปกรรมไทย ลวดลายศิลปกรรมส่วนใหญ่ก็มีพื้นฐานการกำเนิดมาจากพันธุ์พฤกษาเช่นกัน โดยเฉพาะ *บัว* ได้มีบทบาทสำคัญในการเป็นแม่แบบแห่งการกำเนิดศิลปะประดิษฐ์ในศิลปกรรมไทย

ลายไทยถือกำเนิดมาจากธรรมชาติ โดยถือเอาทรงของดอกบัวเป็นหลัก ซึ่ง
 ประมาจารย์กล่าวว่า ดอกบัวเป็นดอกไม้ที่มีเส้นรอบนอกโอนอ่อนเหมาะสมกว่าดอกไม้ชนิดอื่น ๆ
 จึงยึดถือเอารูปทรงและลักษณะมาประดิษฐ์ขึ้นเป็นหลัก โดยตัดขั้วของดอกออกแล้วเพิ่มเติมเสีย
 ใหม่เรียกว่า ตาอ้อย ต่อจากนั้นก็ประดิษฐ์ให้มีความพิสดารยิ่ง เรียกชื่อต่อไปอีกว่า พุ่มทรงข้าว
 บิณฑ์

พระพรหมพิจิตร (พรหม พรหมพิจิตร) ผู้ทรงคุณวุฒิด้านงานช่างศิลปะไทย มี
 ความเห็นเช่นเดียวกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่า
 ดอกบัวเป็นบ่อเกิดแห่งศิลปะซึ่งรวมทั้งลายไทยด้วย พระพรหมพิจิตรยังมีความเห็นว่า ลายตัว
 เทศเป็นตัวถอดจากดอกบัวมาเป็นตัวเกิดของลายและกระหนก ในเมื่อลวดลายได้จัดวิธีขึ้นจึงมีคำ
 เรียกชื่อลายต่าง ๆ เช่น ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ลายทรงข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง เป็นต้น นอกจากนี้ ลาย
 กระจ้งพันปลา ก็เป็นลายเส้นที่เกิดจากการสลักกลีบของดอกบัวด้วยเช่นกัน

พระเทวาภินิมิต ผู้ทรงคุณวุฒิด้านงานช่างศิลปกรรมไทยอีกท่านหนึ่งได้ให้ความเห็น
 ว่า ลายไทยนั้นเกิดจากดอกไม้คือ ดอกบัวพันธุ์ต่าง ๆ และดอกไม้อื่น ๆ สำหรับลายกระหนกนั้น
 แม้จะเกิดจากดอกบัว รวงข้าว เปลวไฟ หรือใบไม้ สิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ตาม ก็ตรงกับหลักที่ว่าต้อง
 นำเอาสิ่งที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติมาปรับปรุงให้สวยงามยิ่งขึ้น

เมื่อกาลเวลาผ่านไป ช่างศิลปะกรรมไทยมิได้เพียงแต่นำรูปทรงตามธรรมชาติมาประดิษฐ์
 เป็นลายไทยเท่านั้น หากแต่ได้นำความคิดอันเป็น แรงบันดาลใจจากพุทธปรัชญามาผสมผสานลง
 ในลายไทยต่าง ๆ ด้วย อาทิเช่น รูปแม่กระจ้ง เป็นแม่ลายจัดอยู่ในรูปสามเหลี่ยมด้านเท่า นั้น มี
 ที่มาจากรูปทรงภายนอกองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในปางประทับนั่งสมาธิ รูปแม่ลายดาว
 เป็นแม่ลายรูปทรงกลม มีที่มาจากกงล้อพระธรรมจักร รูปแม่ลายดอกสี่กลีบเป็นแม่ลายอยู่ในรูป
 สี่เหลี่ยมจัตุรัส แบ่งกลีบออกเป็นสี่ส่วน มีใต้กลางเป็นดวงกลม มีที่มาแห่งความดลใจจากพุทธ
 บริษัททั้งสี่ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา อันเปรียบเสมือนเนื่อนานุกูญซึ่งเป็นกลีบอยู่ราย
 ล้อมพระธรรมเจ้า อันเป็นดวงกลมสอดเป็นใล้อยู่ตรงกลาง

ลักษณะของลายไทยได้มีวิวัฒนาการต่อเนื่องกันไปอีกหลายหลากรูปแบบ หลายหลากความคิดสร้างสรรค์ เป็นต้นคำให้ผูกเป็นลวดลายอื่น ๆ ต่อไป เช่นแม่ลายซึ่งมีรูปทรงสามเหลี่ยม ด้านเท่า (ลายกระจัง) ได้เป็นต้นคำผูกเป็นลายบัวต่าง ๆ และเป็นแม่ลายต้นคำแห่งการผูกเป็นลวดลายประเภทลายเชิง เช่น ลายช่อหางห้องหรือลายช่อหาง และลายกรวยเชิงหรือลายกรวยเชิง เป็นต้น

บัวในศิลปกรรมแบบศิลปะประยุกต์

บัวในรูปแบบศิลปะประยุกต์จะมีลักษณะที่มีได้แสดงรูปทรงของดอกบัวอย่างเด่นชัด แต่เป็นการนำชื่อ **บัว** มาอนุโลมเรียกรูปที่คล้ายเพียงส่วนโค้งของกลีบบัวที่นูนพื่นพื้นระนาบว่า **ลวดบัว** ความจริงบัวในความหมายนี้ตามศัพท์ช่างมิได้หมายถึงดอกบัวโดยเฉพาะเจาะจง หากแต่หมายถึงการประดับแทนเรือนั้นให้มีความงดงามด้วยคิ้วหรือแถบนูน ทั้งขนาดใหญ่และเล็ก ต่อเนื่องกันไป ทั้งแนวตรงหรือหักมุม หรือซ้อนลดหลั่นกันตามความเหมาะสมการที่เรียกว่า **บัว** อาจหมายถึงเพียงได้ความบันดาลใจมาจากดอกบัวเท่านั้น ในเรื่องนี้ นายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถาน กรมศิลปากร ได้อธิบายเกี่ยวกับข้อสันนิษฐานของที่มาแห่งการเกิดลวดบัว (Mouldings) ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของงานศิลปะสถาปัตยกรรมไทยว่า

ช่างไทยภาคกลางได้เห็นสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเป็นรูปโค้ง (Mouldings) ของอินเดีย ก็เกิดความสนใจว่ามีลักษณะคล้ายกลีบบัว ซึ่งไม่ทราบว่าจะเรียก Mouldings ในลักษณะนี้ว่า Lotus หรือไม้ ศิลปกรรมในยุคแรกๆ ของไทย เช่น ทวารวดี ลพบุรี มักจะพบ Mouldings ที่ไม่ใช่ลักษณะของบัวโดยตรง แต่จะพบ Mouldings ในรูปแบบเดียวกับอินเดีย เสียเป็นส่วนมากจนกระทั่งในยุคต่อมา Mouldings ได้กลายมาเป็นศิลปะไทยในลักษณะบัวคว่ำ บัวหงาย เนื่องมาจากช่างไทย คิดประดิษฐ์พื้นฐานบัวตามลักษณะของดอกบัวหลวงที่กำลังแบ่งบานเต็มที่ คำว่า “ลวดบัว” จึงเกิดขึ้นจากการตีความลักษณะลายบัวคว่ำ บัวหงาย อันเป็นลายเริ่มแรกก่อนที่จะเกิดเป็นลายอื่น พื้นบัวหรือฐานบัว จึงเป็นที่มาของลวดบัวนั่นเอง แต่ช่างไทยทางเหนือมิได้มองว่ารูปโค้งของ Mouldings จะมีรูปทรงของกลีบบัวเช่นเกี่ยวกับช่างทางภาคกลาง แต่กลับมองเห็นเป็นรูปทรงกระบอกมากกว่า ดังนั้นจากตำนานพระธาตุอภัยสุเทพ จะพบศัพท์ที่เรียกลักษณะคล้ายทรงบัวคว่ำ บัวหงาย ว่า ตะบอกคว่ำ ตะบอกหงายแทน

คำว่าบัวได้เป็นที่มาของศัพท์ช่างศิลปกรรมไทยจำนวนมาก ซึ่งช่างไทยเรียกสืบทอดกันมาหลายยุคหลายสมัย เพื่อสื่อความหมายและทำความเข้าใจกันในรูปแบบ ศิลปะคำเกี่ยวกับ บัว ในงานช่างศิลปกรรมไทยที่ประมวลได้โดยสังเขป มีดังนี้

บัวกลุ่ม รูปทรงดอกบัวบานมีกลีบซ้อนหลายชั้นประดิษฐ์ขึ้นเพื่อใช้คั่นจังหวะระหว่างองค์ประกอบสองอย่าง เช่น ตั้งอยู่เหนือฐานบนสุดของเจดีย์เพื่อรองรับองค์ระฆัง หรือ เป็นเครื่องรองรับได้แก่ รองรับพระพุทธรูป ชุ่มเสมา เป็นต้น นอกจากนี้ยังใช้เป็นบัวหัวเสา หรือบัวรองปลีเครื่องยอดบัวกลุ่ม

บัวกลุ่มเถา หรือบัวกลุ่มเถา ประดิษฐ์เป็น รูปดอกบัวกำลังแย้มบานเรียงซ้อนเป็นเถาลดหล่นไปถึงส่วนยอดทำเป็นปล้องไฉนของเจดีย์ เป็นเครื่องยอดของปราสาทและยอดบุษบก นิยมทำซ้อนกันเป็นจำนวน 5 7 9 ชั้น ซึ่งหมายถึง จำนวนพระพุทธรูป บางครั้งทำ ถึง 11 ชั้น ซึ่งหมายถึง จำนวนชั้นในกามภูมิ

บัวเชิง ลายลวดบัวที่เป็นแถบตามแนวนอนหรือทำเป็นคิ้วนูน บนระนาบเรียงลดหลั่นกันเป็นชุด ใช้ประดับตามเชิงผนังด้านล่างของอาคารสถาปัตยกรรมและครุภัณฑ์

บัวรดเกล้า แถบลายลวดบัวที่เรียกว่าบัวเชิง หากนำไปประดับที่ส่วนบนของอาคารสถาปัตยกรรมก็เรียกว่า บัวรดเกล้า

บัวถลา เป็นแนวลาดที่ประกอบกับส่วนหน้ากระดาน ซึ่งแนวลาดนั้นประดิษฐ์เป็นรูปกลีบบัวคว่ำเรียงต่อเนื่องกันไปเนื่องจากมีแนวลาดเทคล้ายบัวคว่ำ จึงใช้แทนบัวคว่ำในบางโอกาส หากมีการเรียงลดหลั่นกันหลายแนว ก็จะเรียกว่าชุดบัวถลา มักใช้รองรับบริเวณส่วนฐานเช่น รองรับทรงระฆังองค์เจดีย์

บัวฝาละมี เพราะมีลักษณะคล้ายฝาปิดหม้อข้าวเป็นการเปลี่ยนชื่อเรียกบัวถลาที่เปลี่ยนตำแหน่งนำไปประดับตรงส่วนบนของเจดีย์ ตรงแนวล่างสุดของปล้องไฉน

บัวคอเสื้อ มีที่มาจากลายรูปกลีบบัวยาวประดับคอเสื้อสมัยโบราณ ใช้ประดับบริเวณคอระฆังของเจดีย์หรือ ยอดปราสาทที่มีรูปเหลี่ยมหรือบริเวณ คอเสาเหลี่ยมย่อมุมไม้ตอมใต้คอต่อหัวเสา

บัวเกสร หรือ บัวแวง ประดิษฐ์ขึ้นจากการเลียนแบบรูปทรงของกลีบดอกบัวสายกลีบตั้งตรง เรียวยาวสะบัดปลายอย่างพอเหมาะ แต่ก็มีน้ำหนักแน่นที่จะรับน้ำหนักโครงสร้างส่วนบนไว้ได้อย่างเหมาะสมกลมกลืนบางครั้งทำหุ้มหัวเสาไม้ทั้งชนิดเหลี่ยมและชนิดกลม นอกจากนี้ยังนิยมทำเป็นลายปูนประดับพานและกระโถนที่ทำด้วยโลหะมีค่า

บัวปากฐาน เป็นรูปกลีบบัวประดิษฐ์ทรงบัวหงาย ใช้เป็นองค์ประกอบของฐานที่นิยมใช้เป็นที่ตั้งประดับรูปแบบต่าง ๆ เช่น ครุฑแบก หรือรูปตั้งอื่น ๆ เช่น เทพพนม เป็นต้น

บัวปากระฆัง เป็นแถวกลีบบัวหงายซ้อนบนแถวกลีบบัวคว่ำประดับบริเวณปากระฆัง เป็นความหมายว่าดอกบัวเป็นเครื่องรองรับองค์ระฆังอันเป็นส่วนสำคัญแห่งองค์พระเจดีย์ หากแท้จริงนั้นบัวปากระฆังทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมผสานระหว่างมาลัยเถากับทรงระฆังได้อย่างสนิทสนมกลมกลืน

บัวพันยักษ์ รูปกลีบบัวประดิษฐ์เป็นรูปคล้ายซี่ฟันยักษ์คือ มีลักษณะกลีบป้านหยักบน มีสัดส่วนทางกว้างมากกว่าทางสูง

บัวกาบปติ องค์ประกอบศิลปะที่ประดิษฐ์ขึ้นเป็นรูปลักษณะกลีบบัว เพื่อประดับเป็นลวดลายของส่วนที่เป็นปลียอด

บัวหลังเบ็ญ ฐานรองที่มีบัวคว่ำติดอยู่กับบัวหงาย โดยไม่มีชั้นหน้ากระดานคั่นกลาง มีที่ใช้ส่วนมาก ในที่เป็นฐานรองปากระฆังขององค์เจดีย์หรือเป็นฐานรองพระกริ่ง ฯลฯ

บัวหัวเสา หัวเสาอาคารก่ออิฐที่ประดิษฐ์เป็นรูปกลีบบัวล้อมรอบไม่ว่ากลีบบัวนั้นจะเป็นบัวชนิดใดก็รวมเรียกกันโดยทั่วไปว่าบัวหัวเสาทั้งสิ้น

บัวระจับ บัวที่มีกลีบบานผายออกด้านนอกคล้ายกับปีกกระจับใช้ประดับข้อต่อของสิ่งที่เป็นท่อนยาว

บัวรวม กลีบบัวที่ประดิษฐ์เลียนธรรมชาติโดยมีรูปกลีบเอียง ปลายกลีบพลิ้วสะบัด ใช้ประดับส่วนฐาน มีทั้งบัวรวม คว่า บัวรวมหงายหรืออาจจะประดิษฐ์เป็นลายรูปกระจังบัวรวม เป็นต้น

บัวหลังเจียด บัวคว่ำที่มีส่วนทอดยาวมากและมีปลายเปิดไปในแนวขนาน มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บัวถลา นิยมทำบนส่วนหลังของพนักเก้าอี้พวงกบ หลังพนักเก้าอี้พวงกบ

บัวหลังสิงห์ บัวคว่ำเฉพาะที่ใช้เป็นองค์ประกอบส่วนที่ทับอยู่ตอนบนของฐานสิงห์

องค์ประกอบเชิงศิลปะเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยเพิ่มพูนความงามอลังการให้แก่งานศิลปกรรมไทย และลายลวดบัวเหล่านี้ อาจมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะต่าง ๆ ไปตามความนิยมของช่างแต่ละยุคสมัย จนสามารถใช้เป็นเครื่อง บอกรถึงความนึกคิด อิทธิพลการถ่ายทอดวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันทางด้านขอบเขตการปกครอง ตลอดจนสามารถกำหนดอายุสมัยได้จากลักษณะเชิงศิลปะของโบราณสถานและโบราณวัตถุนั้น ๆ

บัวในงานจิตรกรรมไทย

ภาพจิตรกรรมไทยนับเป็นงานวิจิตรศิลป์แขนงหนึ่งที่มีความงดงามและมีรูปลักษณะพิเศษประจำชาติ ภาพจิตรกรรมไทยโดยเฉพาะจิตรกรรมฝาผนังเป็นส่วนสำคัญในฐานะเครื่องแต่งพื้นที่ว่างของอาคารสถานให้มีความโดดเด่น เสริมสร้างพลังแห่งความเลื่อมใสศรัทธาและช่วยให้เกิดความเหมาะสมพอดีของแสงสว่างภายในอาคาร ผลงานจิตรกรรมไทยมักสร้างขึ้นเพื่อ อุดหนุนในการพระศาสนา จึงนิยมแสดงผลงานไว้บนฝาผนังโบสถ์วิหารศาลาการเปรียญ คูหาภายในองค์พระปรางค์ หรือพระสถูปเจดีย์ นอกจากนี้ยังมีปรากฏบนแผ่นผ้า เช่นภาพพระบฏ บนกระดาน เช่นภาพสมุดไทย และบนผนังถ้ำซึ่งเรียกว่า *ภัตติจิตรกรรม* หรือ Mural Paintings อันมีอยู่ในห้องที่หลายแห่งในประเทศไทย เป็นต้น ล้วนแสดงภาพเกี่ยวกับพระพุทธรูปประวัติ ชาดกต่าง ๆ เรื่องราวในวรรณคดี นิทานพื้นบ้านอันมีคุณค่าทางหลักวิชาการ สามารถใช้เป็นหลักฐานสำคัญเท่ากับจารึก ตลอดจนสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตให้ความรู้เกี่ยวกับลัทธิศาสนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีอันมีมาแต่โบราณกาลเป็นอย่างดี

ประวัติความเป็นมาของบัวในจิตรกรรมไทย

บัวเข้ามาปรากฏอยู่ในงานจิตรกรรมไทยครั้งแรก ก็ด้วยเรื่องราวที่เกี่ยวกับศาสนา ยังไม่มีการพบมาก่อนเลยในภาพเขียนยุคก่อนประวัติศาสตร์ในดินแดนประเทศไทย นอกจากพืชชนิดอื่น เช่น ข้าว ด้วยข้าวเป็นพืชที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตที่สุดของสังคมในขณะนั้น จึงสันนิษฐานว่า บัวเข้ามามีอิทธิพลต่องานจิตรกรรมไทยก็เนื่องมาจากคติความนิยมบัวทางศาสนานั้นเอง โดยได้รับแบบอย่างมาจากศิลปะอินเดีย ซึ่งแพร่หลายมาพร้อม กับลัทธิศาสนาเช่นเดียวกับรูปแบบศิลปกรรมอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นประติมากรรม รูปเคารพ หรือสถาปัตยกรรมที่สามารถรับแบบอย่างได้อย่างรวดเร็วเช่นนี้ ก็เนื่องจากความมั่งคั่งของงานศิลปกรรมย่อมโน้มมนำจิตใจให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาอย่างลึกซึ้ง จึงเป็นสื่อแห่งการถ่ายทอด การรับรู้ง่ายกว่าสื่ออื่นใด ในประเทศอินเดียเองก็เริ่มมีการเขียนภาพเกี่ยวกับพุทธศาสนาขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 4-5 มีสถานที่หลายแห่งที่มีภาพจิตรกรรมพุทธศาสนา เช่นที่พาส (Bagh) ใกล้เมืองควาลิออญ (Gwalior) หรือที่ถ้ำอชันตา ซึ่งนับว่าเป็นสถานที่ที่มีภาพจิตรกรรมมากที่สุดผนังถ้ำอชันตาจะประดับด้วยภาพจิตรกรรมที่เริ่มวาดตั้งแต่ พ.ศ. 1100-1150 หรือตั้งแต่ พ.ศ. 1150 ลงมา มีภาพพุทธประวัติบางตอน ตลอดจนฉากเรื่องต่าง ๆ ประมาณ 30 เรื่อง ได้แก่เรื่องฉัพทนต์ชาดก เป็นต้น ช่างชาวอินเดียนิยมจัดองค์ประกอบของภาพประดับตกแต่งศาสนสถานในลักษณะซ้อน และปกคลุมแทบทุกส่วนของตารางเนื้อที่ ไม่ว่าจะเป็นบริเวณฝาผนัง เสา ตลอดจนเพดาน มีทั้งภาพเล่าเรื่องราวที่แสดงถึงวัฒนธรรม ตลอดจนพิธีกรรมในศาสนา รวมทั้งลวดลายที่เกี่ยวกับประติมากรรมที่ใช้ประดับตกแต่งสถาปัตยกรรม ซึ่งในภาพต่าง ๆ เหล่านี้ ย่อมมีภาพบัวแทรกอยู่เป็นลวดลายสำคัญคล้ายคลึงกับที่มีปรากฏอยู่ในงานประติมากรรม กล่าวคือได้ถูกนำมาประกอบกับภาพบุคคลได้แก่ พระโพธิสัตว์ พระภิกษุหรือแม้แต่สตรี รูปแบบ งานจิตรกรรมไทยในยุคแรกเริ่มจึงมีลักษณะรูปแบบคล้ายคลึงกับศิลปะอินเดีย รวมทั้งรูปลักษณะการนำบัวมาเป็นองค์ประกอบภาพด้วยเช่นกัน

ภาพจิตรกรรมไทยที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบ มีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นศิลปะสมัยศรีวิชัย พบอยู่ในถ้ำศิลปะ อำเภอเมืองยะลา จังหวัดยะลา เป็นภาพพระพุทธรูปประทับบนบัวบัลลังก์ มีพระสาวกและสตรีชั้นสูงสามคนมีรัศมีเป็นรูปดอกบัวตูม

สมัยสุโขทัย

เข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ไทยสมัยสุโขทัย ภาพจิตรกรรมไทยที่เก่าแก่อีกแห่งหนึ่ง เป็นภาพจำหลักลายเส้นบนแผ่นหินชนวน ประดับอยู่บนเพดานอุโมงค์วัดศรีชุม อำเภอเมืองสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย จากอักษรจารึกภาพบุคคลและลวดลายในภาพ นักภาษาโบราณและนัก

โบราณคดีสันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ในราว พ.ศ. 1801-2000 มีรูปแบบอิทธิพลของศิลปะลังกาน่าจะเป็นฝีมือพระภิกษุชาวลังกา ผู้เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาลัทธิหินยานในกรุงสุโขทัยร่วม กับช่างชาวสุโขทัย จึงมีลักษณะงานศิลปะแบบอินเดียผสมผสานกับความเป็นไทย

ระยะใกล้เคียงกัน คือราวกลางพุทธศตวรรษที่ 19 มีภาพจิตรกรรมที่เจดีย์รายในวัดเจดีย์เจ็ดแถว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย เป็นภาพสี่เกรงค์ของพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย ประทับบนบัลลังก์ เรียงกันไปตามความยาว เป็นภาพซ้ำๆ กัน เรียกว่า Repeatition กล่าวกันว่า อาจเป็นการเขียนภาพในรูปแบบของไทยเป็นครั้งแรก ซึ่งแบบและวิธีการเขียนเช่นนี้เป็นที่นิยมต่อเนื่องมาจนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22

สมัยอยุธยา

ภาพจิตรกรรมเก่าสมัยอยุธยา มีความมุ่งหมายสำคัญเพื่อ อการกราบไหว้บูชา จึงนิยมแสดงภาพเรื่องศาสนา หรือตำนานเรื่องราวปรัมปรา ส่วนใหญ่มักใช้สำหรับการประดับตกแต่งผนังคูหาปราสาทซึ่งเป็นที่ว่างให้มีความสวยงามขึ้น เมื่อพื้นที่เป็นแผ่นเรียบกว้างการวางภาพเรื่องราวจึงมีการออกแบบที่สามารถเล่าเรื่องราวที่มีความยาวต่อเนื่องกันได้ เช่น เรื่องราวของอดีตพุทธ พุทธประวัติ ไตรภูมิ ชาดกต่าง ๆ และอาจมีเรื่องปัจเจกพุทธอยู่ด้วย โดยมีองค์ประกอบภาพเหมาะสมเฉพาะเรื่อง ดังนั้นภาพเขียนของสมัยนี้จึงมีเรื่องราวกับองค์ประกอบภาพที่สัมพันธ์กัน

สมัยอยุธยาตอนต้น ยังคงนิยมการเขียนภาพ แบบ Repeatition เช่นเดียวกับสมัยสุโขทัย เช่น ภาพเขียนที่ฝาผนังกรุ ภายในองค์พระปราสาท วัดราชบูรณะ เป็นภาพเขียนด้วยสีสองสี เรื่องพุทธประวัติ และเรื่องชาดก สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ช่วงปี พ.ศ. 1967-1991 อากาการวางท่าของพระพุทธรูปยังมีความแข็งไม่อ่อนช้อย ประทับนั่งบนบัลลังก์สูงมีลวดลายกลีบบัวแบบเก่า ซึ่งได้แบบอย่างมาจากกลีบบัวของงานประติมากรรมสมัยลพบุรีโดยตรง นอกจากนี้ยังมีภาพลวดลายของดอกบัวเป็นเครื่องประดับตกแต่งตามช่องว่างเป็นองค์ประกอบของภาพอีกด้วย

ภาพจิตรกรรมฝาผนังในคูหาองค์พระปราสาทวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี มีอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นภาพพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับนั่งบนฐานบัวภายใต้โพธิพฤกษ์ คั่นสลับด้วยพระอัครสาวก และลายดอกบัวบาน อิทธิพลของศิลปะอินเดียเริ่มจางหายไปแล้ว คงปรากฏอยู่เพียงเล็กน้อยตรงรูปแบบของพระรัศมีเท่านั้น

ลักษณะแบบแผนของจิตรกรรมฝาผนังของอยุธยาในยุคแรกนี้ แสดงให้เห็นว่าคัมภีร์ทางศาสนาเป็นแม่บทสำคัญต่อการเขียนภาพ และมีบทบาทเป็นตัวกำหนดการออกแบบโดยปริยาย นับตั้งแต่โครงสร้างใหญ่สุดจนถึงรายละเอียดปลีกย่อยสุด จิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น ถึงแม้จะมีกฎเกณฑ์ตายตัวตามเรื่องราวในคัมภีร์ก็ตาม หากแต่ลักษณะของเนื้อหากลับมีความเป็นอิสระตามลักษณะเฉพาะตัวของช่างเขียนในแต่ละสกุล ที่จะให้รายละเอียดของภาพที่แตกต่างกันไปตามความนิยมและความคิดสร้างสรรค์ของตน

การเขียนภาพจิตรกรรมไทย มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดในราวพุทธศตวรรษที่ 22 โดยเปลี่ยนจากภาพพระพุทธรูปมาเป็นภาพเรื่องราวต่าง ๆ เช่นภาพเทพชุมนุม หรือ เทพเรียงกัน ในท่าพนมมือแบบไทย โดยไม่มีอิทธิพลของศิลปะต่างชาติปะปนอยู่เลย ตัวอย่างเช่น ภาพจิตรกรรมที่พระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี เป็นภาพวาดลงบนพื้นสีขาว ใช้สีแดงกับสีดำเป็นเส้นวาดรูป ลวดลายที่เป็นฉากหลังใช้สีแดงสด ส่วนเครื่องประดับอาภรณ์เป็นสีทอง และใช้สีอื่น ๆ เขียนลวดลายดอกไม้ เป็นที่น่าเสียดายที่ไม่มีหลักฐานระบุไว้อย่างแน่ชัดว่า การวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังด้วยสีต่าง ๆ หลายหลากสี (Polychrome) นั้น เริ่มมีขึ้นตั้งแต่เมื่อใด เพียงแต่พบเป็นส่วนใหญ่อยู่ในภาพเขียนสมัยอยุธยาตอนปลายเท่านั้น

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้ทรงกล่าวถึงวิวัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังของไทยในสมัยอยุธยาว่า ในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 22 นี้ ได้มีการพบศิลปวัตถุทางจิตรกรรมคือสมุดภาพเรื่องไตรภูมิ ประมาณ 100 หน้า เต็มไปด้วยภาพเขียนสีอย่างงดงามเป็นการวาดภาพในลักษณะมีชีวิตจิตใจ และมีความคิดสร้างสรรค์ที่เป็นอิสระ จากภาพเขียนขนาดย่อมเหล่านี้ เราก็สามารถทราบได้ว่าในระยะนี้อิทธิพลของศิลปะอินเดียได้สูญสิ้นไปหมด แต่อิทธิพลของศิลปะจีนกำลังเริ่มต้น จะเห็นได้ในการวาดภาพภูเขา ต้นไม้ และน้ำ จากการเปรียบเทียบองค์ประกอบและภาพเดี่ยวของบรรดาภาพเขียนในสมุดภาพเรื่องไตรภูมิเล่มนี้ ภาพเขียนฝาผนังในสมัยต่อมาเราก็อาจกล่าวได้ด้วยความมั่นใจว่า

ศิลปะของการเขียนจิตรกรรมฝาผนังของไทยคงจะเกิดขึ้นจากการวาดภาพในภาพเรื่องไตรภูมิพระร่วงเหล่านี้

การติดต่อค้าขายกับจีนสมัยอยุธยา เป็นผลให้ศิลปะของจีนเข้ามามีอิทธิพลต่อศิลปกรรมของไทย ตั้งแต่ระยะแรกจนถึงระยะสุดท้าย จากอิทธิพลของจีน ทำให้เกิดการเอาภาพในลักษณะคล้ายกับการมองจากที่สูงลงสู่เบื้องล่าง เรียกว่าแบบ Birds Eye View สมัยต่อๆ มา ช่างชาวอยุธยาได้พัฒนาลักษณะของเนื้อหาและรูปแบบให้มีความกลมกลืนรสนิยมแบบไทย จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของความเป็นไทย แต่ยังคงรูปแบบของจีนปนอยู่บ้างเล็กน้อย เช่น การเขียนละลอกคลื่นคล้ายเกล็ดปลาที่ซ้อนๆ กัน

ส่วนการเขียนภาพคนตลอดจนทิวทัศน์ต่างๆ เริ่มมีความอ่อนไหวเป็นไปตามธรรมชาติ ซึ่งการเขียนภาพในลักษณะนี้ อาจเรียกได้ว่าเป็นการเขียนภาพแบบเล่าเรื่อง มักมีลักษณะเป็นภาพขนาดใหญ่ แสดงเรื่องราวของภาพต่อเนื่องกันไปโดยตลอด มีการใช้ทัศนียวิสัย และเส้นขนานที่ไม่คำนึงถึงระยะใกล้ไกล ดังนั้น ทั้งรูปอาคาร หรือบุคคลในภาพจึงมีสัดส่วนเท่ากันหมด ไม่ว่าจะอยู่ในตำแหน่งใดของภาพ เรียกว่าภาพแบบ 2 มิติ (Two dimensions) มีเพียงด้านกว้างกับด้านยาวเท่านั้น ส่วนการใช้สีก็นิยมใช้สีอ่อน ถ้ามีการตัดเส้น ก็จะใช้ สีนั้นเองหรือใช้สีที่เข้มกว่าเพียงเล็กน้อย มีการปิดทองบ้างเฉพาะในส่วนที่สำคัญ สำหรับตัวอย่างภาพจิตรกรรมรุ่นสุดท้ายของสมัยอยุธยาได้แก่ ภาพจิตรกรรมที่วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี มีอายุราว พ.ศ.2277

สมัยธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

มีการวางกฎเกณฑ์ในการเขียนภาพอย่างรัดกุม จนกลายเป็นแบบกำหนดนิยมที่ต้องถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ส่วนการใช้สีก็เป็นสีแบบ พหุรงค์ คือมีสีสันมากกว่าสมัยอยุธยา หากแต่ความนิยมยังคงใช้สีดำ สีแดง สีขาวที่เป็นสีจากธรรมชาติ เช่น เขม่าควันไฟ ดิน หรือยางไม้ การให้สีนิยมใช้สีเข้มเป็นพื้น และนิยมปิดทองคำ เปลวทั่วไป เพื่อให้เพิ่มความสวยงามตระการยิ่งขึ้น งานจิตรกรรมไทยสมัยรัตนโกสินทร์เริ่มเฟื่องฟูขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ซึ่งจัดเป็นยุคทองของศิลปกรรมไทย ด้วยมีการสนับสนุนฟื้นฟูงานช่างสกุลต่างๆ ระดมมาสร้างงานศิลปกรรมให้เลื่องลือถึงอิริราชศัตรูว่าไทยมีราชธานีที่สวยงามดังเดิม ภาพจิตรกรรมฝาผนังขึ้นเอกจะได้รับการประดับไว้เป็นพุทธบูชา ณ พระอารามสำคัญ ซึ่งเรื่องราวของภาพไม่มีอะไรเหมาะสมเท่ากับภาพเกี่ยวกับพุทธประวัติ หรือทศชาติ ตลอดจนเรื่องราวในวรรณคดี เช่น รามเกียรติ์ หรืออิเหนา ซึ่งแน่นอนว่าจะต้องมีบัวเป็นองค์ประกอบอยู่ด้วยเสมอ ไม่ว่าจะอยู่ในรูปสัญลักษณ์ ทางศาสนา บทบาทที่อยู่ในท้องเรื่อง ตลอดจนเป็นลวดลายประดับตกแต่ง

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เนื่องจากมีการติดต่อกับชาวต่างชาติต่าง ๆ ทั้งชาติตะวันตกและชาติตะวันออกอย่างกว้างขวางขึ้น ทำให้มีการนำสีมาจากต่างประเทศ เช่น สีเหลือง สีเขียว สีคราม สีชาด และสีเสน ให้ช่างจิตรกรรมได้เลือกใช้มากขึ้น ภาพจิตรกรรมในสมัยนี้จึงมีความสดใสสวยงามมีชีวิตชีวาตามธรรมชาติโดยเฉพาะภาพของป่าเขา ลำเนาไพร ดังเช่นภาพวาดที่ผนังพระอุโบสถวัดมัชฌิมาวาส จังหวัดสงขลา เป็นต้น และในสมัยนี้เองก็ได้เกิดมีศิลปินรุ่นใหม่ที่มีความคิดริเริ่มพัฒนาแนวความคิดต่างไปจากกฎเกณฑ์การเขียนภาพแบบเดิม ท่านผู้นี้คือ *ขรัวอินโข่ง* จิตรกรไทยคนแรกที่ยกเลิกแนวการวางรูปแบบการเขียนภาพมา

เป็นแบบตะวันตก โดยที่เนื้อหาของภาพเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธรูป ศาสนา ผู้ที่เป็นปริศนาธรรม เพื่อให้ผู้ชมได้รู้ถึงคุณค่าแห่งพระรัตนตรัย และจะต้องตีความหมายให้ลึกซึ้งเข้าไปถึงพุทธิปัญญาที่แฝงอยู่ ตัวอย่างเช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดธรรมนิวาสราชวรวิหาร และที่วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ เป็นรูปประชาชนทั้งหญิงชายกำลังล้อมรอบเพื่อมองดูดอกบัวขนาดใหญ่บานอยู่กลางสระ บ้างก็นั่ง บ้างก็ยืน บ้างก็ชี้ธรรมาดูเป็นภาพปริศนาธรรม เปรียบพระพุทธรูปเจ้าเหมือนดอกบัวชูช่อกลางสระ กลิ่นหอมของดอกบัวเปรียบเสมือนพระธรรมคำสั่งสอนและเหล่าผู้คนที่ยืนดูกลิ่นหอมตลอดจนชื่นชมในความงามของดอกบัว เปรียบเสมือนพระสงฆ์ และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ซึ่งภาพจิตรกรรมของทั้งสองแห่งนี้ แม้จะวางรูปแบบที่คล้ายคลึงกัน ตีความเป็นปริศนาธรรมได้เช่นเดียวกัน แต่ลักษณะการเขียนกลีบดอกบัว ในภาพที่วัดธรรมนิวาสราชวรวิหาร ดูจะมีแบบแผนกว่าที่วัดบวรนิเวศวิหาร

อีกประการหนึ่งนั้น ขรัวอินโข่งเป็นบุคคลแรกอีกเช่นกันที่นำวิทยาการด้านแสงและเงาตามลักษณะภาพวาดของตะวันตก มาใช้ในงานจิตรกรรมไทย จึงทำให้ภาพมีความลึกในรูปแบบ 3 มิติ (Three dimensions) ลักษณะการให้สีไม่นิยมสีฉูดฉาดดังเช่นภาพของจิตรกรไทยในยุคสมัยเดียวกัน ภาพส่วนใหญ่จะมีสีมืดสลัวด้วยพื้นสีเทา น้ำเงินเข้ม มีความผสมกลมกลืนกันเหมือนอยู่ในบรรยากาศของความคิดฝันที่เลื่อนลอย และท่ามกลางภาพอันมืดสลัวนั้น จะสอดแทรกสีสว่างอ่อนในสีกายแสงที่วาวขึ้นในอารมณ์ คล้ายกับว่าความฝันนั้นกระฉ่างชัดขึ้นชั่วขณะหนึ่ง จึงเป็นภาพที่สามารถโน้มนำจิตใจให้เกิดจินตนาการคล้ายตามศิลป์

นอกจากจะใช้สีเอกรงค์ ซึ่งทำให้ภาพเขียนประสานกลมกลืนกันเป็นอย่างดีแล้ว ขรัวอินโข่งยังมีอัจฉริยะในการควบคุมการเขียนสีมาให้ดูน้อย เช่นภาพ วาดที่ฝาผนังด้านทิศตะวันตกของมณฑปวัดพระงาม อยุธยา ที่เป็นรูปสระโบกขรณี ภายในสระมีดอกบัว และใบบัวชูช่ออยู่ในสระสีในภาพนั้นถูกครอบงำด้วยสีน้ำเงินและเทา แต่ใบบัวกลับมีสีเขียวจาง ๆ ผสมสีเทา ทำให้ใบบัวนั้นสว่างเป็นจุดเด่น (intensity) เรืองออกมาจากสระ

ปัจจุบันจิตรกรรมร่วมสมัยในประเทศไทย แม้ว่าจะมีวิวัฒนาการก้าวหน้าไปไกลในรูปแบบลักษณะแนวการเขียนภาพประยุกต์ในรูปแบบต่างๆ ตลอดจนมีความคิดอันเป็นอิสระที่ไม่ผูกพันกับการสร้างงานเพื่ออุทิศแด่พระศาสนาเพียงประการเดียวก็ตาม แต่ความนิยมในการนำบัวมาเป็นองค์ประกอบของภาพ หรือเป็นจุดเด่นของภาพ ก็ยังไม่เสื่อมคลาย ศิลปินยังคงประทับใจในความงามของดอกบัว และถ่ายทอดความงามนั้นลงสู่งานของตน ทั้งในรูปแบบลักษณะที่เหมือนจริงตามธรรมชาติและลักษณะเป็นภาพจินตนาการที่กึ่งฝันกึ่งความเป็นจริง トラบใดที่มนุษย์ยังคง

เห็นความงาม และความสำคัญของบัวว่ามีคุณค่าทางจิตใจ ตราบนั้น บัวก็ยังคงปรากฏอยู่ในภาพ
จิตรกรรมตลอดไปเช่นกัน

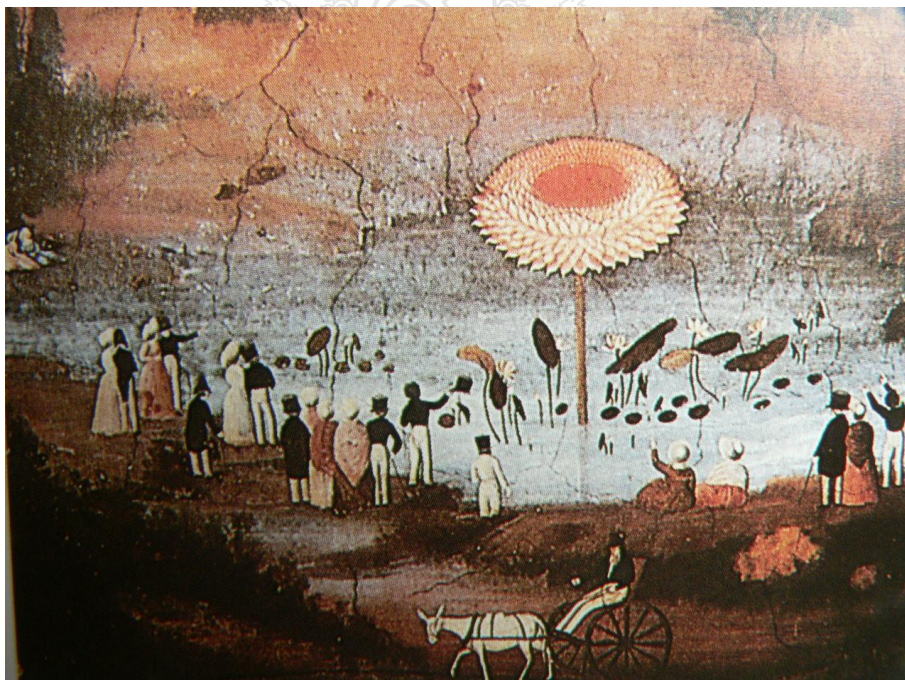

บัวในงานศิลปกรรมโดยศิลปินไทย

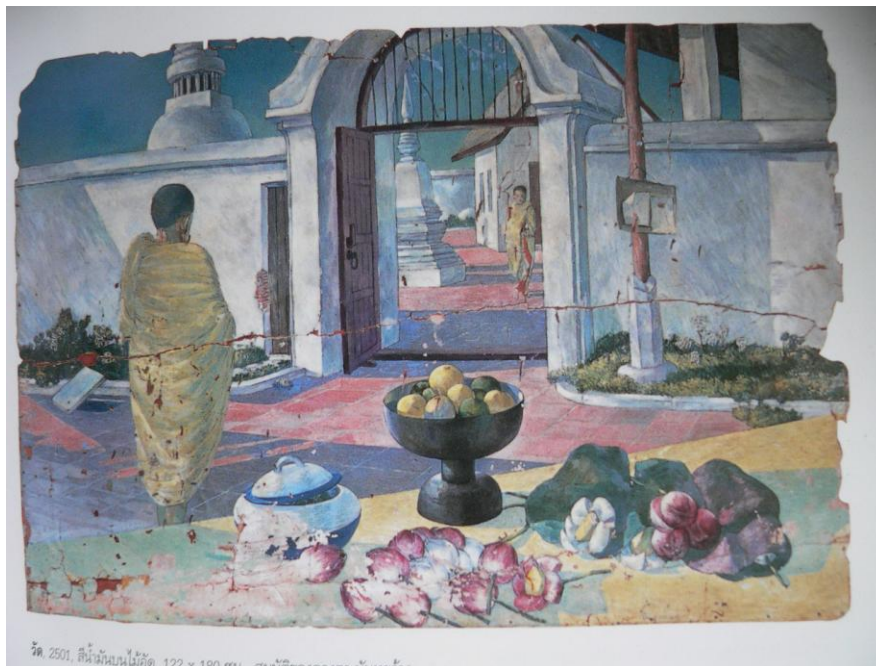

จิตรกรรมฝาผนังวัดบวรนิเวศวิหาร โดย ขรัวอินโข่ง

จิตรกรรมฝาผนังวัดบรมนิวาสราชวรวิหาร โดย ขรัวอินโข่ง

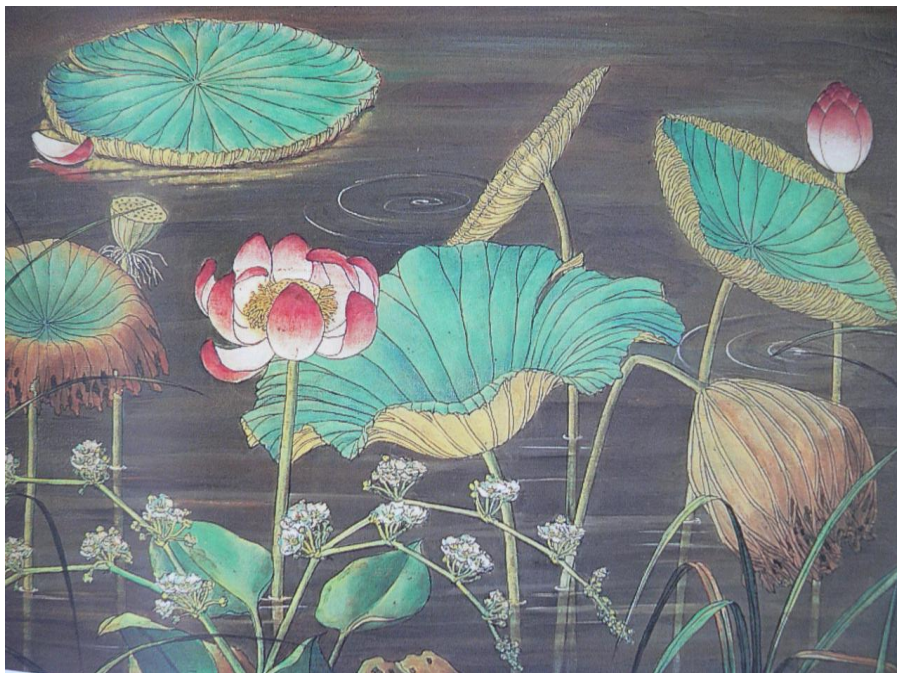
ศิลปิน ทวี นันทขว้าง
ชื่อภาพ วัด
ขนาด 122 x 180 ซม.

ศิลปิน ทวี นันทขว้าง
ชื่อภาพ ดอกบัว
ขนาด 122 x 181 ซม.

ศิลปิน ทวี นันทขว้าง
ชื่อภาพ แจกันดอกไม้
ขนาด 112 x 71 ซม.

ศิลปิน ทวี นันทขว้าง
ชื่อภาพ ดอกบัว
ขนาด 59 x 79.5 ซม.

ศิลปิน ประเทือง เอมเจริญ
ชื่อภาพ REFLECTIONS ON A LOTUS LEAF
ขนาด 137 x 130 ซม.

ศิลปิน ประเทือง เอมเจริญ
ชื่อภาพ MORNING SONG
ขนาด 180 x 140 ซม.

ศิลปิน พิชัย นีรันต์
ชื่อภาพ THE MIRACLE
ขนาด 170 x 120 ซม.

ศิลปิน พิชัย นิรันต์
ชื่อภาพ ENLIGHTENMENT
ขนาด 116 x 81 ซม.

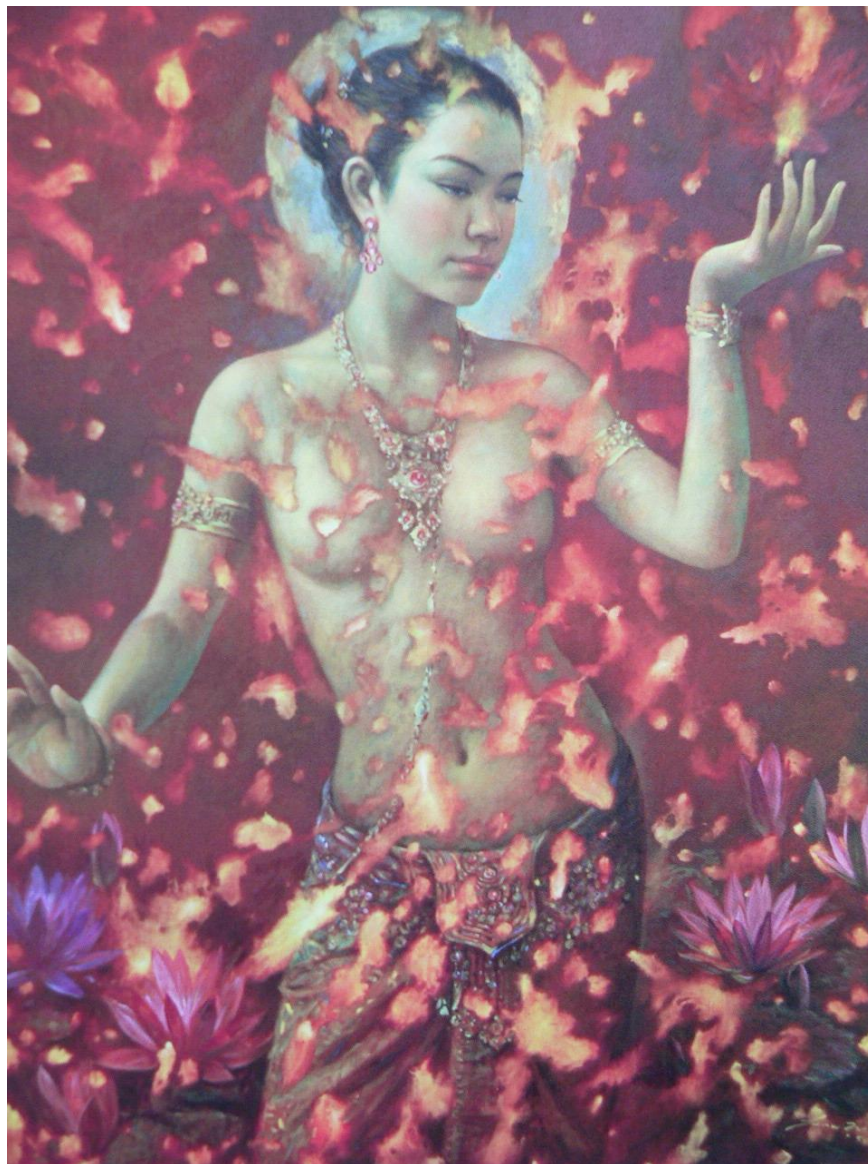
ศิลปิน พิชัย นิรันต์
ชื่อภาพ LIFE CYCLE
ขนาด 98 x 98 ซม.

ศิลปิน	ปัญญา วิจินธนสาร
ชื่อภาพ	เมตตา คำจุนโลก
ขนาด	80 x 80 x 218 ซม.

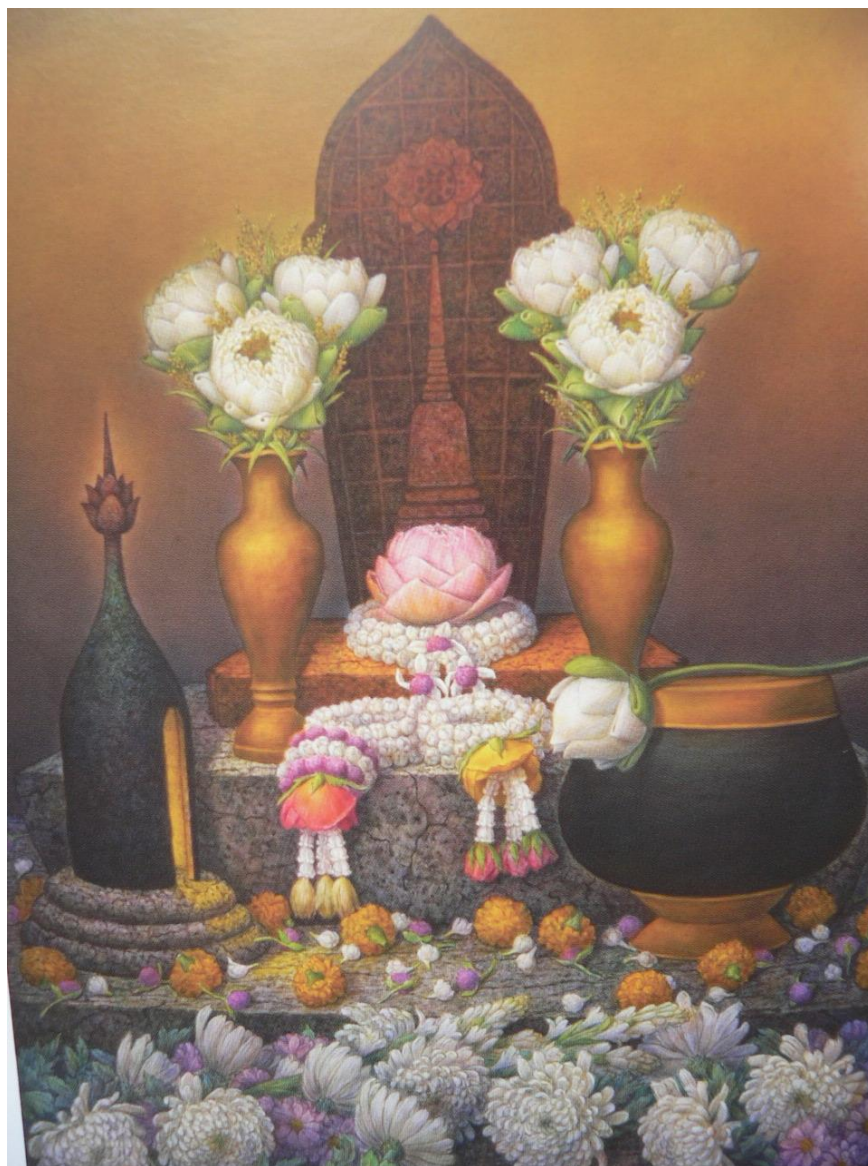
ศิลปิน ปัญญา วิจินธนสาร
ชื่อภาพ บรรพชิต
ขนาด 70 x 100 ซม.

ศิลปิน สมภพ บุตรราช
ชื่อภาพ ทับทิมมณีแดง
ขนาด 140 x 120 ซม.

ศิลปิน สมภพ บุตรราช
ชื่อภาพ เขียวแสงใสมรกต
ขนาด 150 x 120 ซม.

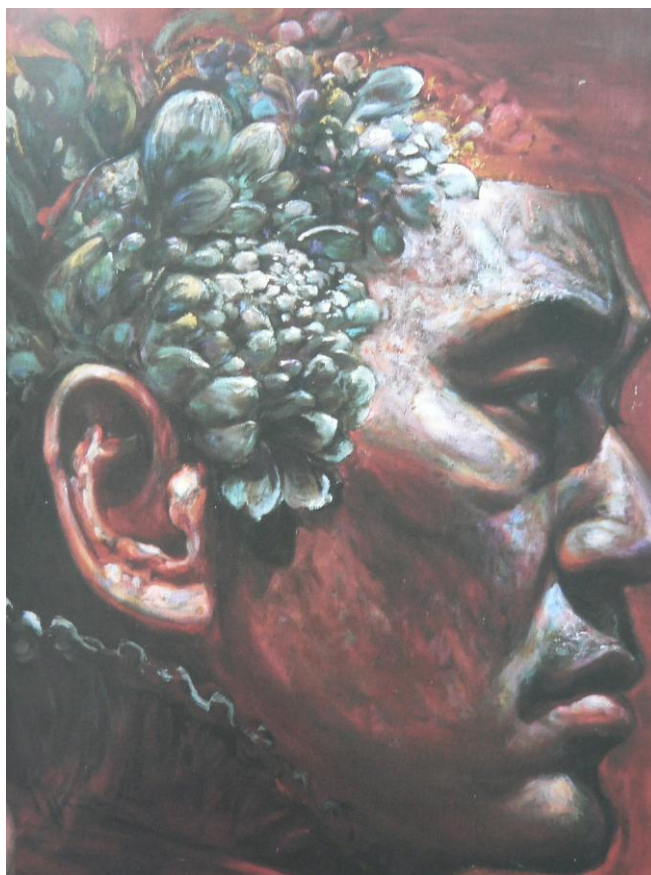
ศิลปิน สุพจน์ สิงห์สาย
ชื่อภาพ สัญลักษณ์สู่ความสงบ
ขนาด 80 x 105 ซม.

ศิลปิน สุพจน์ สิงห์สาย
ชื่อภาพ ความสัมพันธ์ที่เร้นลับ 21/50
ขนาด 170 x 235 ซม.

ศิลปิน ชาดิชาย ปุยเป็ย
ที่มา หนังสือ CHATCHAI IS DEAD. IF NOT, HE SHOULD BE.

ศิลปิน ชชาติชาย ปุ้ยเป็ย

ศิลปิน ชชาติชาย ปุ้ยเป็ย

ศิลปิน ชชาติชาย ปุຍเป็ย

ศิลปิน ชชาติชาย ปุຍเป็ย

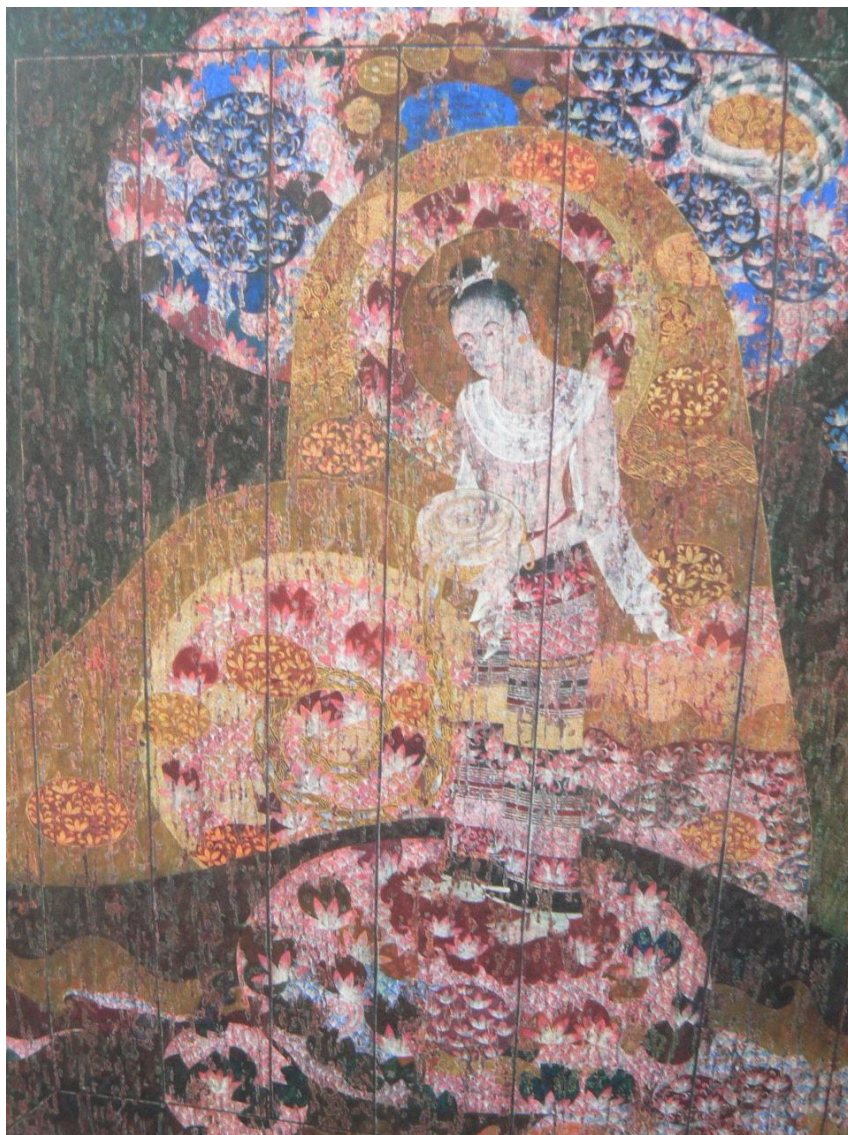
ศิลปิน ชาติชาย ปุยเป็ย

ศิลปิน ชชาติชาย ปุยเป็ย
วิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล

ศิลปิน เนติกร ชินโย
ชื่อภาพ เนรัญชรา
ขนาด 150 x 200 ซม.

ศิลปิน เนติกร ชินโย
ชื่อภาพ ธารา สมาวี
ขนาด 130 x 160 ซม.

ศิลปิน เด่น หวานจริง
ชื่อภาพ มหาเวสสันดร 3/2538
ขนาด 155 x 185 ซม.

ศิลปิน เด่น หวานจริง
ชื่อภาพ ชูชก 2/2538
ขนาด 151 x 180 ซม.

ศิลปิน

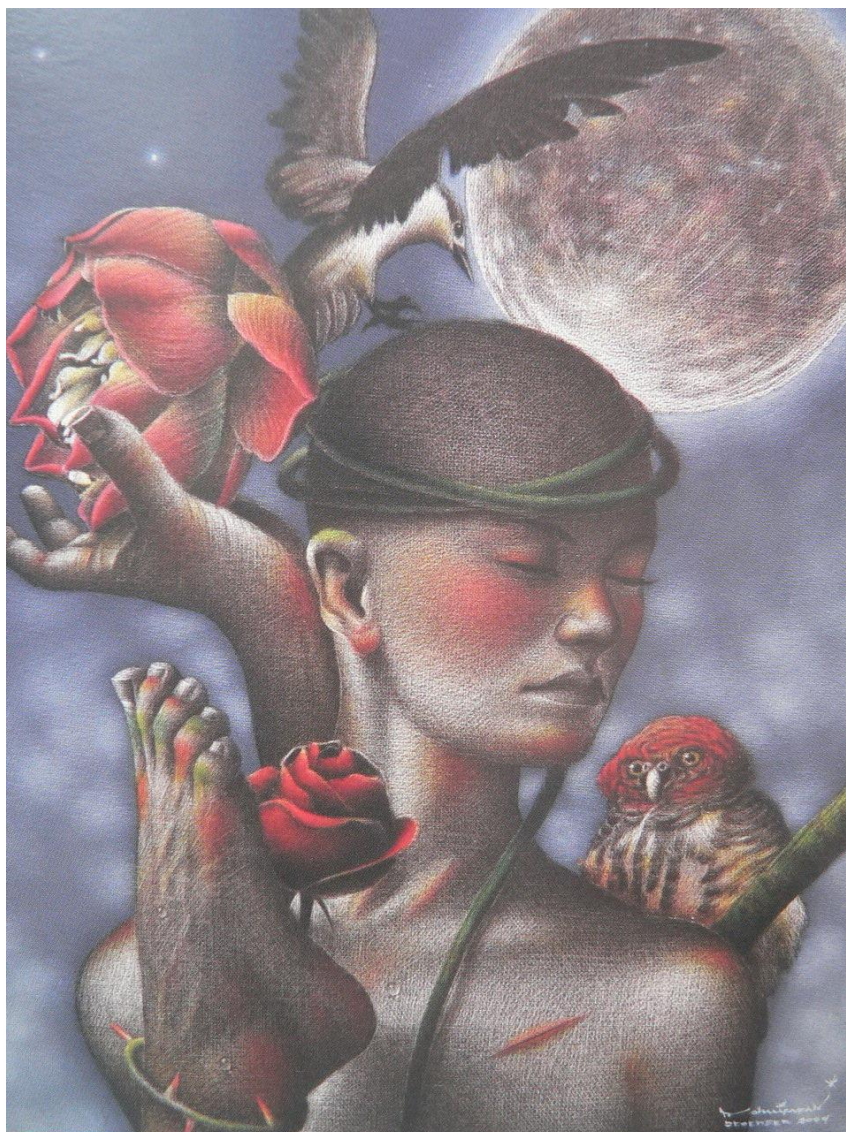
อริยะ กิตติเจริญวัฒน์

ชื่อภาพ

RETURN OF THE WATER

ขนาด

240 x 140 x 195 ซม.

ศิลปิน สุดใจ ไชยพันธุ์
 ชื่อภาพ ทุกข์-ธรรม
 ขนาด 40 x 50 ซม.

ศิลปิน สุวัฒน์ แสนชาติยรัตน์
ชื่อภาพ พุทธบาทกาล
ขนาด 120 x 150 ซม.

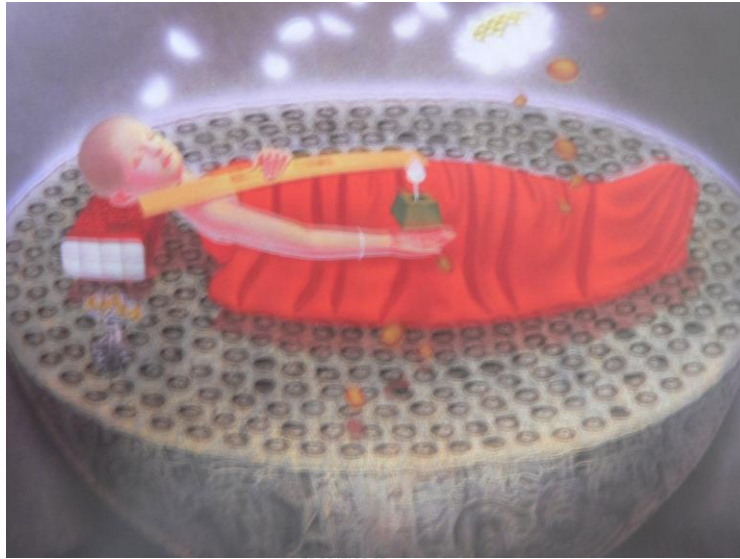
ศิลปิน ทรงเดช ทิพย์ทอง
ชื่อภาพ ศรัทธา (เทวดาวัดป่าสัก)
ขนาด 120 x 80 ซม.

ศิลปิน ทรงเดช ทิพย์ทอง
ชื่อภาพ ศรัทธา (วัดป่าสัก)
ขนาด 200 x 180 ซม.

ศิลปิน อานันต์ ราชวังอินทร์
ชื่อภาพ สว่าง
ขนาด 50 x 70 ซม.

ศิลปิน อานันต์ ราชวังอินทร์
ชื่อภาพ สว่าง
ขนาด 95 x 120 ซม.

ศิลปิน อานันต์ ราชวังอินทร์
ชื่อภาพ สว่าง
ขนาด 150 x 100 ซม.

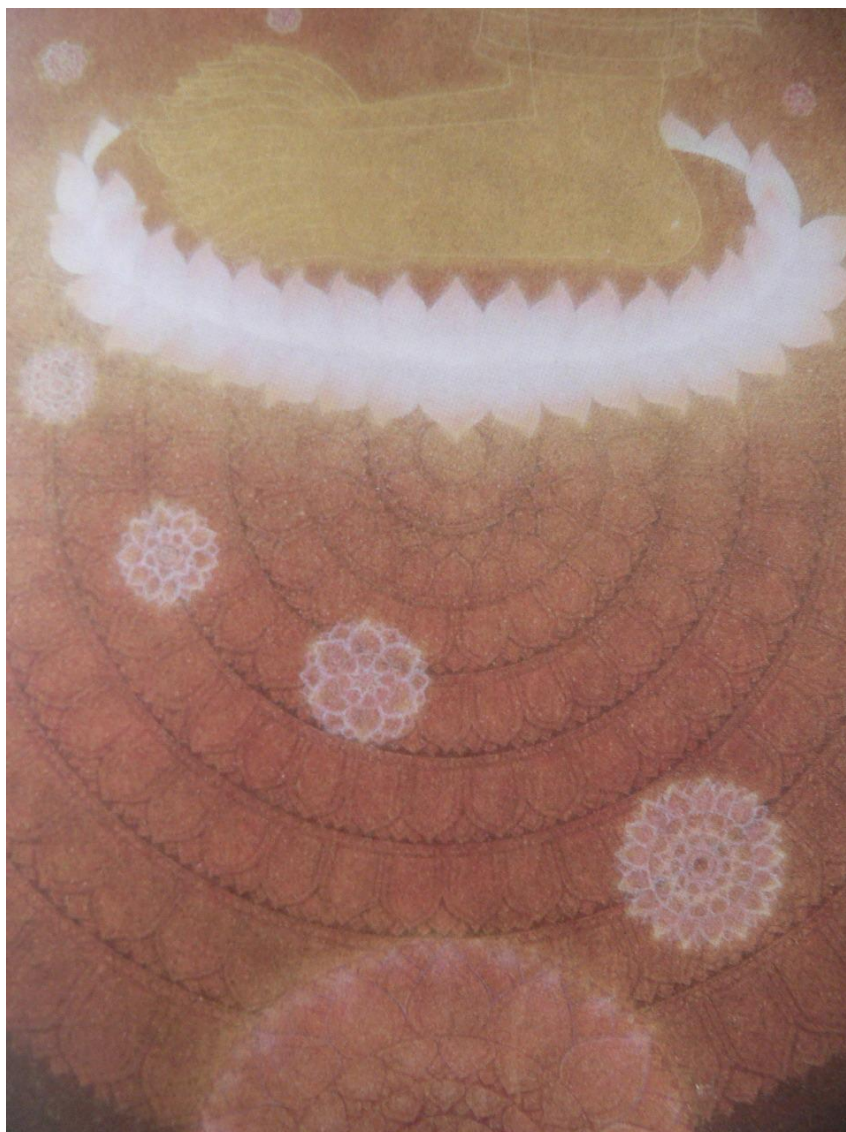
ศิลปิน อานันต์ ราชวังอินทร์
ชื่อภาพ สว่าง
ขนาด 150 x 120 ซม.

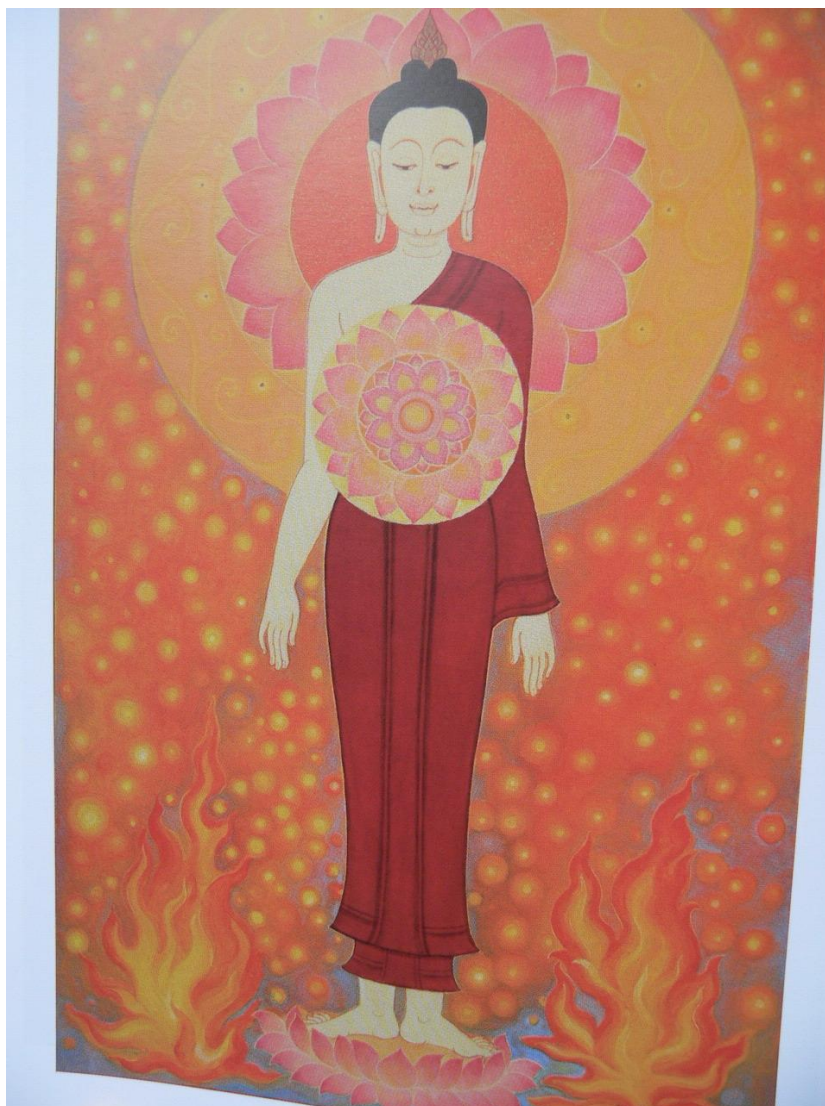
ศิลปิน อานันต์ ราชวังอินทร์
ชื่อภาพ สว่าง
ขนาด 200 x 150 ซม.

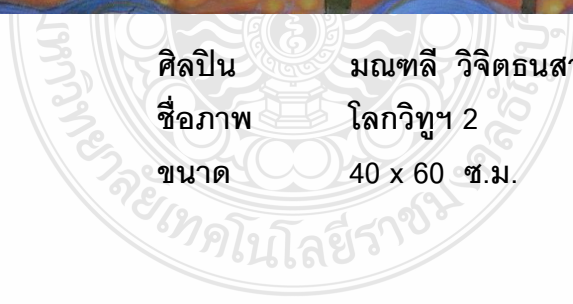
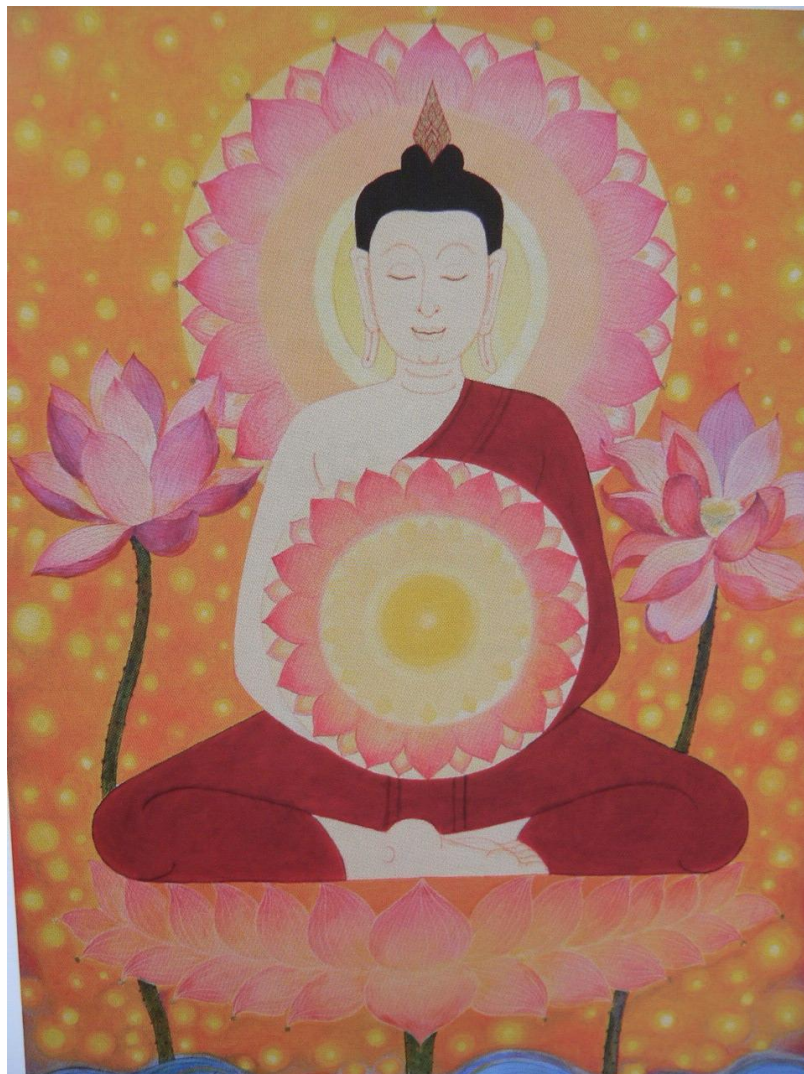
ศิลปิน อานันต์ ราชวังอินทร์
ชื่อภาพ สว่าง
ขนาด 150 x 100 ซม.

ศิลปิน มณฑล วิจิตรนสาร
ชื่อภาพ ความสงบ
ขนาด 150 x 200 ซม.

ศิลปิน มณฑล วิจิตรนสาร
ชื่อภาพ โลกวิทู 1
ขนาด 40 x 60 ซม.

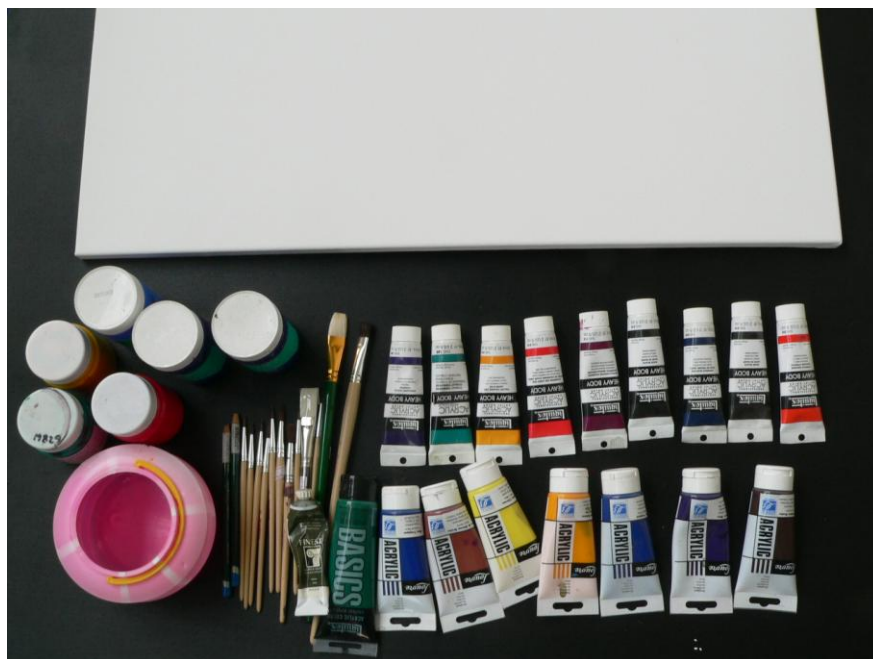

ศิลปิน มณฑล วิจิตธนสาร
ชื่อภาพ โลกวิทูฯ 2
ขนาด 40 x 60 ซม.

อุปกรณ์ในการปฏิบัติจิตรกรรม

1. สี
2. พู่กัน
3. เฟรมรูป
4. กระจกป้องกัน
5. ผ้าเช็ดพู่กัน

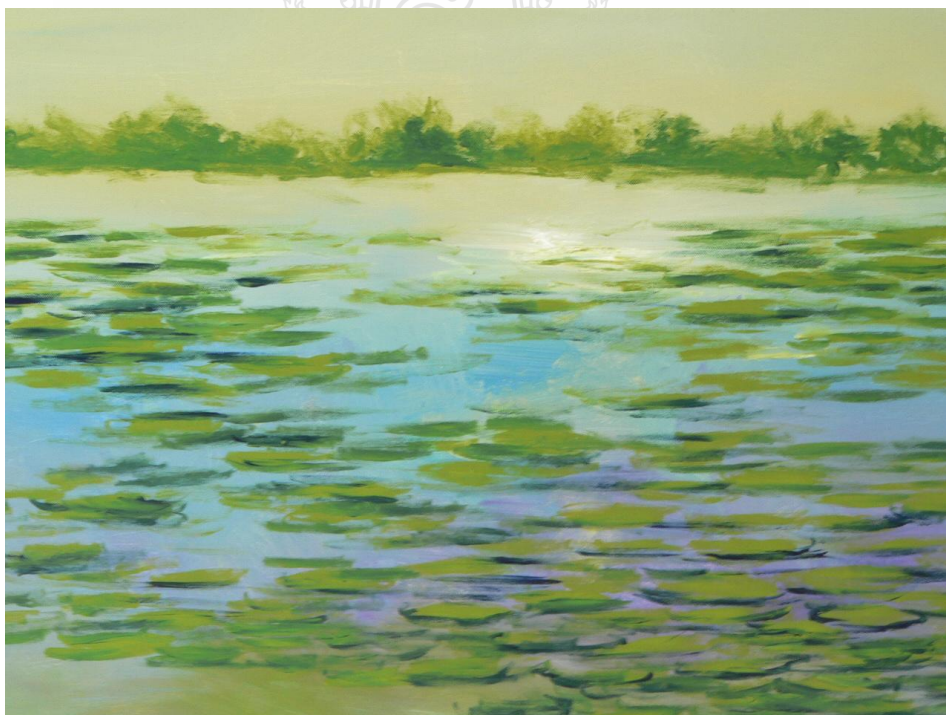
ขณะปฏิบัติงานระบายสีโดยรวม

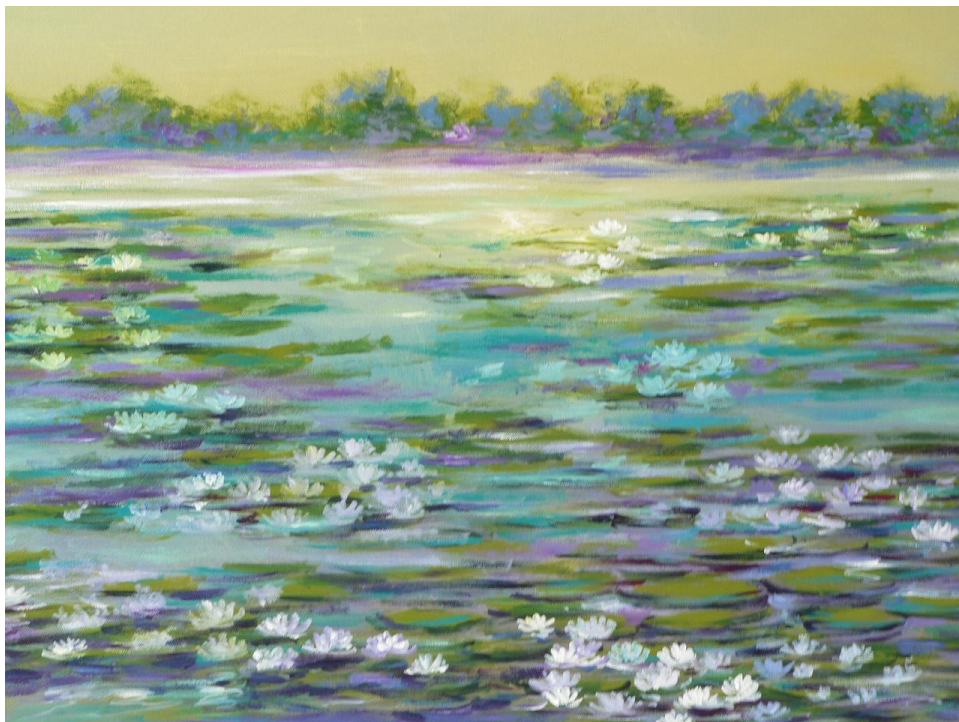
ปฏิบัติงานจิตรกรรมไทย

1. ระบายสีโดยรวมเพื่อสร้างบรรยากาศของภาพ

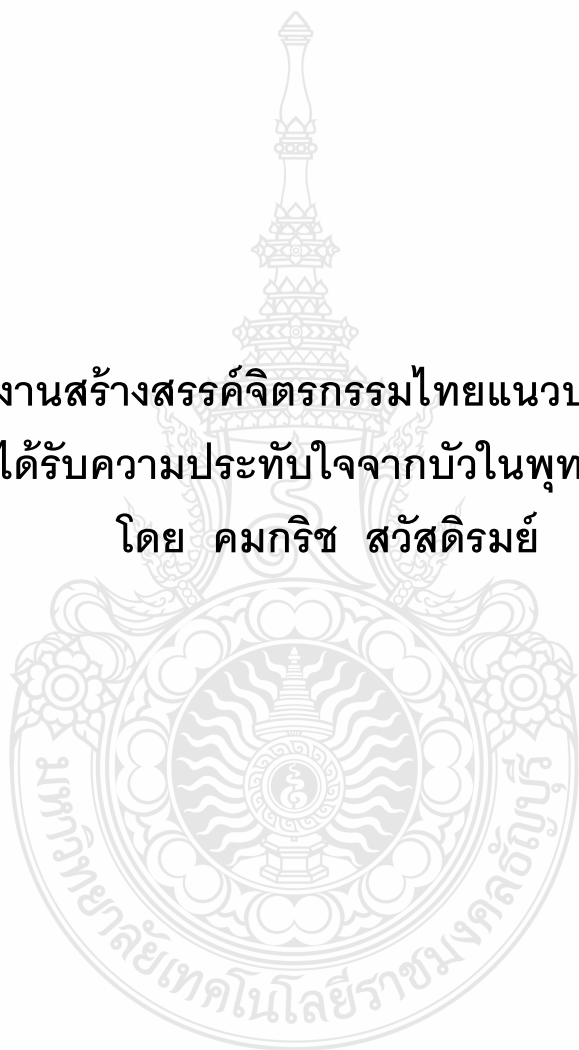
2. ระบายสีสร้างบรรยากาศและเริ่มไล่จากหลังเป็นป่าและจากหน้าเป็นกลุ่มใบบัว

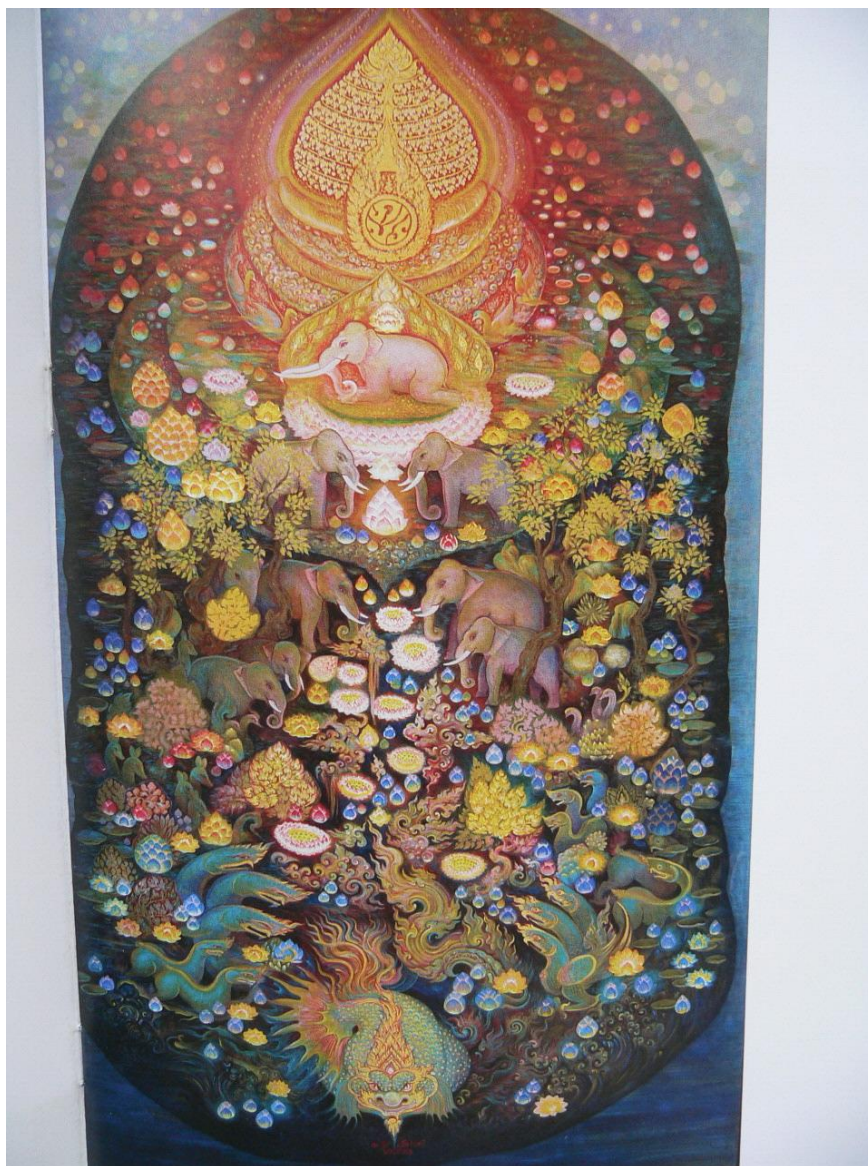

3. ระบายสีส่วนที่เป็นกลุ่มดอกบัวเน้นบรรยากาศกลุ่มฉากหลัง
และโน้บวให้สีน้ำหนักเพิ่มขึ้น

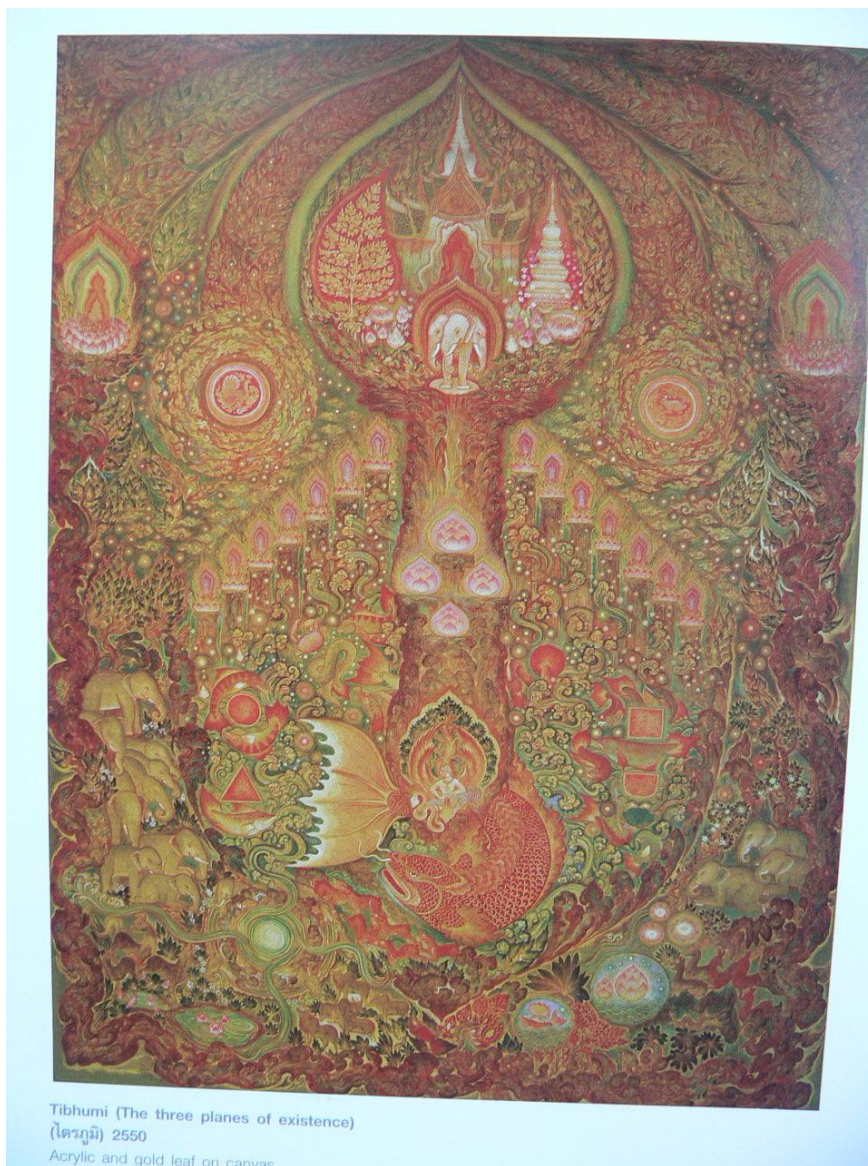

ผลงานสร้างสรรค์จิตรกรรมไทยแนวประเพณี
โดยได้รับความประทับใจจากบัวในพุทธศาสนา
โดย คมกริช สวัสดิรัมย์

ชื่อภาพ ไตรัมพระบารมี
ขนาด 140 x 240 ซม.

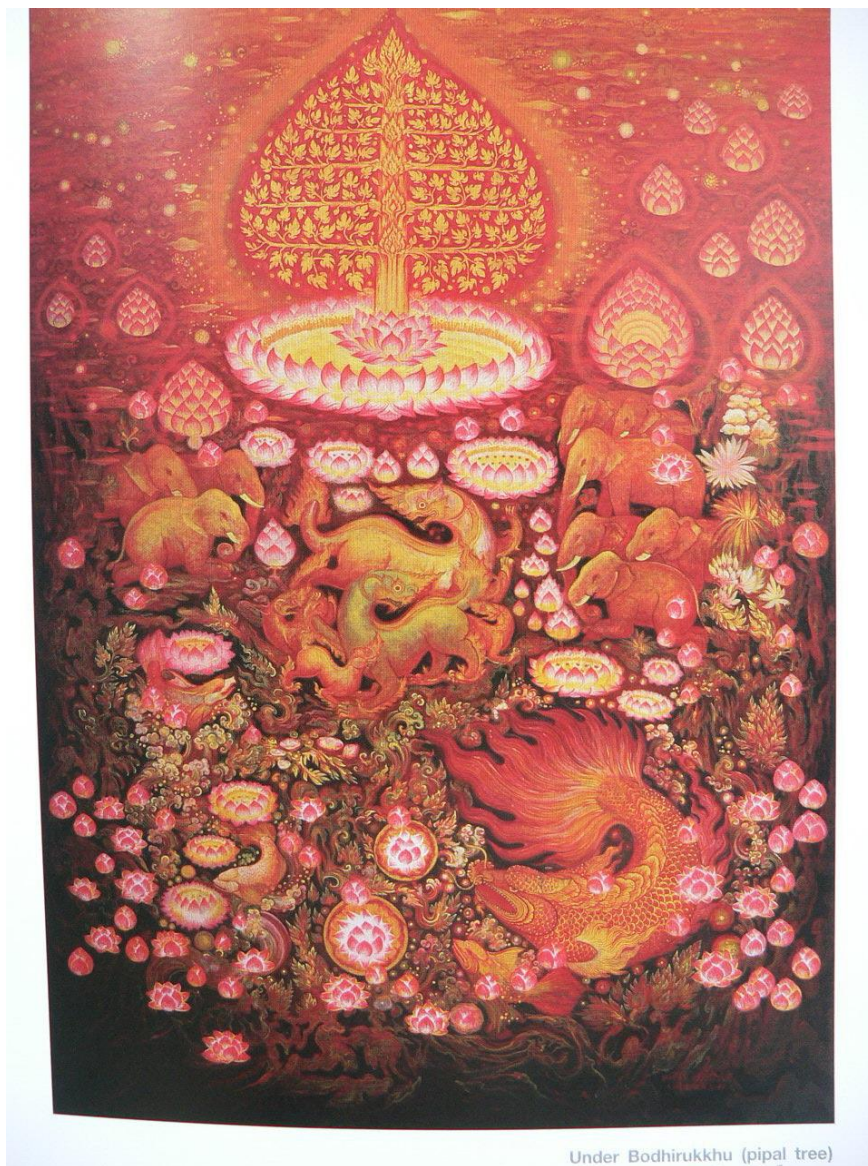
Tibhumi (The three planes of existence)
ไตรภูมิ 2550
Acrylic and gold leaf on canvas

ชื่อภาพ

ไตรภูมิ

ขนาด

150 x 200 ซม.

ชื่อภาพ

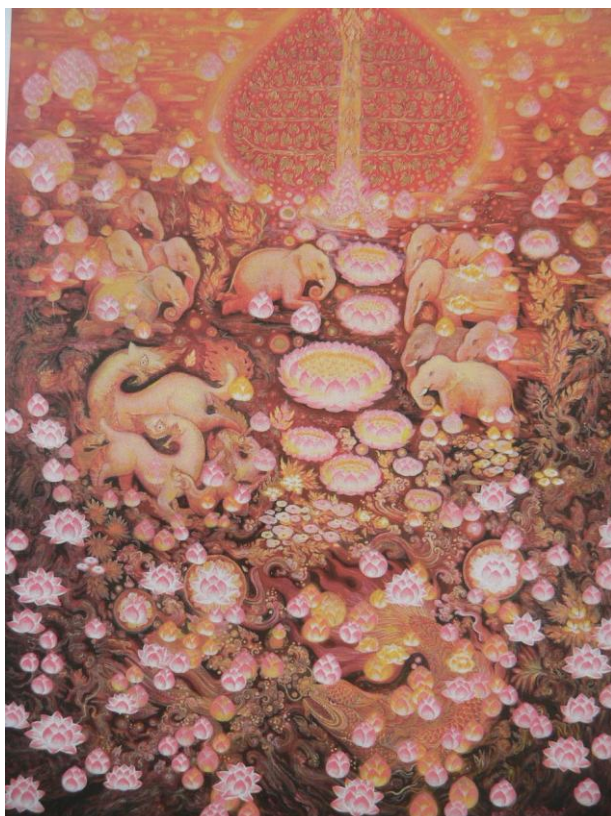
ใต้ร่มโพธิ์

ขนาด

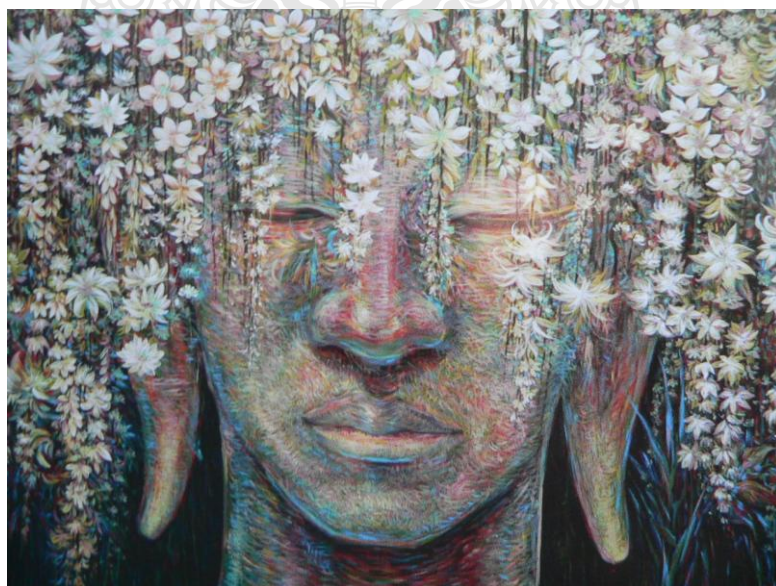
150 x 200 ซม.

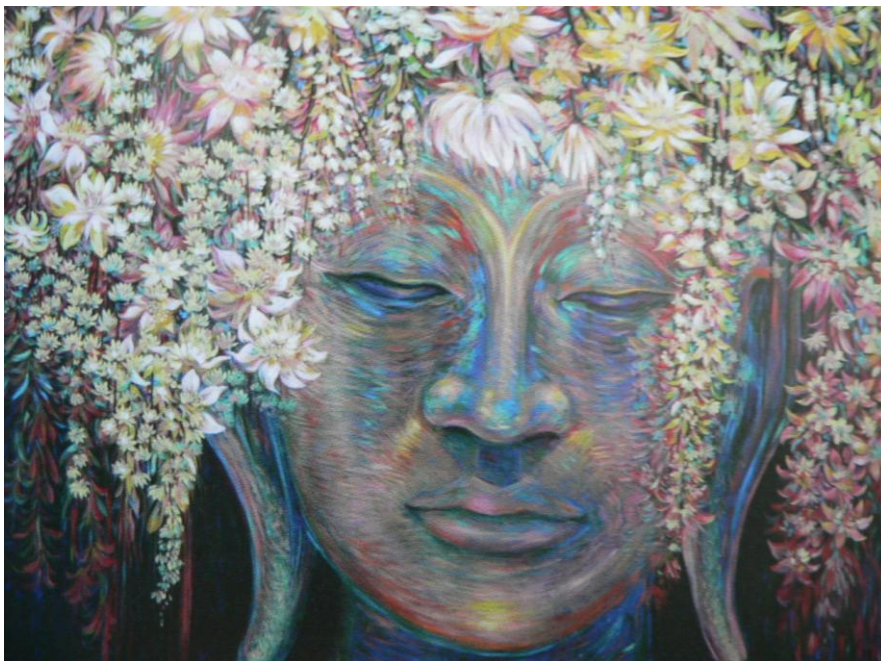
ชื่อภาพ ปทุมชาติ
ขนาด 150 x 200 ซม.

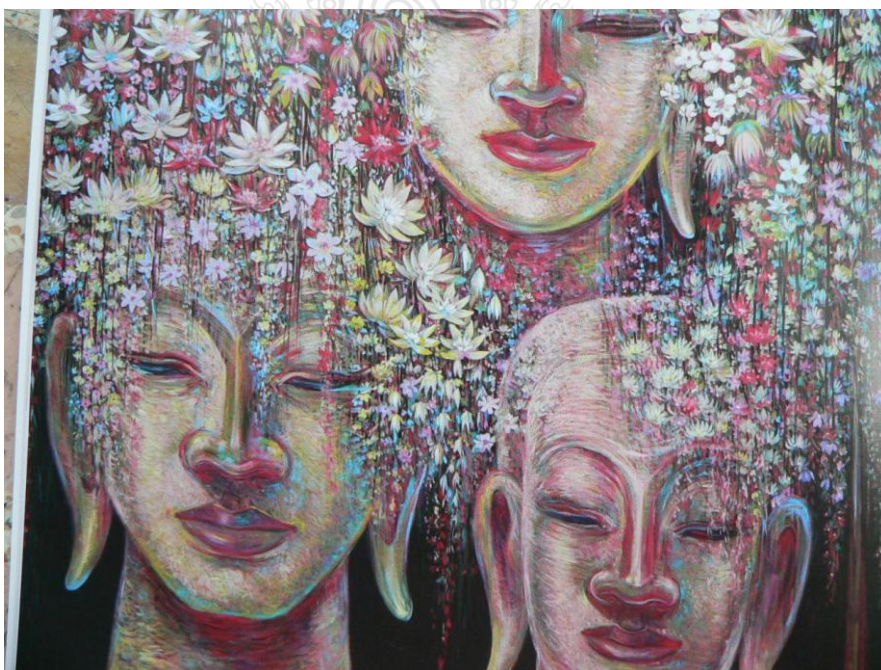
ชื่อภาพ ไตรัมโพธิ์
ขนาด 150 x 200 ซม.

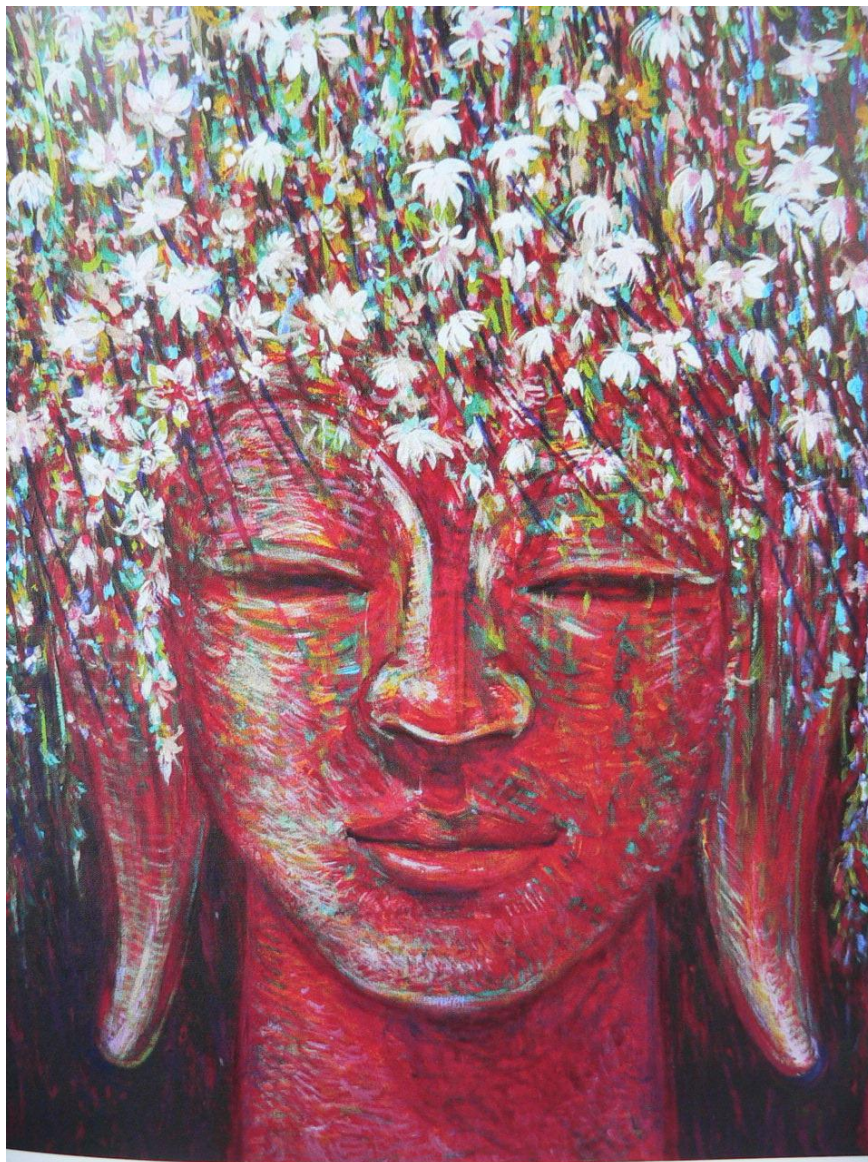
ชื่อภาพ สิทธัตถะ
ขนาด 190 x 190 ซม.

ชื่อภาพ มหาบุรุษ
ขนาด 190 x 190 ซม.

ชื่อภาพ จารึกแสงบุญ
ขนาด 190 x 190 ซม.

ชื่อภาพ เบิกบาน
ขนาด 70 x 90 ซม.

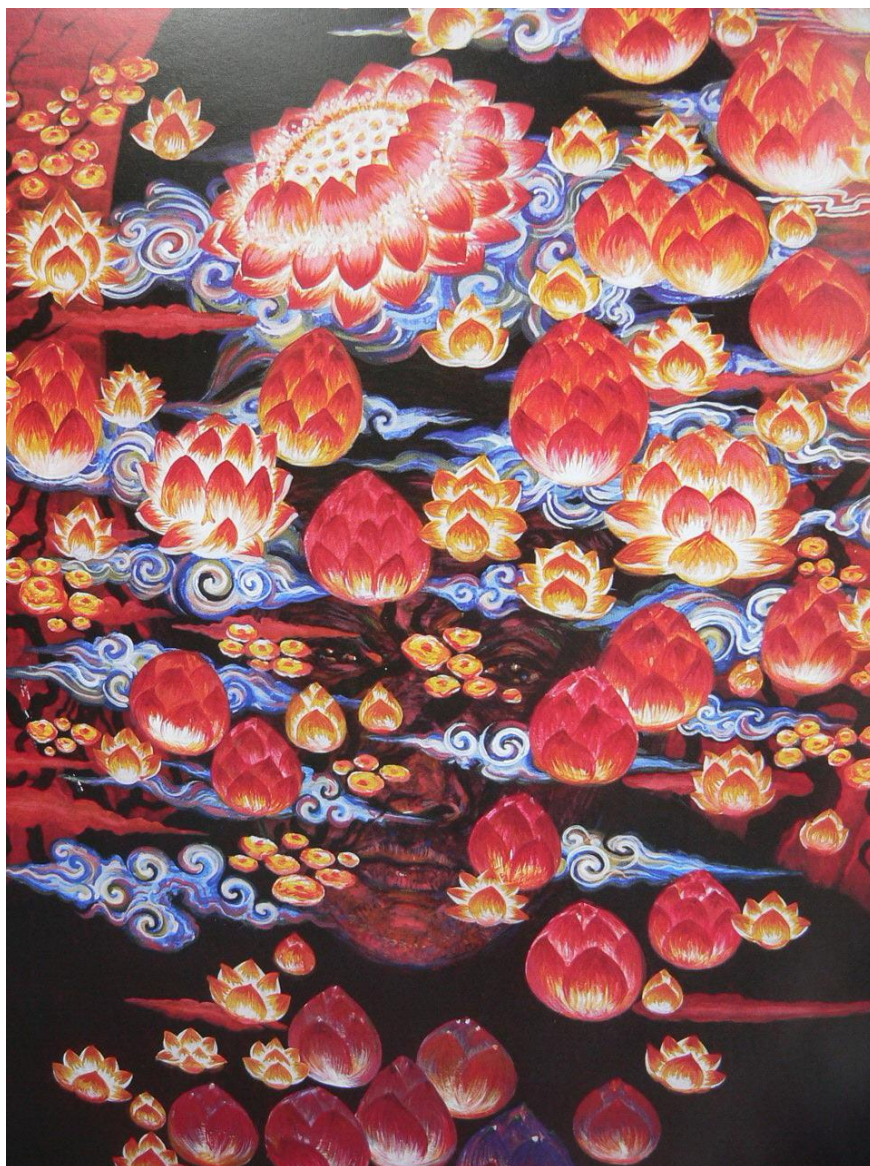

ชื่อภาพ สมาธิภาวนา
ขนาด 140 x 170 ซม.

ชื่อภาพ วิปัสสนาภาวนา

ขนาด 140 x 170 ซม.

ชื่อภาพ ชายไทยที่ปทุม
ขนาด 70 x 90 ซม.

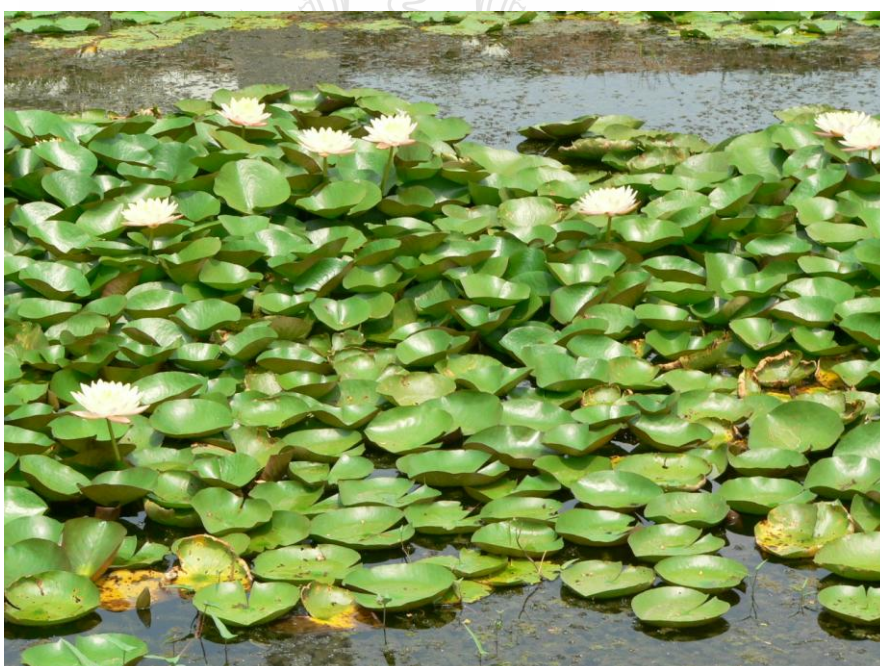
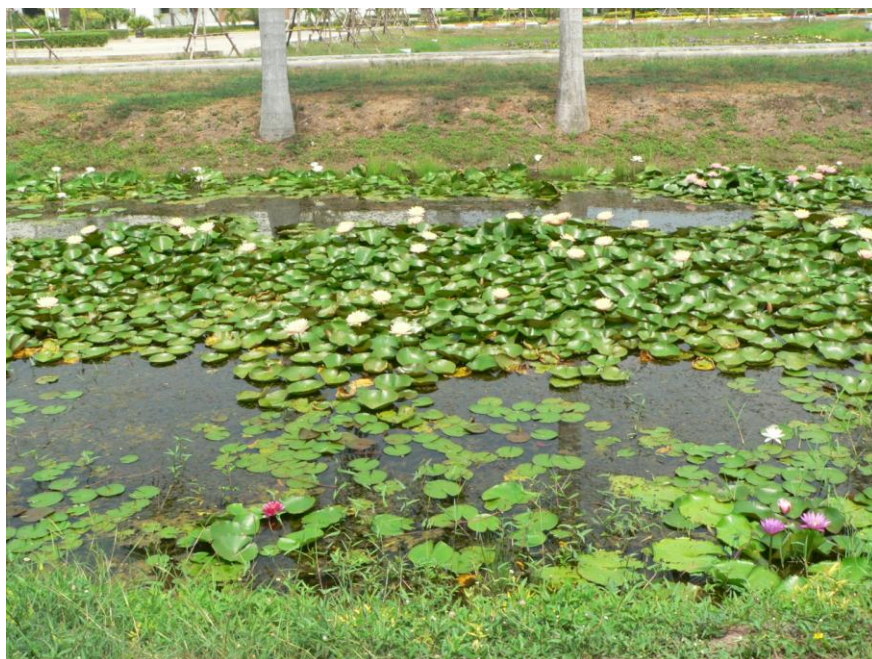
ชื่อภาพ บัวราชมงคล
ขนาด 90 x 120 ซม.

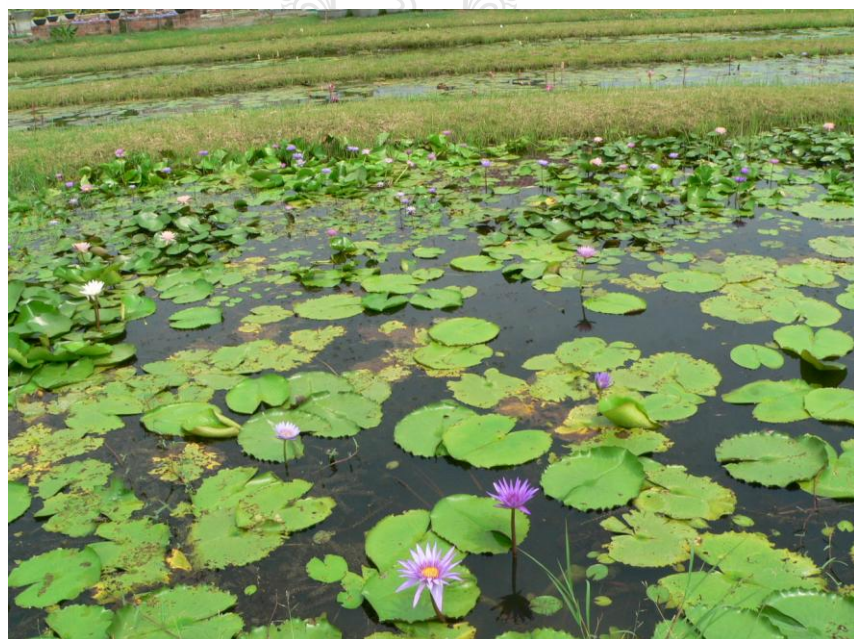
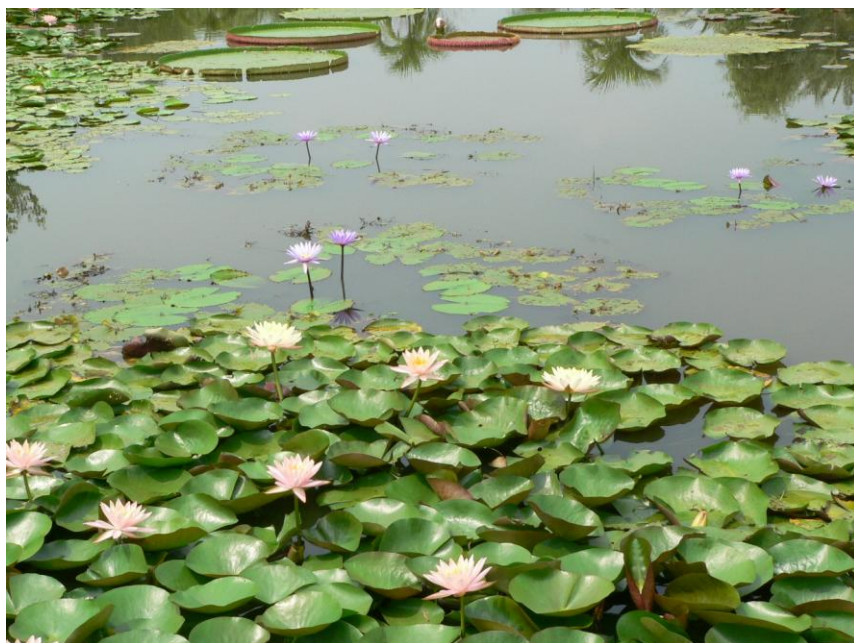
ชื่อภาพ บัวราชมงคล 2
ขนาด 65 x 110 ซม.

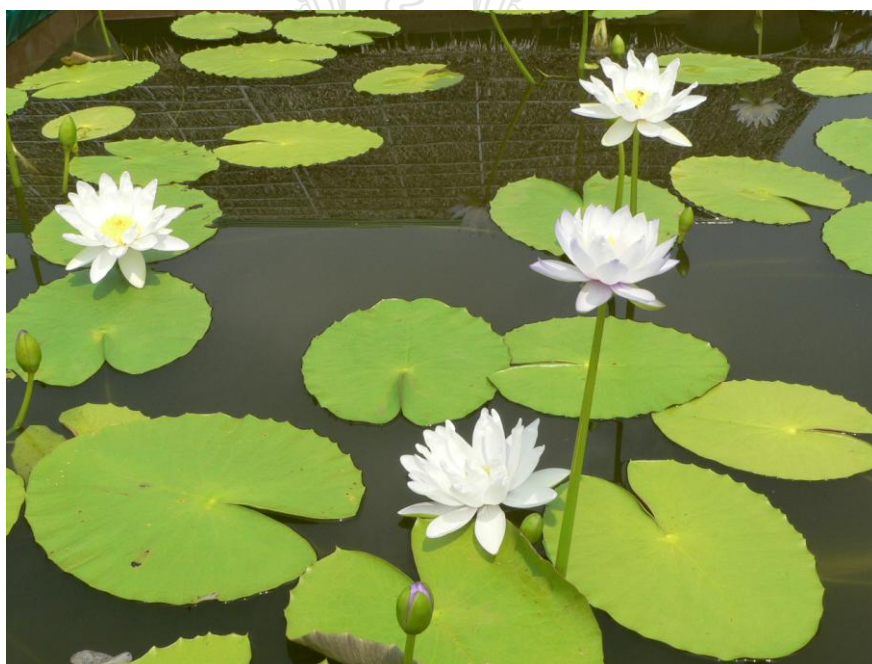
บึงบัวในพิพิธภัณฑ์
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

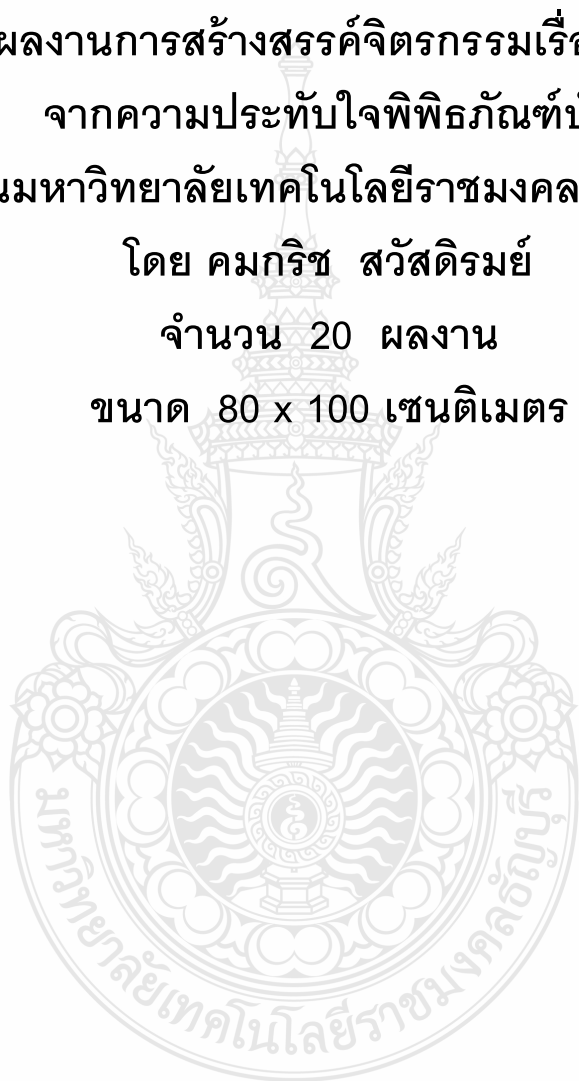

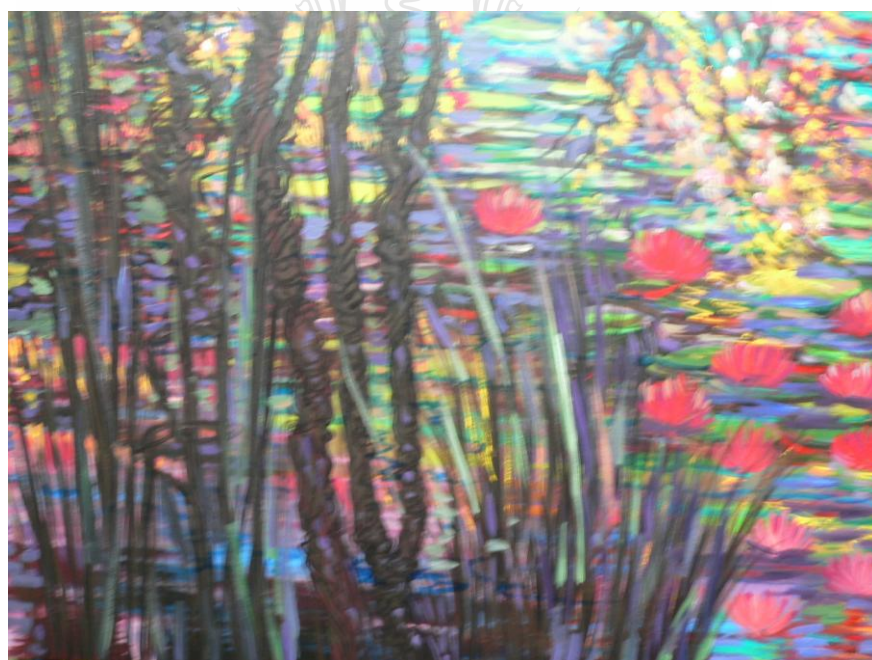
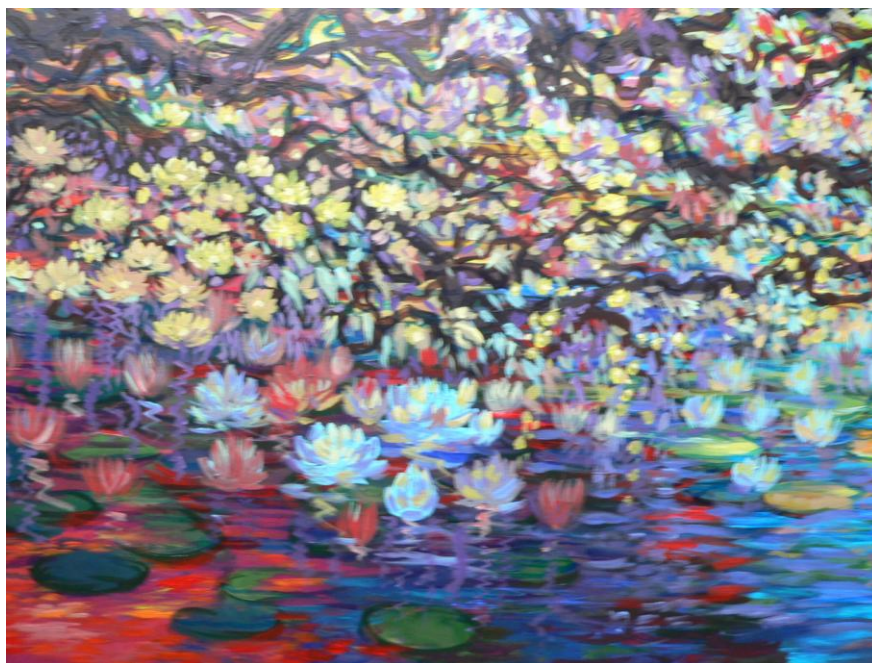

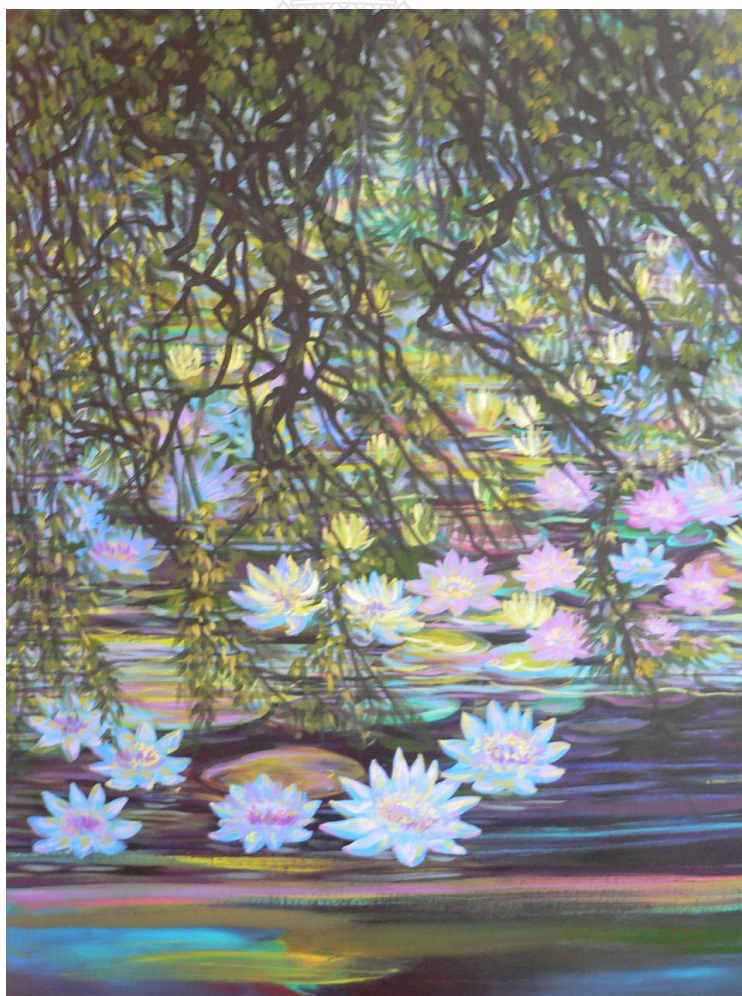
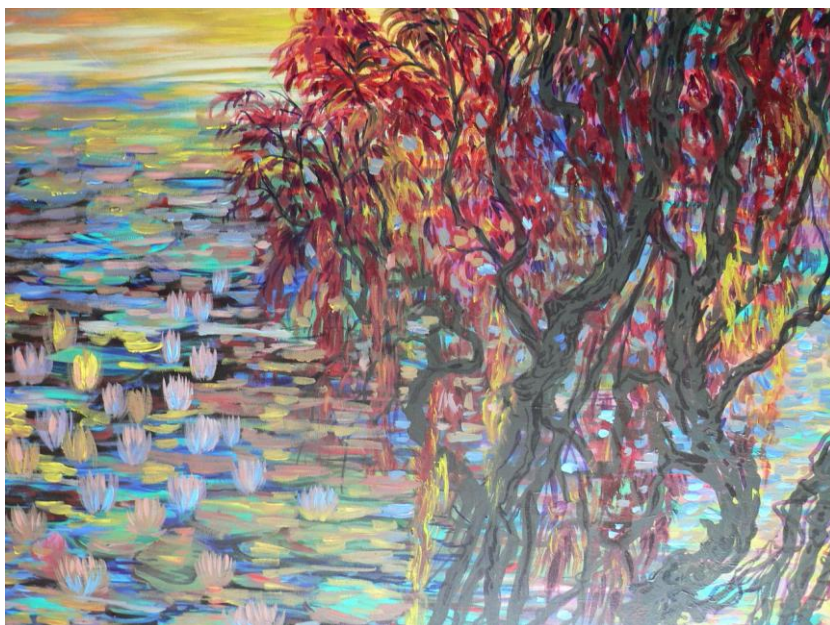

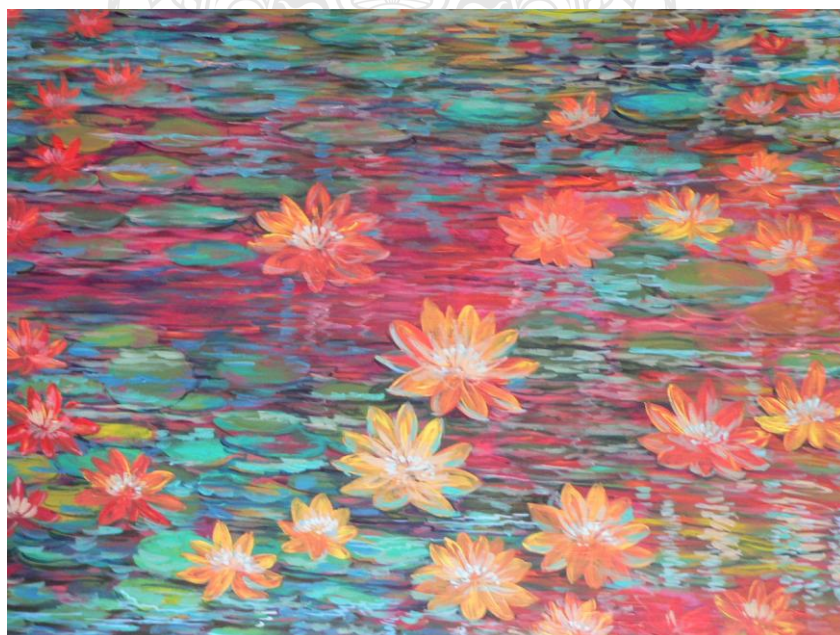
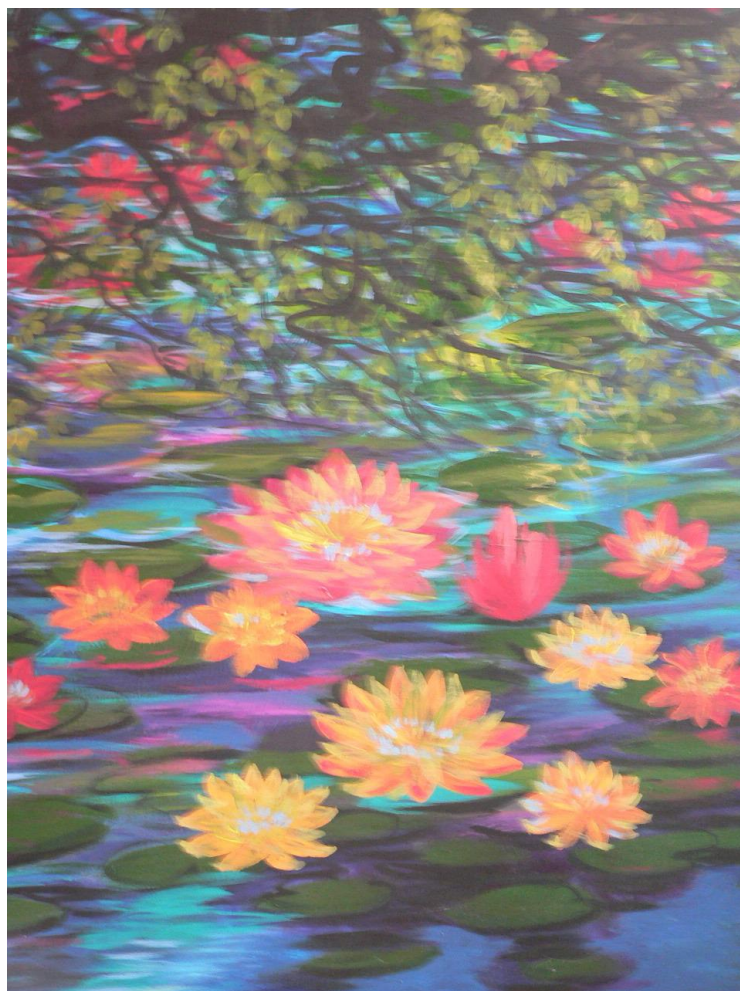
ผลงานการสร้างสรรค์จิตรกรรมเรื่องบัว
จากความประทับใจพิพิธภัณฑ์บัว
ในมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี
โดย คมกริช สวัสดิรัมย์
จำนวน 20 ผลงาน
ขนาด 80 x 100 เซนติเมตร

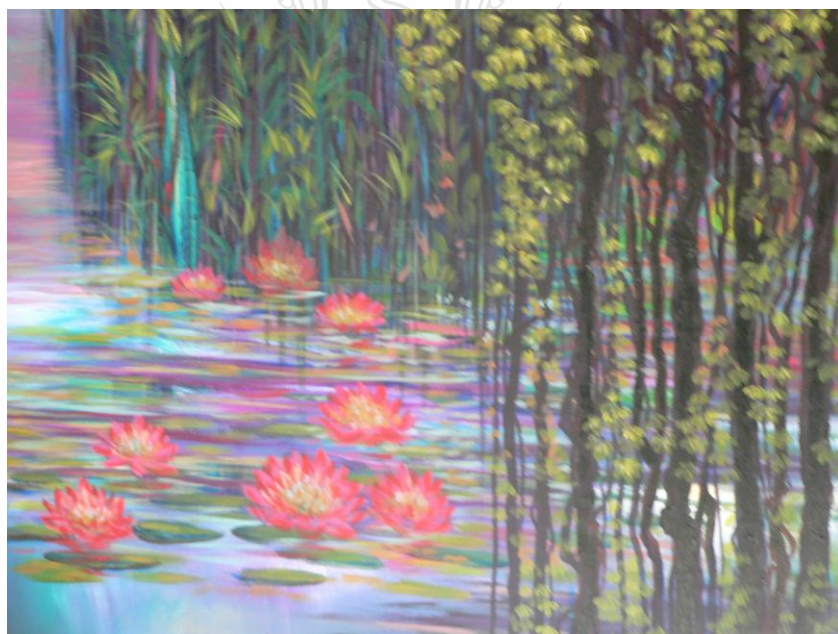
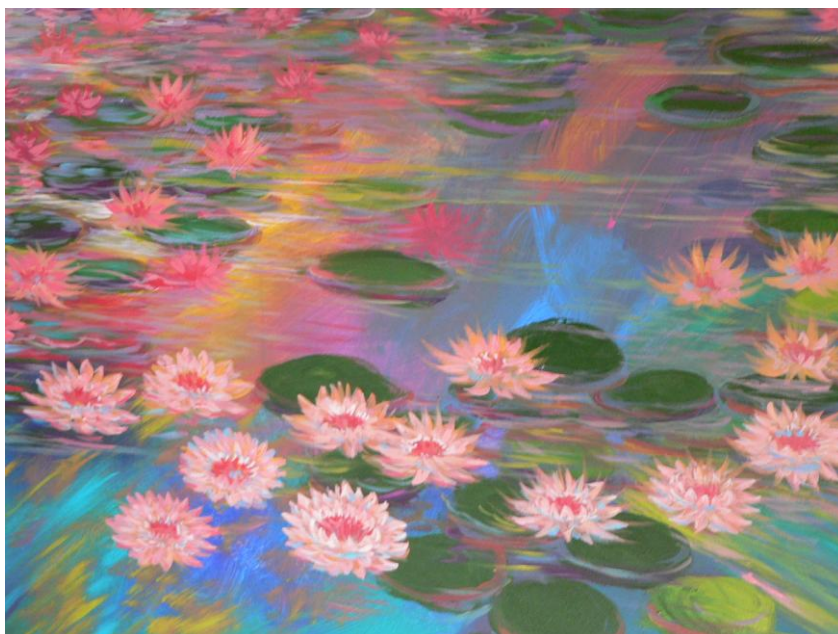

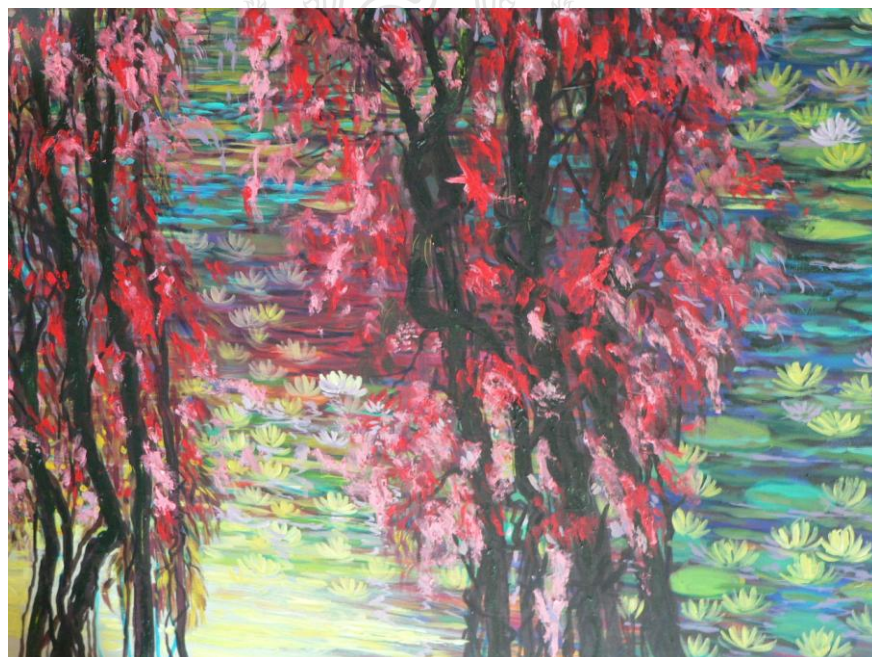
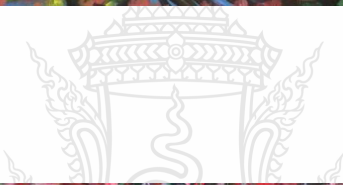
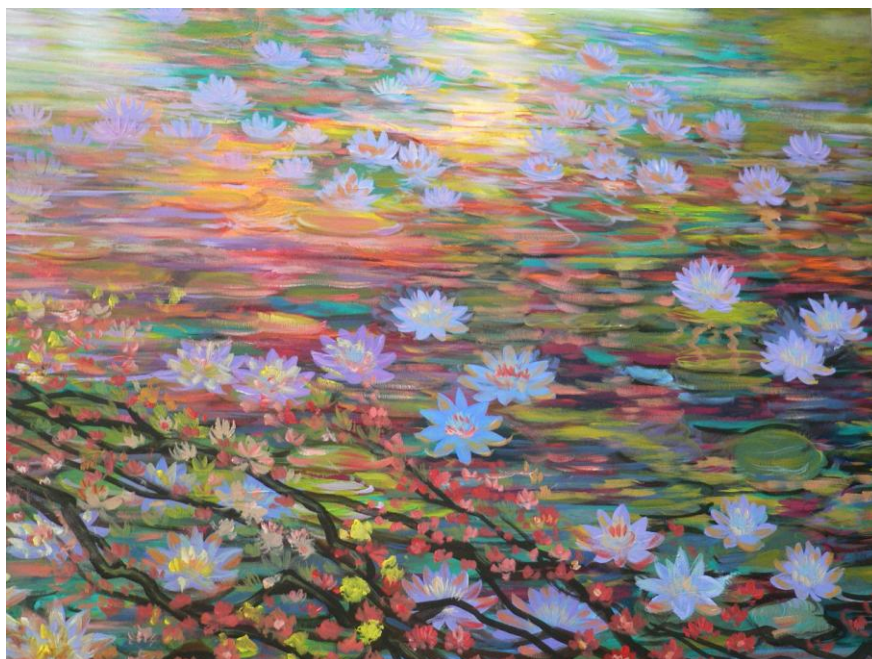

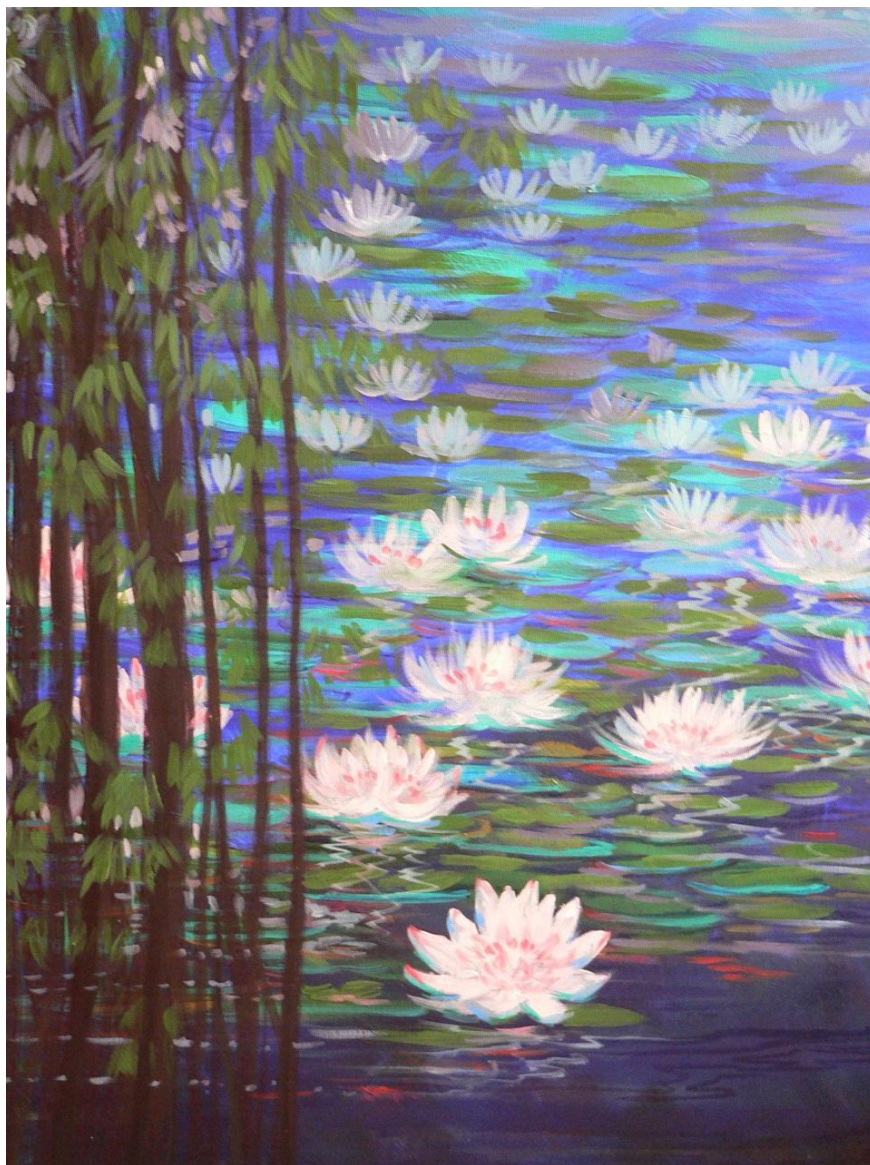

ภาคเนลยรร

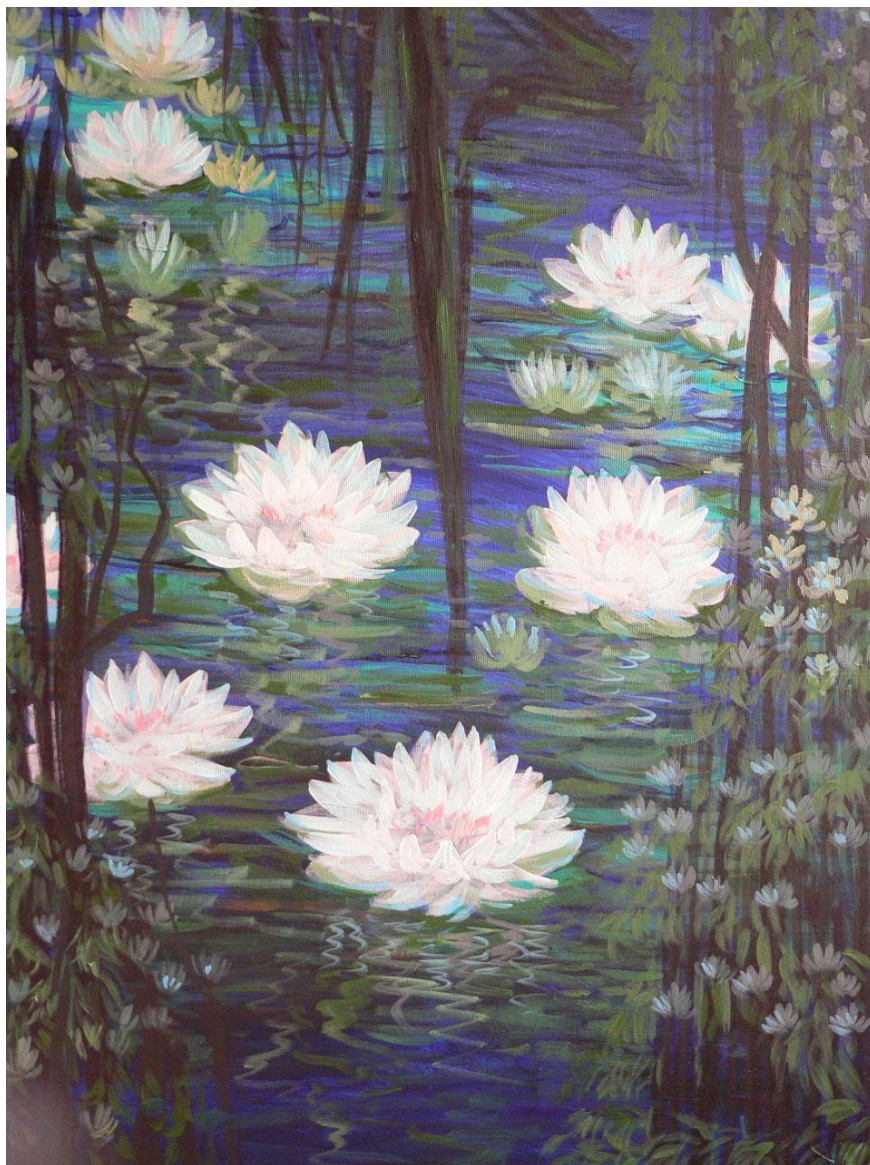

ภาคเนลยรร

ภาคเหนือไทย

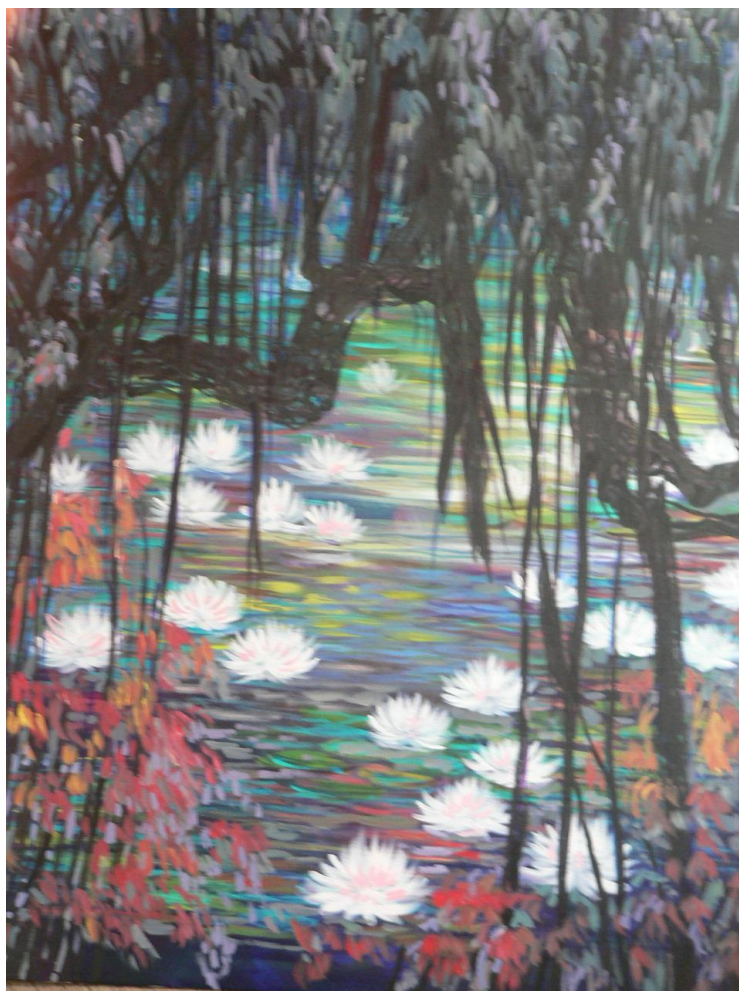

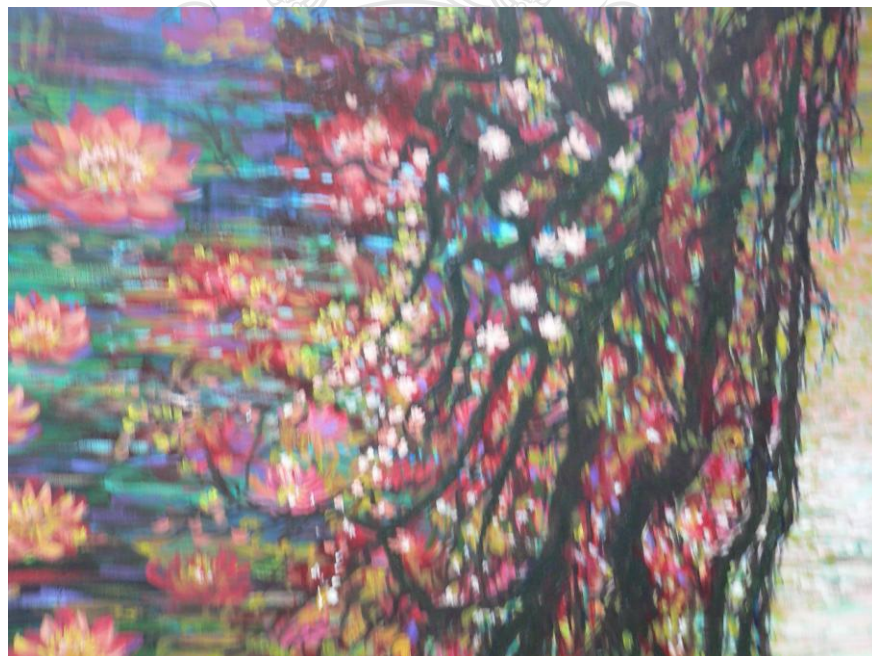
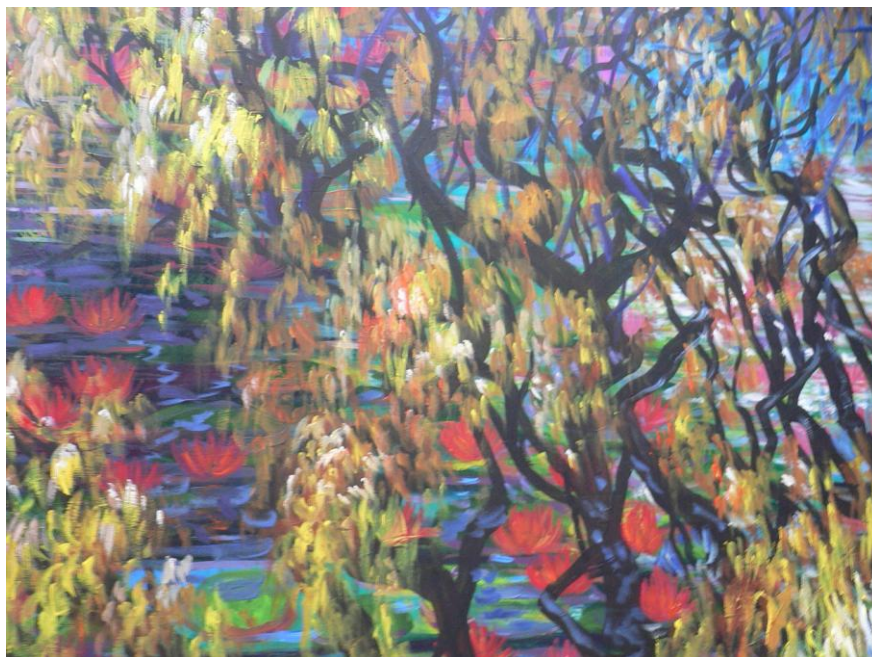

ภาคเนลยรร

ภาคเนลยรร

บทที่ 5

สรุป

บัว เป็นพืชที่มีประวัติมายาวนานตั้งแต่สมัยโบราณ ตั้งแต่สมัยอียิปต์ และได้มีการแพร่หลายกับชาวเปอร์เซียประมาณ 708 ปี ก่อนคริสตกาล ชาวอียิปต์จึงนับถือดุจเทพเจ้า

ในอินเดียและศรีลังกาบัวเป็นดอกไม้ประจำชาติ เป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ จีนเรียกดอกบัวว่า “เหลียนฮวา” หรือ “เหอฮวา” หมายถึง การปรองดองรวมกันและความต่อเนื่องไม่จบสิ้น เป็นสัญลักษณ์การอวยพรต่างๆ ในแถบประเทศเอเชียเปรียบเทียบบัวเป็นตัวแทนของความบริสุทธิ์ นอกจากนี้คำสอนในศาสนาเปรียบเทียบมนุษย์ในการเรียนรู้เป็นบัว 4 แบบ

ประวัติความเป็นมาของบัว อาจารย์ฤทธิรัตน์ กายราศ ได้บรรยายไว้ในหนังสือ “บัวองค์ประกอบประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมไทย” ว่า มีหลักฐานกล่าวถึงบัวเป็นลายลักษณ์อักษรในศิลาจารึกว่า “ในรามอวาสนนั้นชุตตระพัง...บัวหลายพรรณเป็นนุชาปได้ขาด”

บัวประดับที่คนไทยรู้จักปลูกและเรียกหากันติดปากว่า “บัว” ในเวลานี้มาจากพืชสามสกุล (Genus) คือ สกุล “ปทุมชาติ” (Nelumbo) สกุล “อุบลชาติ” (Nymphaea) และสกุล “วิคตอเรีย” (Victoria)

บัวในศิลปกรรมแบบศิลปประยุกต์ จะมีลักษณะที่มีได้แสดงรูปทรงของดอกบัวอย่างเด่นชัดแต่เป็นการนำชื่อบัว มาอนุโลมเรียกรูปที่คล้ายเพียงส่วนโค้งของกลีบบัวที่ชูขึ้นพ้นพื้นระนาบว่า ลาดบัว

คำว่า บัว ได้เป็นที่มาของศัพท์ช่างศิลปกรรมไทยจำนวนมาก ซึ่งช่างไทยเรียกสืบทอดกันมาหลายยุคหลายสมัย ศิลปะคำเกี่ยวกับบัวในงานช่างศิลปกรรมไทย มีดังนี้

- บัวกลุ่ม
- บัวกลุ่มเถา
- บัวเชิง
- บัวรดเกล้า
- บัวถลา
- บัวฝาละมี
- บัวคอเสื้อ

- บัวเกษตร หรือบัวแวง
- บัวปากฐาน
- บัวปากระฆัง
- บัวพินัยักษ์
- บัวกาบป्ली
- บัวหลังเปี้ย
- บัวกระฉิบ
- บัวรวน
- บัวหลังเจียด
- บัวหลังสิงห์

บัวในงานจิตรกรรมไทยนับเป็นงานวิจิตรศิลป์แขนงหนึ่งที่มีความงดงามและมีรูปลักษณะพิเศษประจำชาติ ผลงานจิตรกรรมไทยมักสร้างขึ้นเพื่ออุทิศในการพระศาสนา จึงนิยมแสดงผลงานไว้บนฝาผนังโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ คูหาภายในองค์พระปราสาทหรือสถูปเจดีย์ นอกจากนี้ยังปรากฏบนแผ่นผ้า เช่น ภาพพระบฏ ภาพสมุดไทย

สมัยสุโขทัย ภาพจิตรกรรมไทยที่เก่าแก่อีกแห่งหนึ่งเป็นภาพจำหลักลายเส้นบนแผ่นหินชนวน ประดับอยู่บนเพดานอุโมงค์วัดศรีชุม อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

สมัยอยุธยา ภาพจิตรกรรมที่เก่าแก่สมัยอยุธยาตอนต้นยังคงนิยมเขียนที่ฝาผนังกรุภายในองค์พระปราสาท วัดราชบูรณะ เป็นภาพเขียนด้วยสีสองสี เรื่องพุทธประวัติ และเรื่องชาดก

สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการวางกฎเกณฑ์ในการเขียนภาพอย่างรัดกุม จนกลายเป็นแบบอย่างชัดเจนถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด การใช้สีมีความหลากหลาย แต่ยังคงนิยมการใช้สีดำ แดง ขาว นิยมใช้สีเข้มเป็นพื้น และปิดทองคำเปลว เพื่อเพิ่มความสวยงามตระการตายิ่งขึ้น

ในยุคสมัยปัจจุบันมีการนำเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติของบัว ความเชื่อ วิถีชีวิต นำมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและนำความคิดแบบแปลกๆ ใหม่มาใช้ให้เหมาะสมกับวิถีคิด แนวความคิดของศิลปินคนนั้นๆ

จากการศึกษาบัวในงานศิลปกรรมไทยดังกล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าบัวในงานศิลปกรรมไทย ได้มีการพัฒนาทางด้านรูปแบบ มีการสร้างสรรค์ให้มีเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละ

ทุกยุคทุกสมัย ตามความนิยมและความเชื่อของสังคมนั้นๆ ทำให้ได้รับความประทับใจและเห็นคุณค่าความสำคัญของบัวหลายๆ ยี่งขึ้น หรือสร้างสรรคให้เป็นสัญลักษณ์ของสิ่งที่สวยงาม เบิกบาน สงบสุข ความเมตตากรุณา เป็นเรื่องของความดีงามที่ควรได้สัมผัสสิ่งที่มีคุณค่าและมีความหมายที่อยู่ในความสำนึกของมนุษยชาติตลอดมา

บรรณานุกรม

ปริมลาม/เสริมลาม. **บัวประดับในประเทศไทย** 1. กรุงเทพฯ : บริษัทเนชั่นบุคส์ อินเตอร์เนชั่นแนล จำกัด, 2547.

ปริมลาม/เสริมลาม. **บัวประดับในประเทศไทย** 2. กรุงเทพฯ : บริษัทเนชั่นบุคส์ อินเตอร์เนชั่นแนล จำกัด, 2547.

ฤดีรัตน์ กายราศ. **บัว : องค์ประกอบประวัติศาสตร์ศิลปวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ชมรมเด็ก จำกัด, 2540.

อุไร จิรมงคลการ. **มือใหม่หัดปลูกบัว**. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2548.

เอกสารประกอบการแสดง 19 ศิลปินชั้นเยี่ยมศิลปกรรมในวาระครบ 50 ปี ศิลปกรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2492-2542 ณ หอศิลป์มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ, กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

เอกสารประกอบการแสดงศิลปกรรมแห่งชาติ ครั้งที่ 53 พ.ศ.2550 ณ ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมเฉลิมพระเกียรติ 6 รอบพระชนมพรรษา มหาวิทยาลัยศิลปากรวิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม : PLAN PRINTING CO.Ltd., 2550.

เอกสารประกอบการแสดงนิทรรศการทศวรรษที่ 2 จิตรกรรมบัวหลวง ณ หอศิลป์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ, กรุงเทพฯ : PRINTED IN THAILAND, 2553.

เอกสารประกอบการแสดงนิทรรศการศิลปะ วิถีของวัฒนธรรม ความเชื่อและความศรัทธา โดยทองเดช ทิพย์ทอง, พรชัย ไจมา, อานันท์ ราชวังอินทร์. ณ THE SILOM GALLERIA ART SPACE, กรุงเทพฯ : 2552.

เอกสารประกอบการแสดงนิทรรศการศิลปะ DHAMMA VISION ณ VISUAL DHAMMA, กรุงเทพฯ : 2527.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อผู้วิจัย	คมกริช สวัสดิธรรมย์
การศึกษา	ศิลปบัณฑิต (ศิลปไทย) คณะจิตรกรรม ประติมากรรมและภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 2534 ศิลปมหาบัณฑิต (ศิลปไทย) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร 2539
ที่ทำงาน	อาจารย์ประจำสาขาวิชาศิลปะไทย ภาควิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี
รางวัลเกียรติยศ	<p>2527 – 2530 - รางวัลชนะเลิศประเภทจิตรกรรมโรงเรียนไทยวิจิตรศิลป์อาเซียน</p> <p>2532 – 2534 - รางวัลที่ 3 เหรียญทองแดงบัวหลวง จิตรกรรมแนวไทยประเพณี นิทรรศการจิตรกรรมบัวหลวงครั้งที่ 13,14,15</p> <p>2534 - ได้รับคัดเลือกแสดงผลงานศิลปะภาพถ่ายและศิลปะเด็กอาเซียน ณ อินโดนีเซีย บรูไน สิงคโปร์ มาเลเซีย ฟิลิปปินส์และไทย</p> <p>2535 - รางวัลที่ 2 เหรียญเงินบัวหลวง จิตรกรรมแนวไทยประเพณี นิทรรศการจิตรกรรมบัวหลวง ครั้งที่ 16</p> <p>2539 - รางวัลชนะเลิศศิลปกรรมร่วมสมัยของธนาคารกสิกรไทย ครั้งที่ 17</p> <p>- ได้รับประกาศนียบัตรจากการแสดงศิลปกรรมยอดเยี่ยมแห่งประเทศไทย บริษัท ฟิลลิปมอริส</p> <p>- รางวัลชนะเลิศยอดเยี่ยม “ป่าเขาลำเนาไพร” ของการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย ครั้งที่ 10</p> <p>- รางวัลที่ 2 เหรียญเงินบัวหลวงจิตรกรรมแนวไทยประเพณี นิทรรศการจิตรกรรมบัวหลวง ครั้งที่ 19</p> <p>2540 - รางวัลดีเด่นนิทรรศการศิลปกรรม จิตรกรรมร่วมสมัยพานาโซนิค ครั้งที่ 3</p> <p>2541 - รางวัลที่ 3 เหรียญทองแดง จิตรกรรมแนวไทยประเพณี นิทรรศการจิตรกรรมบัวหลวง ครั้งที่ 22</p>

รางวัลเกียรติยศ (ต่อ)

- 2543 - ได้รับการคัดเลือกขยายผลงานศิลปกรรมเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิม
พระชนมพรรษา 6 รอบ ติดตั้ง ณ จังหวัดนครสวรรค์
- 2552 - ได้รับคัดเลือกเขียนภาพจิตรกรรมในงานพระราชพิธีพระราชทานเพลิงศพ
สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนากรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ณ พระเมรุ ท้องสนามหลวง

